felsefelogos

foucault ve neoliberal yönetimsellik

ferda keskin • hükümranlıktan yönetimselliğe
türkiye'de neoliberalizm
pierre dardot ve christian laval • neoliberal sistem ve kapitalizm
zeynep gambetti • ohal, hukuk ve şiddet
luca paltrinieri • niceliği nitelemek:
ekonomi, demografi ve eğitim arasında insan sermayesi
johanna oksala • feminizm ve neoliberal yönetimsellik
ferhat taylan • çevreye müdahale ve neoliberalizm
kerem eksen • foucault, yönetimsellik ve ahlak

63
2016/4

felsefelogos

Yıl 20 Sayı 63
fesatoder yayınları
İstanbul
e-mail: felsefelogos@gmail.com
www.felsefelogos.com & www.fesatoder.com
Genel Yayın Yönetmeni: Sinan Özbek
Fesatoder Adına İmtiyaz Sahibi: Sema Ülper Oktar
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Tanzer Yakar
Yayın Kurulu: Muharrem Açıkgöz, Engin Delice, Thomas Geisen, Ferda Keskin, Uluğ Nutku, Sinan Özbek, Kaan Özkan, Peter Thomas, Sema Ülper Oktar, Fehmi Ünsalan, Tanzer Yakar
Sayı Editörü: Ferda Keskin
Danışma Kurulu
(alfabetik sırayla)
Prof. Dr. Saffet Babür
Prof. Dr. Betül Çotuksöken
Prof. Dr. Alex Demirovic
Prof. Dr. Frigga Haug
Prof. Dr. Wolfgang Fritz Haug
Prof. Dr. Onur Bilge Kula
Prof. Dr. Beno Kuryel
Prof. Dr. Domenico Losurdo
Prof. Dr. Michael Löwy
Prof. Dr. Hakan Poyraz
Prof. Dr. Metin Toprak
Kapak Resmi: Surreal (2009), *Tiago Hoisel*
Baskı Öncesi Hazırlık: Fehmi Ünsalan
Baskı
Oğul Matbaacılık-Cafer Hayta
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi B Blok No:83/301-302
Zeytinburnu-İstanbul Tel: (0212) 567 20 77 Matbaa Sertifika No: 27591
Sertifika No: 12028
Genel Dağıtım
UMUTTEPE YAYINLARI
Tel: 0262 359 10 60 Fax: 0262 323 18 58
www.umuttepeyayinlari.com/ bilgi@umuttepeyayinlari.com

felsefelogos hakemli bir dergidir.
EBSCOhost ve The Philosopher's Index tarafından listelenmektedir.
felsefelogos'ta yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.
Gönderilen yazıların yayımlanma kararı hakem raporlarına bağlıdır.
Gönderilen yazılar iade edilmez. **felsefelogos** ile yazarlar arasındaki iletişim internet üzerinden e-mail yoluyla gerçekleşir.

Pierre Dardot ve Christian Laval • Neoliberal sistem ve kapitalizm 7
Ferhat Taylan • Çevreye müdahale ve neoliberalizm 21
Luca Paltrinieri • Niceliği nitelemek: ekonomi,
demografi ve eğitim arasında insan sermayesi 31
Johanna Oksala • Feminizm ve neoliberal yönetimsellik 49
Ferda Keskin • Hükümranlıktan yönetimselliğe türkiye'de neoliberalizm 71
Zeynep Gambetti • Ohal ya da 21. yüzyılda hukuk ve şiddet 81
Ceyhun Gürkan • Foucault'da neoliberal yönetimselliğin tarihsel
boşlukları: erken neoklasik iktisat ve kamusal seçim teorisi 87
Kerem Eksen • Foucault, yönetimsellik ve ahlak 107
Gürhan Özpolat • Foucault, yönetimsellik ve modern devletin soybilimi 121

Tarihsel Eleştirel Marksizm Sözlüğü • Dispozitif 143
Özetler • Abstacts 149

Sunu

Kuşkusuz Micheal Foucault çağımızın en etkili filozoflarından. Foucault, 15 Ekim 1926 yılında doğdu. 25 Haziran 1984 yılında da öldü. Ailesinin doktorluk geleneğini bozdu. Başarılı bir profesör cerrah olan babasının yolunu izlemedi. Felsefe, tarih, psikoloji okudu. 1950-1954 yılları arasında Fransa Komünist Partisi'nin üyesi oldu. 1958 yılında doktor unvanı aldı. Çeşitli ülkelerde dersler verdi. Altmışlı yıllardan sonra etkileyici kitapları yayımlanmaya başlandı. Foucault için Kant, Hegel, Marx, Nietzsche, Heidegger ve hocası Althusser önemli ve etkilendiği filozoflar.

Yönetimsellik (governmentality, Gouvernementalität) kavramını Foucault, Collège de France 1977–1978 yıllarındaki seminerlerinde işliyor. Burada hükümet kavramıyla sıkıca bağlantılı bir iktidar şeklinden söz ediyor. Kavram, diskursların ve pratiklerin kompleksi olarak betimleniyor. Bir yandan da tarihsel sürecin bir sonucu olarak değerlendiriliyor. Foucault, hükmetme şeklinin modern ulus devletlerle birlikte değiştiğinden hareket ediyor. Hıristiyan- dinsel iktidar teknikleri ile siyasi iktidar teknikleri arasındaki bağlantıya değiniyor. Modern hükümet ediş, bireyin kendi yönetimi ve özyönetimini, bir devletin halkı üzerindeki egemenliğiyle bağlantılı hale getiriyor. Bu noktada bio-iktidar kavramı anlamlı hale geliyor. Bunu işlerken neoliberal yönetimsellik örneğini araştırıyor. Foucault, devleti bağımsız bir fenomen olarak değil de tarihsel olarak ortaya çıkmış özel bir iktidar ilişkisi olarak gördüğünden, yönetimsellik analizi bir devlet teorisi niteliği kazanıyor.

Felsefelogos bu sayısında daha çok yönetimsellik (governmentality,) kavramına ve neoliberalizme merkezi bir önem vererek Foucault'yu işliyor. Bununla Foucault araştırma ve tartışmalarına bir katkı olmayı amaçlıyor.

Felsefelogos'un bu sayısının editörlüğünü Doç. Dr. Ferda Keskin yaptı. Ferda Keskin'e emekleri için teşekkür ediyoruz…

S. Ö.

Neoliberal sistem ve kapitalizm[1]

Pierre Dardot ve Christian Laval

Neoliberalizmin ilerleyişini sadece negatif bir bir biçimde, var olan kuralların kaldırılması, devletlerin eylem alanının daralması, ulus devlet hükümranlığının gitgide azalması veya liberal demokrasinin işlevsizleşmesi olarak düşünmekten vazgeçmek gerekir. Bu ilerleyişi anlamak için analiz edilmesi gereken şey, *pozitif ve özgün bir iktidar kipinin* gerçek işleyişidir. Neoliberal yönetim aslında ortaya politik ve mali kurumlardan oluşan, yasama araçları ve idari dispozitiflerle donanmış bir iktidar *sistemi* çıkarmıştır. Bu sistem ulusal alanlar arasında koordinasyon işlevi görür, toplumların dönüşümü için kaldıraçlar oluşturur ve dünya ölçeğinde belirli bir kamusal düzen sağlar. Neoliberalizmin ekonomi politiğini karakterize eden şey, politik alanın edilgenliği, minimal niteliği, daralması değil, tam tersine, yeni bir düzen üreten bir yönetimsel müdahaleciliğin sürekliliğidir. Özel bir türden olan bu müdahaleciliği olduğu haliyle anlamak gerekir: hem koşullandırılmış hem de koşullandıran, hem bir sisteme bağımlı hem de sistemi yaratan bir politikalar bütünü olarak.

---

1 Bu metin, Pierre Dardot ve Christian Laval, *Ce Cauchemar qui n'en finit pas: Comment le néolibéralisme défait la démocratie*, Editions La Découverte, Paris, 2016 başlıklı kitabın 3. bölümüdür.

DİSİPLİNCİ REKABET SİSTEMİ

Neoliberalizm, içinde kışkırtıcı yönetimsellik ile disiplinci mantığın karşılıklı olarak birbirine destek verdiği bir kurumsal ve normatif sistem haline gelmiştir. Bu küresel neoliberal sistem "küreselleşme"den ayrılamaz. Kurallar, kurumlar ve normlar bütünü olarak sistem mübadelelerin yoğunlaşmasına, üretimin uluslararasılaşmasına ve sermaye akışının serbest kalmasına izin vermiştir. Bu normatif ve düzenleyici bütün, uluslarası antlaşmalar, sözleşmeler ve anlaşmalar üzerinden ve uluslarası örgütler (Dünya Ticaret Örgütü, IMF, OECD, Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu, vb) ile ekonomi polisliği işlevini son yıllarda artırmaya devam eden özel notlandırma kurumlarının cesaretlendirmesi ve gözetimi altında kurulmuştur.[2]

"Pazarların küreselleşmesi," hükümranlığa özgü ve devlet hukuku tarafından yapılandırılmış daha önceki küresel kamu düzenine kıyasla sadece negatif özellikler taşıyan bir tür kaos veya genelleştirilmiş anarşi değildir. Küreselleşmeyi düzenleyen kurallar ile normlar, aktörler üzerinde kendi zorlamalarını uygulayan bir oyunun yürütüldüğü özel bir alan yaratır. Burada özellikle küreselleşmenin esas aktörleri olan çokuluslu şirketlerin tuttuğu stratejik yer vurgulanmalıdır. Bugün benzersiz biçimde karmaşık biçimler alan üretim süreçlerinin küresel olarak bölünmesini geniş bir ölçekte uygulayan aslında bu şirketlerdir: finansın aşırı küreselleşmesi (*hypermondialisation*), üretimin başka ülkelere kaydırılmasının hizmet faaliyetlerine yayılması, belirli üretim faaliyetlerinin pazarların yakınına taşınması.[3]

Küreselleşmiş alanın kural ve normları daha kesin bir biçimde büyük finans ve üretim şirketleri arasındaki rekabetle ilgilidir. Gerçek rekabet, küresel oligopollerin pazar iktidarı için mücadele verdiği vahşi bir kavgadır. Rekabetin iki farklı biçim alabileceği hatırlanmalıdır: *fiyatlar* yoluyla rekabet ve *inovasyon* yoluyla rekabet.[4] Neoliberal kapitalizmi karakterize eden, inovasyon yoluyla rekabete verdiği önceliktir, ama bunu yaparken de iki rekabet biçiminin tamamlayıcılığından faydalanır. Bu iki rekabet biçiminin üretimin düzenlenmesinde bu gün derin bir biçimde içiçe geçmiş olan iki ayrı mantık belirlediği bilindiğinde bu saptamanın önemi ortaya çıkar.[5] Bu mantıklardan ilki, ileri sektörleri (biyoteknoloji, ilaç sanayii, elektronik, bilgi işlem, vb.) hakimiyeti altına alan "bilişsel işbölümüdür." Üretim bu durumda görece homojen bilgi bloklarının (örneğin araştırma-geliştirme veya pazarlama) ayrılması yoluyla işler. İkincisi ise birincisi tarafından ortadan kaldırılmayan ve yeniden devreye sokulan "Taylor'cı işbölümü"dür. Bu ikinci mantığı kara-

2 Notlandırma kurumlarının küresel finansın yapılandırılmasındaki rolü için bkz. Rami Abdelaziz, *Capital Rules, The Construction of Global Finance*, Harvard Univeirsity Press, Cambridge, 2007. s. 162 ve devamı.

3 El Mouhoub Mouhoud, "Mondialisation. Les cartes rebattues," *Alternatives économiques*, hors-série, S. 93, Mayıs 2012.

4 Eğer Marx klasik ekonomiye karşı birinci biçimi saptadıysa, Schumpeter neoklasik ortodoksiye karşı ikinci biçimin rolünü kavramsallaştırmıştır. Bu konuda bkz. Pierre Dardot ve Christian Laval, "Néoliberalisme et subjectivation capitaliste," *Cités*, S. 41, Paris, 2009, s. 63-70.

5 Bu iki üretken mantık ve iç içe geçmeleri üzerine bkz. El Mouhoub Mouhoud ve Dominique Plihon, *Le Savoir et la Finance*, La Découverte, Paris, 2009, s. 63-70

kterize eden şey ise, fiyat yoluyla rekabete karşılık vermek üzere maliyeti ve malın üretimden tüketiciye ulaşma süresini azaltma talebine uygun olarak üretim sürecinin küçük parçalara bölünmesidir.

Dolayısıyla, ortodoks ekonominin idealize ettiği rekabet anlayışından, yani rekabetin farklı üreticiler arasında seçim yapma imkanından faydalanan bir tüketiciye avantaj sağlamak üzere "doğal olarak" gerçekleşen arz-talep oyunu olduğu anlayışından kurtulmak gerekir. 1930'lardan beri gerçek pazarlardaki büyük şirketler arasında varolan rekabetin "mükemmel olmadığı" bilinmektedir. Neoliberalizmi eleştirenlerin bir çoğunun söylediğinin tersine, neoliberalizm pratikte neoklasik iktisadın gerçekçilikten yoksun atomcu (*atomistique*) pazar (çok sayıda arz edici, çok sayıda talep edici) görüşünün bir uygulaması değil, *gözden geçirilmiş* bir neoklasik teorinin işleme konmasıdır. Bu teoriye göre oligopoller arasındaki sınırlı rekabet, tüketici için seçim alanını daraltarak, son tahlilde, üretimi artırarak maliyeti düşürmüş ekonomiler sayesinde kendi "bütünsel iyiliğine" hizmet eder. Bu revizyon önemsiz değildir, çünkü pazarda sadece *bireysel tercihin* rasyonel olduğunu iddia eden neoklasik doktrinin en önemli ilkelerinden birini yadsır.[6] Dolayısıyla ideolojik aksesuar haline gelmiş olan şey, Colin Crouch'un dediği gibi rekabet doktrini değil, *her* pazarın atomistik olması gerektiği fikridir.[7] Yetkin ve etkili rekabet bir şekilde ulusal düzlemden küresel düzleme taşınmıştır.

Bu kavga sadece kapitalist ekonominin kurumlarıyla sınırlı kalmaz. Ücretleri, toplum ve vergi sistemlerini, politik kurumları ve, *in fine*, toplumların ta kendisini rekabete dahil ederek yol alır. Sermayenin ne denetlenmesini ne de vergilendirilmesini, ama güçlendirilmiş ve genişletilmiş mülkiyet hakları yoluyla korunmasını, sübvanse edilmesini, binbir baştan çıkarma yoluyla "çekici kılınmasını" ister. Serbest olması gereken kendi içinde pazar değil, edepli bir biçimde "tasarruf" olarak adlandırılan sermayedir. Küreselleşme çerçevesinde bütün yönetimler tarafından sürdürülen arz politikalarının temeli budur. Ama doktrin temelinden çok daha önemli olan, bu tür politikanın durumun kendisi, yani küresel ölçekteki sermayeler arasında var olan rekabet oyunu tarafından dayatılıyor olması ve bütün olarak alındığında bütün kapitalistlerin ve özellikle de en zenginlerin karlı çıkmasıdır. Bu "sistem" bir kapalı unsurlar bütünü değildir; devletlerin, ekonomik ve toplumsal organizasyonların ve bireylerin kendisinin seçim ve eylem alanını gitgide çerçevelendiren ve sınırlandıran bir pratikler, dispozitifler, kurumlar bütününün toplu etkisidir. Dolayısıyla, sistem kristalleşmiş bir norm ve kural bütününden başka bir şey değildir ve bu bütün öyle bir tutarlılık edinmiştir ki aktörler kendiliklerinden söz konusu norm ve kurallara uygun olarak hareket etmeye yönlenir. Bu, ekonomide "patika bağımlılığı" (*path dependence*) olarak adlandırılan şeydir.

Sistem sadece kendini yeniden üretmekle kalmaz, özel ve kamusal aktörlere dayattığı sınırlar yoluyla genişler ve kendini güçlendirir. Bu aktörler ise yinelenen krizler ve dengesizliklerle sistemi normalleştirir, rutin hale getirir, mükemmelleştirir ve genişletir.

---

6 Bu arada söz konusu olan özelleştirme ve kamu hizmetlerinin iptalinin haklı gösterilmesi olduğunda tüketicinin seçimi ilkesi mükemmelen işlemeye devam eder.

7 Bkz. Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, Polity, Cambridge, 2011, s. 54.

Ama bu, söz konusu iktidar sisteminin gitgide uyumlu hale gelme yöneliminde olduğu, içindeki her şeyin "işlevsel" hale geldiği, sistemin bütün farkları soğurduğu ve bütün çatışmaları boğduğu anlamına gelmez. Bu sadece, sistemin aktörler (devletler, şirketler, bireyler) üzerindeki güçlü etkilerinin, aynı aktörleri kendi tutumlarıyla içine alındıkları sistemi güçlendirmeye götürdüğü anlamına gelir. Bu tam da, iktidarın bir kutbunda kamusal kurumların neredeyse kurucu bir ilkesi ve öbür kutupta bir bireysel tutum modeli haline gelen rekabetçilik şemasının her yere yayılmasında gözlemlenebilecek olan bir şeydir. Yeni kamu hukukun resmi ilkesi ve yasaların, reformların, yönetimsel eğilimlerin tabi olduğu üst norm olan rekabetçilik, faaliyet alanlarını ve kurumları *gerçekten* dönüşmeye yöneltir. Bunu da onları, sonsuz bir çember içinde rekabeti kendiliğinden yaratması gereken bir yarışmacılık (*compétitivité*) mantığına tabi kılarak yapar.

Daha genel bir biçimde, ekonomik iktidar için mücadele içinde olan özel ve kamusal aktörlerin kendileri rekabet sisteminin işleyiş kurallarını gitgide büyüyen bir şekilde üretmişlerdir ve daha sonra bu kurallar aynı aktörler için az çok zorlayıcı bir çerçeve haline gelmiştir. Aralarında 1980'li yılların sonunda ortaya çıkan "Washington Konsensüsü"nün ünlü on maddelik listesi de olan belirli referans metinleri, ihracata, yabancı sermaye akışına, kamu hizmetlerinin azaltılması ile özelleştirmelere yönelik bir politikanın sürdürülmesi için mali kurumlara ve hükümetlere referans olarak hizmet etmiştir. İlk olarak, Güney ülkelerinin borç krizinde kamusal ve özel yatırımcıların borç anlaşmaları için IMF tarafından dayatılan ağır koşulların özeti, zaman içinde bütün ülkeler için mali piyasalara erişimi ve daha uygun borç alma koşullarını elde edebilmeyi koşullandıran genel bir normatif çerçeve haline gelmiştir. Bu normatif çerçeve, asla tam olarak bir "konsensüs" nesnesi olmamıştır. Böyle bir konsensüs varsa da bu IMF, Dünya Bankası ve Amerikan Devlet Hazinesi arasındadır. Söz konusu normatif çerçeve krizler sayesinde en güçlü "merkez" devletler tarafından "çevre"ye, ardından da gitgide küresel rekabet oyununa katılanların bütününe ve özellikle de Avrupa Birliği ülkelerine dayatılmıştır.

NEOLİBERAL SİSTEM VE SERMAYENİN "YASA"LARI

Sermayenin, adeta özerk bir tarihsel failmişcesine, etkilerini acımasızca üreterek kendi kendine gelişmesinden böyle bir sistemin kolayca çıkmayacağı anlaşılmaktadır. Hakim duruma gelen normatif mantık önce sonu belirsiz mücadeleler ve çoğu zaman el yordamıyla ilerleyen politikalar boyunca oluşmuştur. İçinde yaşadığımız neoliberal toplum, öncüleri tarafından tamamen programlanmış olmayan bir tarihsel sürecin meyvasıdır ve bileşenleri birbiriyle bütünleşerek, birbirlerini güçlendirerek yavaş yavaş bir araya gelmiştir. Bu toplum homojen bir doktrinin doğrudan sonucu olmadığı gibi, yayılması esnasında kendine uygun olan toplumsal, kültürel ve politik biçimleri ortaya çıkaran bir sermaye mantığının yansımasıdır. Klasik marksist açıklama, leoliberalizmin cevap vermesi gereken birikim krizinin kapitalizmin *kendisinin* krizi olmadığını, spesifik bir yanı olduğunu ve şimdiye kadar belli *bir* tür kapitalizmi çerçevelendiren kurumsal kurallarla ilintili olduğunu görmez. Zira neoliberalizmin özgünlüğü, sadece bir *başka* "birikim rejimi" değil, daha geniş an-

lamda bir *başka* toplum tanımlayan yeni bir kural bütünü yaratmasıdır. Marksist anlayışta neoliberalizm her şeyden önce olduğu haliyle hukuktan bağımsız olan ve kendi gelişiminin her anında ihtiyaç duyduğu hukuki-politik düzeni ortaya çıkaran bir ekonomik "üretim biçimi"dir. Oysa, ekonomik olanı ifade etmeye veya engellemeye mahkum olmuş bir "üstyapı"ya ait olmak şöyle dursun, ekonomik olanı içerden belirlediği ölçüde *hukuksal olan en başından itibaren* üretim ilişkilerine aittir. Foucault'nun dediği gibi "ekonomistlerin bilinçdışı," aslında ister liberal ister marksist olsun bütün ekonomizmin bilinçdışı, kesinlikle kurumdur ve neoliberalizm de, özellikle ordoliberal versiyonunda, tam da kuruma belirleyici bir yer vermek ister.

Ordoliberalizm için söz konusu olan, kapitalizmin krizlerin ötesinde var olmaya devam etme imkanını, 2008 krizinin en güçlü anında yeniden tartışıldığını bildiğimiz imkanı belirlemektir. Marksist bir perspektif benimsendiği takdirde, sermaye birikiminin biricik ve zorunlu mantığı kapitalizmin biricikliğini belirler: Foucault'nun belirttiği üzere "aslında tek *bir* kapitalizm vardır, çünkü sermayenin tek *bir* mantığı vardır.[8] Kapitalist toplumun her çağda gösterdiği çelişkiler kısaca kapitalizmin kendi çelişkileridir. Örneğin, *Kapital*'in Birinci Kitabın'ının analizi takip edildiği takdirde, kapitalist birikimin genel yasasına göre sermayede, ana kaldıracı krediyle birlikte rekabet olan bir merkezileşme eğilimi ortaya çıkar. Dolayısıyla, merkezileşme eğilimi bir "doğal yasa" olarak, "sermayenin sermayeyi çekmesi" yasası olarak rekabetin mantığında vardır.[9] Ama ordoliberallerin yaptığı gibi, kapitalizmin fiili çehresinin (*figure*) sermayenin mantığından dolaysız olarak çıkarsanabilecek olmaktan uzak olduğu ve tarihsel olarak tekil "ekonomik-kurumsal" bir çehreden başka bir şey olmadığı düşünüldüğünde, kapitalizmin biçiminin ve kriz mekanizmalarının kapitalist birikim yasalarının zorunlu sonucu değil, belirli hukuki kuralların olumsal etkisi olduğunda da anlaşmak gerekir. Bu biçim ve krizlerin üstesinden hukuki-kurumsal dönüşümler pahasına gelinebilir ki bu da neoliberalizm tarafından arzu edilen hukuki müdahaleciliği bütünüyle doğrular. Tekil bir kapitalizmle karşı karşıya olduğumuz andan itibaren, ilkinden farklı bir başka kapitalizm icat edecek şekilde bu bütüne müdahale etmek mümkün hale gelir. Bu yeni kapitalizmin kendisi de bir hukuki-politik kurallar bütünü tarafından belirlenmiş tekil bir konfigürasyon oluşturacaktır. Gelişimi, amansız bir "doğal yasa" biçiminde işleyen bir mantık tarafından belirlenen bir ekonomik üretim biçiminden çok kapitalizm bir tekil çehreler çokluğunu içine alan bir "ekonomik-hukuki karışım"dır. Bu nedenle, sadece neoliberal *politika* veya *neoliberal* ekonomi değil, *neoliberal toplum* hakkında da konuşmamız gerekir: İnkar edilemez biçimde kapitalist bir toplum olarak, *bu* toplum indirgenemez spesifikliği içinde olduğu haliyle analiz edilmeyi gerektiren kapitalizmin tekil bir çehresiyle ilgilidir.

Thomas Piketty'nin *Yirminci Yüzyılda Kapital* kitabındaki analiz, kendini marksist ilan eden ekonomistlerin çok güçlü eleştirilerine hedef olsa da belli bakımlardan en mekanik versiyonuyla marksist açıklamaya benzemektedir. Mülk ve gelirlerdeki eşitsizliklerin

8 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique, Cours au Collège de France 1978-1979*, Gallimard/Seuil, Paris, 2004, s. 170.
9 Karl Marx, Kapital, Kitap I, böl. xxiii, PUF, Paris, s. 702.

yirminci yüzyılın sonundan itibaren güçlü şekilde yükselişi bu kitapta esas itibariyle, milli gelirdeki artış oranı ile sermayenin verim oranı arasındaki ıraksama yoluyla açıklanır. Mekanik olarak açıklanabilir ve karşı konulması mümkün olmayan kendiliğinden faktörler bu uzun vadeli eşitsizlikçi eğilimi kaçınılmaz kılar. Eşitsizliklerin azalma dönemleri toplumsal ve ideolojik mücadeleler sonucu olmaz, kamusal eylem sonucu hiç değildir, dünya savaşları ve krizlerden gelen "dış şoklar" sonucu olur. Mekanizma politika üzerinde kesin olarak üstünlük sahibidir. Bazı pasajlar bu konuda çok açıktır: "Sermaye/gelir ilişkisinin yirmi birinci yüzyılda yapısal olarak, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardakine yakın yüksek bir konuma geri dönmesi, böylece, zayıf bir büyüme rejimine geri dönüşle doğal olarak açıklanır. Sermayenin geri dönüşüne götüren şey, büyümedeki – özellikle de demografik büyümedeki – düşüştür."[10] Dolayısıyla, esas olan toplumsal ve politik ilişkilerden geniş anlamda bağımsız olan "tarihsel yasalar"dır. Kamusal eylem burada asla yaratıcı değil, esas olarak tepkiseldir. Bu da kitabın sonundaki "önermesel" politik tavrı (küresel bir vergi teklifi de dahil olmak üzere) ispatlanamaz hale getirir.[11] Böylece Piketty ne kadar Marx'ı aşmak istese de marksist ekonomistlerle beraber politika ve politikanın ekonomi ile toplumsal yapılardaki gerçek etkilerini unutma yönünde can sıkıcı bir eğilim gösterir.[12]

Neoliberalizmin yerli yerine nasıl oturduğunu anlamak için her şeyden önce 1960-1970 yılları krizini klasik anlamda bir "ekonomik kriz"e indirgemekten kaçınmak gerekir. Zira neoliberalizm sadece bir *birikim* krizine cevap vermez, aynı zamanda bir *yönetimsellik* krizine de cevap verir ki bu da o zamana kadar hakim olan iktidar biçimlerinin keskin bir kriziyle ilgilidir. Foucault'nun yeri doldurulamaz olan değeri, bireyleri yönlendirmenin yeni bir biçiminin seyrini bu bağlamda konumlandırmış olmasıdır. Ekonomik olduğu kadar cinsel ve kültürel alanlar da dahil olmak üzere her alanda özgürlük özlemine olumlu cevap verme iddiasında olan bir yönlendirme biçimi. Ekonomizme karşı, Foucault işçilerin mücadelesinin kadınların, öğrencilerin, sanatçıların veya hastaların mücadelesinden ayrılamayacağını görür. Bireylerin toplumun farklı kesimlerinde yönetilme biçimlerinin değişimi ile toplumsal ve kültürel mücadelelere verilen cevapların neoliberalizme birlikte hem teorik hem de pratik bir tutarlılık kazanma biçimini fark eder. Yine de bu analiz, Wendy Brown'un Foucault'nun sermaye ile demokrasiye karşı "görece kayıtsızlığı"ndan bahsederken algılamış olduğu ikili bir sınırlandırmadan mustariptir. Foucault bir yandan kapitalizmi toplumsal tahakkümün biçimi olarak ele almayı ihmal eder; öte yandan neoliberal rasyonalitenin demokrasi, demokrasinin imgelemi, ilkeleri, değerleri ve kurumları üzerindeki etkilerinin analizini yapmaz.[13] Burada kuşkusuz Foucault'nun yaptığı yöntem seçiminin bir sonucu görülmektedir. Yönetimsel rasyonaliteye yoğunlaşarak, Foucault bu rasyonalitenin bulunduğu özgürlük alanlarında yeni etik ve politik kendi ken-

---

10 Thomas Piketty, *Le Capital au XXe siècle*, Seuil, Paris, 2013, s. 263.

11 Aynı yönde giden eleştirel bir yorum için bkz. Nicolaus Delalande, "Vers une histoire politique du capital?," *Annales, Histoire, Sciences sociales*, 70. Yıl, s.1, Ocak-Mart, 2015, s. 47-59.

12 Gelir ve mülklerdeki yakınlaşma ve uzaklaşma dönemlerinde politakasıyla muhalefetteki belirleyici rolünü vurgulayan Paul Krugman'ın tersine. Bkz. Paul Krugman, *L'Amérique que nous voulons*, "Champs," Flammarion, Paris, 2009.

13 Wendy Brown, *Undoing the Demos*, Zone Books, New York, 2015, s. 73-78.

dini özneleştirme imkanları keşfetmeyi hedefliyordu.[14] Düşünüm açısını genişleterek, yani neoliberal akıl ile sermayenin mantığını eklemlendirmeye çalışarak bu sınıra çare bulmak gerekiyorsa, bu ancak Foucault'nun yönetimselleik incelemelerini derinleştirerek olabilir.

Bu bakış açısından esas olan, sermayenin tarihsel olarak yayılımının, daha önceki her aşamasında, sembolik bir *biçim* alma ve *kurumsal bir işleme konmayı* varsaydığını anlamaktır. Kendi içinde ve en üst soyutlama düzeyinde ele alındığında sermayenin mantığı "artık-değer üretmek, daha fazla ve daha fazla yapmaktan (*Plusmachere*)"[15] ibarettir. Bununla birlikte, bu mantık tek başına, bütün toplumsal ilişkileri "içkin" yasalar uyarınca ortaya çıkan bir kapitalizm için herhangi bir "öz" oluşturmaz. Sembolik bir temsil çalışması, mükerrer ve tutarlı politik müdahaleler, "ekonomik-hukuksal" bir normatif üretim, bu "sermaye dünyası"nı veya, bizim adlandırdığımız biçimiyle, *sermayenin dünya-olmasını* kurmak için vazgeçilmez olmuştur. Bu ifade sermayenin artık ne coğrafi sınır ne de toplumsal alanlar arasında ayrım tanımadığı anlamına gelir. Bu, kendini bütün alanlara dayatma eğiliminde olan bir *sınırsızlanma* mantığıdır.[16] Her birey "insan sermayesi" olmaya davet edilir; doğanın her unsuruna üretim kaynağı olarak bakılır; her kurum üretim aracı olarak değerlendirilir. Doğal ve insani gerçeklik bütünüyle ekonomi ve yönetimim (*gestion*) matematik diline kaydolur. Bir apaçıklık, bir zorunluluk, gerçekliğin ta kendisi haline gelen neoliberalizmin *imgelemi* buradadır. Yine de dünyanın sermayeye dönüşümü ne "içrek" bir yasa ne de Batı metafiziğinin kaderiyle ilgilidir. İnsanları ve toplumları *yönetme* biçimindeki müthiş bir sıçramanın tarihsel sonucudur; güçlü toplumsal, öznel, çevresel etkilerini anlamaya başladığımız kurumsal bir dönüşümün ürünüdür.

DOĞANININ TEMELLÜKÜNÜN SINIRLARINI HEP DAHA ÖTEYE İTMEK

Bu sınırsızlanma mantığı kendini doğa ile ilişkide nasıl dayatır? "Sonlu, tamamen bilinen ve işgal edilmiş gezegen"de yaşıyoruz, ama pazar mantığı ancak genişleyerek yaşayabilir.[17] Artık hemen hiç bakir alan kalmamıştır, *terra nullius*[18] fiksiyonunu yeniden işleme sokmak zordur ve bu da Batının ele geçirilmesine öncülük eden "Yeni Sınırlar" mantığını yeniden üretmeyi yasaklar. Bununla birlikte, tarih bize tüm sınırların sermaye tarafından aşılmak

14 Foucault'nun neoliberal mi yoksa neoliberalizme karşı mı olduğu sorusu, dolayısıyla tamamıyla anlamsızdır. Bu soru genellikle Foucault'yu ("Devlet taraftarı veya karşıtı" veya "Pazar taraftarı veya karşıtı" türünden) ikili bir seçim içine hapsetmeye çalışanlara özgüdür. Böylesi biri ikili seçim ise özellikle 7 Mart 1979 tarihli ve "Devlet fobisi" üzerine dersinde (*Biyopolitikanın Doğuşu*, a. g. y.) söylediklerinin de gösterdiği gibi Foucault'ya tamamıyla yabancıdır.

15 Karl Marx, Kapital, Birinci Kitap, a. g. y., s. 693.

16 Jean-François Billeter toplumun, hem nihayet hem de amaç yokluğunu kast eden çift anlamda "sonsuzun yasasına tabi kılınmasından söz eder (*Esquisses*, Allia, Paris, 2016, s. 82).

17 Sophie Bessis, *La Double impasse. L'universel à l'epreuve des fondamentalismes religieux et marchands*. La Découverte, Paris, 2014, s. 18.

18 Bu terim Roma Hukukunda sahibi olmayan ve ilk işgalcinin keyfine göre sahip olabileceği bir şey anlamına gelir. Amerika'nın avrupalı işgalciler tarafından kolonizasyonu bu şekilde haklı çıkarılmıştır.

üzere konduğunu öğretmiştir ve bu sınırlar norm ve kurum yaratarak aşılır. Bu amansız mantığın iki yeni biçimi tespit edilebilir.

Yakın bir gelecekte fosil enerjilerin tükeneceği görüşü bazı devletleri atmosfer ötesi uzayın temellükü yönünde gerçek bir koşuyu benimsemeye itmektedir. 25 Kasım 2015'de, COP21'in[19] açılışından bir kaç gün önce Barack Obama böylesi bir temellük çalışmasına yetki veren bir yasayı, HR 2262 yasasını, uzayın hukuki statüsünü formel olarak gözden geçirme sürecini atlayarak ilan ediyordu.

1960'lı yılların başından itibaren uluslararası hukuk, atmosfer ötesi uzayın barışçıl amaçlarla kullanımını desteklemek için aslında "insanlığın ortak çıkarı"na gönderme yapıyordu. 1967 yılındaki uzay anlaşması, ilk iki maddesinde uzayın hukuki statüsünü saptamıştı. Her şeyden önce, tüm devletlere açık bir kullanım hakkını tanıyarak, eşit bir erişim gerektirerek. Ardından, "Ay ve diğer gök cisimleri de dahil olmak üzere" atmosfer ötesi uzaya ne hükümranlık ilan ederek ne kullanım ya da işgal ne de herhangi bir başka biçimde ulusal olarak temellük edilemeyeceği" şartını getirerek. Bu iki veçhenin her ikisi de, herkese açık kullanım ve temellük edilememe, uluslararası hukukun tanıdığı tek özneye, yani Devlet'e gönderme yapar: "Ulusal temellük" devletler tarafından temellük ve temellük edilememe devletler tarafından temellük edilememedir.

25 Kasım 2015'te ilan edilen yasa çok usta bir biçimde tam da bu sınır üzerine oynar: Adı bile zaten her şeyi anlatmaya yeter: *Competitiveness Act* veya rekabetçilik yasası. Mülahazalarından birinde bir gök taşı üzerinde veya uzayda yer alan bir kaynağı ticari olarak kullanmaya girişen ABD vatandaşlarına ilgili yasaya uygun olarak elde edilmiş kaynağı tutma, sahiplenme, taşıma ve kullanma hakkını verir. Bu Amerikan ticaret şirketlerine, kitabına uygun, dışlayıcı ve mutlak bir mülkiyet hakkı tanımaya eşdeğerdir.[20] Bununla birlikte, Kongre tarafından kabul edilen yasa, bu şekilde temellük edilebilecek olan şey üzerinde doğrudan toprak hükümranlığı hakkı talep etmekten kaçınır: İşgal ve temellük devlet olarak Amerika Birleşik Devletlerinin işi değildir.[21] Dolayısıyla, karşımızda devlet hükümranlığı yoluyla temellük etme yasağını formel olarak çiğnemeden, bu yasanın etrafından dolanan bir devlet hükümranlığı edimi vardır. Burada söz konusu olan bir tür devir işlemidir ve bu işlem sayesinde devlet vatandaşlarına hukuki bir hak bahşeder ve bu, devrettiklerine daha iyi temin edebilmek için kendisine yasakladığı bir haktır. Ama 1967 Antlaşmasındaki çatlak daha da genişletilmeyi beklemektedir: Devletler için temellük edilemez olan şey, özel şirketler için *terra nullius* olur. Böylece Lüxemburg hükümeti, göktaşlarından çıkarılacak nadir mineralleri sahiplenme hakkı konusunda özel şirketlerin kendine güvenini sağlamak üzere SpaceResources.lu adı altında bütçesi olan bir yapı yaratmıştır.[22]

Biyoçeşitliliğin finansal olarak desteklenmesiyle sınırsızlandırma mantığının

19 2015 yılında Paris'te yapılan Birleşmiş Milletler İklim Konferansı (ç.n.).

20 Bkz. S. I. Lex'in "calimaq" isimli blogu, "Le jour ou l'espace a cessé d'être un bien commun," 30 Kasım 2015: https://scinfolex.com/2015/11/30/le-jour-ou-lespace-a-cesse-detre-un-bien-commun/

21 A. g. y.

22 Bu girişimin amacı, "yeryüzünde büyümeyi teşvik etmek ve uzayın ilenmesinde yeni ufuklar açmak" olarak ifade edilmiştir, www.gouvernement.lu, 2 Şubat 2016.

ikinci bir biçimi tespit edilebilir. Doğanın pazara dahil edilmesi, artık "biyoçeşitlilik ikamesi" olarak adlandırılması gereken şey adına haklı gösterilir.[23] Bununla anlaşılması gereken şey, biyoçeşitliliği yok etme hakkına sahip olmadığımız değil; tam tersine, burada yok ettiğimizin yerini başka yerde doldurmak şartıyla bu hakka sahip olduğumuzdur. Örneğin, ağaçlar büyüdüğünde fark olmayacağı bahanesiyle, başka yerde altı hektar dikmek şartıyla burada altı hektar orman yok etme hakkımız vardır. Ama bu ikameyi gerçekleştirmek için işin başında ikame edilmesi gereken kaybın miktarını değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bir emek ürünü olmayan şeye – örneğin ağaçların ve çiçeklerin arılar tarafından döllendirilmesine – değer biçmek gerekir.

Böylece doğa tarafından verilen ve ekonomik olarak değer biçilebilir "hizmetler" nosyonunu dayatmaya eğilimi ortaya çıkar. Şimdiye kadar biyoçeşitlilik, kendi içlerinde ayrı unsurlardan (genler, türler, rezervler, vb) oluşan ve sahip olunabilen, alınabilen ve satılabilen kaynaklar bütünü olarak düşünülüyordu. Bu klasik biçim altında, pazara dahil edilmek hala biyoçeşitliliğin içkin bir değeri olduğu fikrini içerimliyordu. Şimdiden sonra ise, insanların gerçekleştirdiği sanayii faaliyetlerle bir araya gelmek suretiyle refah üreten bir doğal sermaye stoğundan gelen akışlardan müteşekkil "ekosistemik hizmetler"den söz edilecektir.[24] Aynı esnada biyoçeşitliliğin içkin değeri, doğal sermayenin ürettiği akışlara atfedilen değer lehine silinir. Öyle ki, bazıları bütün biyosferi "doğal sermaye" olarak menkul kıymete dönüştürmek gerektiği sonucuna varmaktan geri durmazlar. Burada meydana gelen sıçramanın ölçüsünü görmek yararlı olacaktır: "Biyosferin ticari alana dahil olması sadece *mal* olarak değil (orman satışının ve sanayii kapitalizminin mantığı, "biyolojik kaynaklar" ile patenti alınmış genler, vb), aynı zamanda ve her şeyden önce aktif varlık (yani finansal rant mantığında müstakbel gelirlere hak sağlayan menkul kıymetler) olarak da gerçekleşir."[25] Dolayısıyla, doğanın mal haline getirilmesinden finansallaştırılmasına geçerek, uzamsal olmayan bir sınır ileriye taşınır: ***değer artırmanın*** sınırı.

ÖZNELLİK REJİMİ OLARAK SINIRSIZLANDIRMA

Neoliberal özneleştirmenin tam merkezinde aynı değer artırma mantığı bulunur. Bu özneleştirme kendi tarzında finansal bir özneleştirmedir. Aslında, kapitalizmin tekil bir tarihsel biçimi olarak neoliberalizm temel bir imgelem boyutu taşır, dahası sadece bu boyut sayesinde tutunur. Eğer bu boyut olmasa neoliberalizm ne en ciddi krizlerde hayatta kalmayı başarabilirdi ne de, üstelik, bu krizler sayesinde daha da güçlenebilirdi. Oysa bu imgelem esas itibariyle ticari değil, *girişimci bir imgelemdir.* Eğer bunu anlayamazsak kendimizi güçsüzlüğe mahkum ederiz. Bıktırıcı bir şekilde dönüp dolaşıp neoliberal politikalara karşı Keynesçi ve yeniden dağılımcı bir politika çıkarmak gerektiğini söylemek, neoliberalizmle sadece onun imgelemine karşı *alternatif bir imgelem*, yani arzu edilir bir hayat biçimi teklif etme noktasına kadar giderek yerini almak istediği şeyle aynı düzeyde

23 Sandrine Feydel ve Christophe Bonneuil, *Prédation. Nature, le nouvel Eldorado de la finance*, La Découverte, Paris, 2015, s. 67 ve devamı.
24 A. g. y., s. 59 ve s. 165.
25 A. g. y., s. 166.

olması gereken bir imgelem çıkararak mücadele edilebileceğini anlamamaktır. Dünyayı dönüştürme arzusunu doğurma kudreti sadece imgelemde vardır. Şu ya bu önerinin ekonomik "fizibilitesi" üzerine bir tartışmaya hapsolmayı kabullenmek daha baştan kaybetmek demektir. Zira kendini önceden bu zeminde dayatan tam da neoliberal imgelemdir. Neoliberalizme benzersiz gücünü veren de bu imgelem olduğu için, en yoksullar da dahil olmak üzere insanlar üzerindeki çekiciliğinin nereden geldiğini sormak gerekir. Başka bir deyişle: Neoliberalizmi içerik itibariyle her bireyin ulaşabileceği bir özgürlük vaadinin taşıyıcısı olarak gösteren nedir?

Neoliberalizmin baştan çıkarıcılığını ve nüfuzunu ölçmek için elbette bugün Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin antrenman biçimlerini taklit eden Cross Fit gibi antrenman yöntemlerinin beslediği hayranlık hikayelerine kapılmamayı kabul etmek gerekir.[26] Taraftarlarını sürekli bir "kendini aşma"ya davet ederek meydan okuma ve performans kültürünü boş zaman faaliyetlerine varana kadar dek sokan bu yöntemlerin kendilerince neoliberal normativitenin eylemine katıldıkları konusunda hiç bir kuşku yoktur. Bu yöntemlerin en farklı durumlarla yüzyüze gelmeye hazırlanmak isteyen stresli kadroların güven ihtiyacını tatmin edebildikleri de aynı ölçüde kesindir. *Personal Branding*'de *coach* modası ya da kendini pazarlamanın öznelerin neoliberalleşmesinin fazladan bir semptomu olduğu da kabul edilecektir. Ama böylesi yöntemler, birbirine eklendiklerinde bile, büyük ölçekte uygulandıklarında bile her bireyin iç dünyasına ulaşabilecek bir toplumsal imgelem meydana getirmezler.

Bu yüzden kendi içinde herkesin hayatı için şirket[27] tarafından temsil edilen modele doğru dönmek çok daha iyidir. O zaman yaşam ile şirketin eşkaplamlı olduğu ve bu yüzden şirketin hukuki bir yaratımdan çok tüm bir yaşam biçimi olarak göründüğü ortaya çıkacaktır. Şunlar, NUMA'nın (inovasyoncu ve start-up şirketleri birliği) genel delegesi Marie Vorgan Le Barzic'in *Libération* tarafından düzenlenen toplumsal girişimcilik haftası çerçevesinde 10 Kasım 2014 tarihindeki sözleridir: "Bugün bütün yurttaşlar yaşamlarını bir şirket gibi ele almaktadır." Ama Barzani, hemen ardından kendini düzelterek fikir değiştirir: "henüz tam herkes değil." Masumiyeti içinde bile bu itiraf önemlidir: Her yurttaşın kendi yaşamıyla olan ilişkisi her girişimcinin kendi şirketiyle ilişkisiyle benzeşir. Bu her yaşamın kendi içinde şirket olduğu anlamına gelmez, yaşamı yönlendirmenin bir şirketi yönlendirme biçimiyle benzeştiği anlamına gelir. Alıntıladığımız konuşmanın sürekli "toplumsal" olanı öne çıkartarak en iyi niyetleri taşıyor olmasının ötesine geçildiğinde en ilginç olan şey, aslında "girişimcilik" nosyonu üzerindeki ısrardır. Girişimcilik, zorunlu olarak yurttaşların azınlık bir kesimine ayrılmış olan girişimci statüsünü geniş ölçüde aşar, gerçekte "demokrasinin yenilenmesi"ni getiren bir "yurttaşlık biçimi" oluşturur.

Bu konuşmayı, kendi kendinin girişimcisi statüsünün faydalarını öven Sarkozy ve Lagarde'ın söylemine yakın görmek yanlış olacaktır. O zamanlar söz konusu olan şey, nitelikli zanaatkarlar zararına fiyat kırmak suretiyle rekabeti cesaretlendirerek girişim kültürünü

26 Bkz., Pascale Krémer'in makalesi, "Fais-moi mal, coach!" *Le Monde*, 14-15 Haziran, s. 19.

27 Burada kullanılan Fransızca kelime Türkçede hem "şirket" hem de "girişim" anlamına gelen "*entreprise*" kelimesidir. Bu yüzden iki kelimeyi serbest anlamda kullanıyoruz – Ç. N.

tüm topluma yaymaktı. "Girişimcilik" övgüsü gerçekte çok daha öteye gider. Sadece kendi kendinin girişimcisi veya şirketi statüsü hala bir hukuki statü olduğu için değil; daha temel bir biçimde, girişimcilikle birlikte bireyin *tüm* yaşamı, "girişimcilik demokrasisi" olarak adlandırılması gereken şeyin okulu olacak kadar girişim mantığına dahil edildiği için. Dolayısıyla "yurttaşlık" artık bir hukuki ya da politik statü meselesi olmaktan çıkmıştır, haklar ve ödevlerle ilgili değildir, her bireyin kendi hayatını çekip çevirmesiyle içiçe geçme eğilimi gösterir. Bu anlamda, "girişimci demokrasi" politik alanın katı sınırlarını geniş bir biçimde aşar. İnsanın bir biçimde kendi eline aldığı demokrasi başkasına devredilemeyecek ve temsili olmayan bir demokrasidir, çünkü herkesin kendisiyle ilişkisi, kendine dair seçimi ve dolayısıyla özerklik ve sorumluluk üzerinden işler. Böylece herkes kendi yaşamından sorumludur. Bu yine de herkesi en azından kelimenin yasal anlamında bir "girişimci" yapmaz. Ama, kendisi girişimci olmayan birinin yaşamını bir şirket *gibi* nasıl sürdürebildiği sorulacaktır. Aslında, "girişimci" olmak için bir şirket sahibi olmak gerekiyorsa, girişimciliğe iştirak etmek için bir şirket *olmak* yeterlidir. "Girişimci demokrasinin yurttaşı"nın kendisi bir şirkettir. Öyle ki, bu demokrasi girişimci-yurttaştan çok şirket-yurttaşın demokrasisidir. Bu yüzden yaşamını bir şirket "tarzında," yani eğer bir şirket sahibi olmuş olaydı o şirketi yönlendireceği (*conduit*) gibi yönlendirir (*conduit*). Burada demokrasi, herkese bir şirket olarak kendisini istediği gibi yönlendirme imkanını vermek ve onu bu yönlendirme ile, başarısızlıklar kadar başarılar da dahil olmak üzere, sonuçlarından tamamen sorumlu kılmaktır.

Bu belirleyici noktayı anlamak için, Amerikan neoliberalizminin "insan sermayesi" teorisi üzerinde durmak gerekir.[28] Bu anlayışın özgünlüğü, öznenin kendi emeğiyle ilişkisini, belirli bir ekonomi politik geleneğinin marksist bir biçimde yapabileceği türden düşünme biçimini tamamen tersine çevirmesinde yatar. Marx'ın tıpkı emek gücü ile emekçinin kendisini ayırdığı gibi emek ile emek gücünü de birbirinden ayırdığı bilinir. Bu üç kavram arasından tartışmasız bir biçimde merkezi olan, emek gücü kavramıdır. Emekçi, beceri ve yeteneklerden oluşan ve belirli bir değere sahip bir maldan ibaret olan bir emek gücüne sahiptir. Bu malı kapitaliste satarak, emekçinin kendisi bir ücret karşılığında ve belirli bir süre için bu gücün kullanım hakkını devreder. Emek ya da emek faaliyeti, niceliksel olarak belirlenmiş bir süre için emek gücünün harcanmasıdır. Bu perspektiften, emek "soyut emek" olarak değer taşır, yani pazarın şu ya da bu malın üretimi için toplumsal olarak zorunlu olduğunu belirlediği şey tarafından homojen kılınmış emek olarak. Başka bir deyişle, emekçi çalışma sürecinde harcadığı bir emek gücüne *sahiptir* ve onun için her şeyden önemlisi kapitaliste sattığı emek gücü karşılığında aldığı değerdir. Emek faaliyetinin kendisi, kapitalist tarafından belirlenmiş koşullarda bu gücün harekete geçirilmesidir.

Neoliberallerin gerçekleştirdiği tersine çevirme, emek gücü kavramından tamamen vazgeçerek kendilerini çalışmakta olan öznenin yerinde konumlandırmak veya emekçiyi bir "faal ekonomik özne" olarak görmektir. O zaman emeği sermaye ve gelir olarak

28 Theodor W. Schulz ve Gary Becker tarafından geliştirilen bu teori konusunda Michel Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* üzerine 14 Mart 1979 tarihli dersi ile Luca Paltrinieri'nin, "Quantifier la qualité," *Raisons politique*, s. 52, Kasım 2013, s. 88-108 makalesine gönderme yapılacaktır.

bölmek gerekecektir: emekçinin yetenek veya becerisi özel bir "sermaye" türü ve ücret de bu sermayenin "geliri" olarak görülecektir. O zaman da emekçinin yetenek-sermayesinden bir gelir elde ettiği veya bu gelirin söz konusu sermayenin ürünü veya verimi olduğu söylenecektir. Her tür müstakbel gelir kaynağı bir sermayedir, ama yetenek-sermaye diğer sermayelerden, yani sermayedar tarafından bir girişimde yatırıma çevrilen sermayelerden önemli biçimde ayrılır. Aslında, yetenek-sermayenin tekil yanı, emekçinin kendisinden ayrılamaz olmasıdır ve emek gücü ile bütün farkını oluşturan şey tam da budur: Emek gücü, emekçinin kendisinden ayrılabilir olduğu için devredilebilir veya "vaz geçilebilir" (**aliéné**) iken, yetenek-sermaye "vazgeçilebilir" değildir, çünkü emekçinin kendisinden ayrılamaz. Yetenek-sermaye bir iş akdi ile belirli bir zaman için devredilebilen bir şey değildir; emekçinin emekçi olarak tüm yaşam süresiyle eş kaplamalıdır. Hem doğuştan hem de öncelikle eğitim ve formasyon olmak üzere sonradan edinilmiş unsurlardan oluşur. İşte, "insan sermayesi" olarak adlandırılmayı tam da bu yüzden hak eder. Emek gücü sahip olunan ama olunmayan bir *mal*, yetenek ise sahip olunmayan ama olunan bir *sermayedir*. Sahip olunandan ayrılmak her zaman mümkünken, olunandan hiç bir zaman ayrılınamaz. Emekçi böylece kendi sermayesidir, zira kendisi kendi gelirinin kaynağıdır. Bu anlamda "kendi kendinin girişimcisidir veya şirketidir."

Özneler için kendi kendileriyle ilişki modeli düzeyine taşınmış bu girişim veya şirket fikrinin önemini hep vurgulamak gerekir. Herkes bir sermaye, bütün hayatı boyunca yatırım yoluyla hep daha çok değer kazandırılması gereken bir değerdir. Herkesin kendine değer kazandırma kipinde (A-A') kendine getirdiği paranın tam da finans sermayesinin formülü olduğunu bilinmektedir. Denebilir ki kendisiyle kendine değer kazandırma kipi üzerinden ilişki kuran özne (Ö-Ö') kendisi için finans sermayesi olmuş özne veya özne yapılmış finans sermayesi, özneleşme biçimi altında sermayenin kendisidir. İşte bu anlamda neoliberal özneleştirmeden finansal bir özneleşme olarak söz etmek için güçlü nedenler vardır. Elbette, bu pek de Aristophanes'in komedisinde Ploutos tarafından Atina halkına vaat edilen evrensel zenginlik değildir. Ama kendinin şirketi olmanın sonsuza doğru çoğalması biçiminde şirket veya girişimin evrensel olarak yayılması ihmal edilemeyecek bir öznel güç oluşturur.

Bunun nedeni, ilk olarak, her şeye rağmen, burada model yeri tutan şeyin kurum olarak büyük şirket olmasıdır ve, dolayısıyla, özneler tarafından adeta içselleştirilen şey de yine şirket mantığıdır. Oysa ki devasalığı ve kolektif aktör niteliği bu modeli bireysel özne için erişilmez kılar. Kendilik şirketi, öznenin kazançlarını azamileştirmeyi ve, böylece, "kendi kendini azamileştirmeyi" bir ödev kılmak suretiyle öznenin özellikle inovasyon yoluyla rekabet mantığını içselleştirmesini sağlar. Burada sermaye birikiminin kendiliğinden yasalarının işleyişinin hiç bir etkisi olmadığı gibi, tersine, bireyleri hedef alarak kurulmuş dispozitiflerin neticesi vardır.

İkinci olarak, ve sonuç itibariyle, bu yeni alanda özgün bir biçimde gelişme imkanı bulan şey "birikim itkisi"dir. Aynı anda hem anonim hem de sistemsel bir nitelik edinmiş olan birikimin sınırsızlandırılması eğilimine büyük şirketin yeni bir yer açmış olduğunu ve bunu da sahip ile yönetici arasında Marx'ın zaten işaret etmiş olduğu bir ayrışmayı çok

ileri götürerek yaptığı haklı olarak not edilmiştir.[29] Neoliberal finansallaştırma büyük şirketi mükemmelen azamileştiren kurum yapmıştır ve bu kurumun mantığı belirli bir noktaya kadar bireysel kapitalistin zenginleşme arzusundan görece olarak bağımsızdır. Ama aynı zamanda, finansal özneleştirmeyle birlikte "birikim itkisi" bütün bireylerde genelleşme eğilimi gösterir ve bunu yaparak da sınırsızlaşma eğiliminin gerçekleşmesi için yeni bir alan açar. Zira birikimin bu sınırsızlandırılması her tür keyfi (*jouissance*) yasaklamaktan çok uzaktır. Kökeninde saf bir kanaatkarlık yatan tertemiz kapitalist görüşüne karşı, Marx'ın kendisi de "keyif itkisi" ile "birikim itkisi" arasındaki çatışmayı göreceleştirmiştir: Sermayesinin gelişiminin belirli bir derecesinde "kapitalist aynı anda daha mutlu bir hayat sürebilir hem de daha fazla kanaatkar olabilir."[30] Ama Marx sanayii kapitalistinin, "birikim keyfinden çok keyif birikimi istediği andan itibaren"[31] işlevini az çok yerine getiremez hale geldiğini belirterek bu analizi daha ileriye götürmüştür. Burada terimlerin nasıl sıra değiştirdiğine dikkat etmek gerekir: Kapitalisti toplumsal işlevine upuygun kılan keyif tüketimle ilgili değildir, değer birikiminin hedeflediği amaç değildir. Kapitalist buyruk, "keyif almak *için* biriktir" değildir, "biriktirmek *suretiyle* keyif al" da değildir, aslında şudur: "biriktirmek*ten* keyif al," yani "değerin üretiminden ve büyümesinden keyif al."[32]

Eğer bu emir özneleştirme terimlerine tercüme edilirse, öznenin kendi değerinin büyümesiyle özdeşleşmesine ulaşırız. Kapitalist söylem, en azından neoliberal biçiminde, arzunun tüketim yoluyla tatmin edilmesi vaadinden çok öznenin kendisi için taşıdığı sınırsız değerin büyümesiyle ulaşılan bütünlüğü parlatır (*miroiter*). "İnsan sermayesi"nin hakikati buradadır: Kendini hep daha değerli kılan değer artık sadece keyfin aracı değildir, keyfin *nesnesi* haline gelir. Kendini çoğaltmış özne kendi için taşıdığı değerden haz alan öznedir.

Bu haz vaadini hangi anlamda almak gerekir? Bu terim Lacan'cı anlamıyla anlaşılmalıdır. Keyif (*jouissance*) haz (*plaisir*) değildir. Haz bir eğilimin tatmini olduğu ölçüde sınırların alanındadır, keyif ise *kendinden* her tür sınırın ötesinde alınan keyif olarak hazzın ötesindedir.[33] Bu yüzden imkansızın alanındadır. Neoliberal duruma ulaşıldığı ve bu durumun tamamlandığı nasıl hayal edilebilir? Martin Crimp, performans/keyif imgeselinin (*imaginaire*) benzersiz bir şekilde gözler önüne serilmesi olarak görülebilecek, *Dans la République du bonheur* başlıklı çok önemli bir oyunun yazarıdır. Üçüncü ve son bölümün başlığı, oyunun tamamına adını veren, "Mutluluk Cumhuriyeti"dir. Aslında, sadece üçüncü bölümde gerçekten mutluluk Cumhuriyetinin *içindeyizdir*. Bu garip Cumhuriyetteki

29 Stéphane Haber, "Marx, Foucault et la grende entreprise comme institution centrale du capitalisme," Christian Laval, Luca Paltrinieri ve Ferhat Taylan (yay. haz.), *Marx & Foucault. Lectures, usage, confrontations*, La Découverte, Paris, 2015 içinde, s. 313. Marx sermayenin mülkiyeti ile işletmecinin işlevi arasındaki ayrımı *Kapital*'in üçüncü kitabında yapar. Bu ayrımın önemi, faiz getiren sermayenin gelişmesi, borçlanmanın yayılması ve hisse senedi kurumlarıyla artar. Bugün bizim kullandığımız terimlerle, mülkiyet banker ile hissedara aitken işlevin taşıyıcısı işletmecidir.

30 Karl Marx, *Le Capital*, k. I, PUF, Paris, s. 682 – çeviri yazarların.

31 Karl Marx, *Théories sur la plus-value*, c. I, a. g. y., s. 322.

32 Bu konuda bkz, Pierre Dardot, "Du sujet divisé a la subjectivation capitaliste," *Critique*, s. 800-801, Ocak-Şubat 2014, s. 152.

33 Bu konuda, bkz. Pierre Dardot ve Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı*, s. 452.

yurttaşların durumu üzerine bizi Bob amcanın sözleri aydınlatır. Bob Madeleine'e az önce ne söylediğini hatırlamadığını ve Madeleine'in nasıl olduğunu da hatırlayamadığını söyler. Hafıza ile aynı anda dünyanın kendisi de kaybolur: "manzara bulanıktır," "oda tamamen boştur," artık "eşyurttaş" yoktur. Hafıza kaybı ve dünyanın kaybı keyfin sınırsızlanması için ödenen bedeldir: İnsan kendisiyle kurduğu ilişkide bütünlüğe ulaşmışsa artık ne kendisinde ne de kendi dışında tutunabilecek bir ötekiliğe yer vardır. Aslına bakılırsa "iyi sınırsızlanma" yoktur. İnsanlık durumunu paylaşmak sadece sınırın olduğu yerde mümkündür. Neoliberal Ploutos'un korku verici vaadi paylaşılması imkansız olan bir mutluluk vaadidir. "Mutluluk Cumhuriyeti" kendinden keyif almanın imkansızlığıdır ve kendinden alınan keyfin sınırsızlanması politik demokrasinin mezarıdır.

Çeviri: Ferda Keskin

Çevreye müdahale ve neoliberalizm[1]

Ferhat Taylan

Biyopolitikanın Doğuşu'ndaki 28 Mart 1979 dersinde Foucault, klasik liberalizmden Amerikan neoliberalizmine geçiş sürecinde *homo economicus*'un son derece temel bir dönüşüm geçirdiğinden söz ediyor: ekonomik insan, liberalizm açısından iktidarın dokunmaması gereken bir öğe iken, neoliberalizim açısından «tam olarak yönetilebilir" ve kolay idare edilen bir bireye dönüşüyor[2]. Ekonomik insan, artık yönetim faaliyetinin referans noktası olarak aldığı ve saygı duyması gereken bir "özgürlük atomu", yani doğal bir çıkar varlığı değildir. Neoliberalizmle birlikte, Foucault'nun «çevresel eylem» adını verdiği bir eylem türü sayesinde ekonomik davranışları dönüştürülebilecek bir figür haline gelir. Bu «çevresel eylem» ifadesi, elbette doğa anlamındaki çevreye değil, üzerinde belirli etkilerde bulunmak için ekonomik bir aktörün çevresi veya ortamı [*milieu*] üzerindeki müdahalelere gönderme yapar. Foucault'ya göre «ekonomik insan, *bırakınız yapsınlar* şiarının dokunulmaz partneri olmaktan çıkarak, ortam üzerinde eylemde bulunan ve ortamın değişkenlerini sistematik olarak dönüştüren bir yönetimselliğin[3]" nesnesine dönüşür.

Foucault'nun neoliberalizm eleştirisinin temel noktalarından birinin ortam üzerindeki bu eylem olduğunu ve bunun altının henüz yeterince çizilmediğini düşünüyorum. Bu makalede Foucault'nun neoliberalizmin esas müdahale aracı olduğunu düşündüğü

---

1 Bu metin, *Raisons Politiques* dergisinin "Les néoliberalismes de Michel Foucault" başlıklı 2013/4 sayısında yayınlanan "L'interventionnisme environnemental, une stratégie néolibérale" başlıklı makalenin değiştirilmiş ve güncellenmiş çevirisidir.

2 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique, Cours au Collège de France, 1978-1979, Paris, Gallimard-Seuil, coll. « Hautes Études », 2004, s. 274; Biyopolitikanın Doğuşu, çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 219 ve sonrası.*

3 *A.g.e.*

bu "çevresel eylem" pratiğinden ne kast ettiğini anlamaya çalışmak ve bu eylem biçimini yeniden sorgulamak istiyorum. Çevresel eylem, tam da neoliberal ekonomik insan figürünün kimi yönetim pratikleri tarafından yönlendirilebilirliğini, dönüştürülebirlirliğini gösterdiği için Foucault'nun eleştirdiği bir eylem türü. Ancak son yıllarda Fransa'da ve başka ülkelerde Foucault'nun neoliberalizm analizlerinin eleştirel tarafını hasır altı eden tuhaf bir okuma ortaya çıktı: liberal ve neoliberal yönetimler dolayımlı, yumuşak, şiddetsiz yönetim pratikleri geliştirdikleri için, Foucault'nun bunları hükümranlık veya disiplin adı altında incelediği yönetim pratiklerine tercih ettiği yazılıp söylendi[4]. Oysa, Foucault hiç bir yazısında insanları ortamları üzerinden yönetmenin onları zor kullanarak veya disipline ederek yönetmekten *daha iyi* olduğu gibi bir normatif yargıda bulunmaz. Neoliberalizmin ekonomik insana daha fazla özerklik veya özgürlük sağladığını Foucault üzerinden söylemek mümkün değildir, zira neoliberal bir politika olarak insanları çevreleri üzerinden yönetmek, onların çevrelerine, çevreleriyle kurdukları ilişkiye ve davranış ihtimallerine müdahale etmek, elbette bu insanların özgürlük alanını kısıtlar. Bugün müşterekler temasının önemi hesaba katılırsa, yalnızca doğal oldukları ilan edilen varlıkları değil, insanların maddi ve toplumsal çevrelerini de konu edinen politik ekolojilerin, insanların bu çevrelerin idaresine katılma taleplerinin ne denli canlı olduğu düşünülürse, Foucault'nun 1970'lerin sonunda yaptığı çevreye müdahale eleştirisinin önemi ve güncelliği daha iyi anlaşılacaktır.

Bu çevresel müdahalecilik fikrini daha kolay anlaşılır hale getirmek için, ilk önce Foucault'nun "uzak mesafeden faaliyet gösteren" iktidar analizinin genel çerçevesini ele alacağım. Foucault hem 18. yüzyıl şehircilik tekniklerini, hem de 1960'ların Amerikan neoliberalizmini okumak için bu mesafeli iktidar modelini kullandığında, bunun alanını fazla genişleterek analitik gücünü azaltmış olmuyor mu? İkinci bir bölümde ise, *Biyopolitikanın Doğuşu* dersinde incelenen iki neoliberalizm tipine özgü çevresel müdahalecilik biçimlerine, yani Alman ordoliberalizminin hukuki-sosyolojik müdaheleciliğine ve 1960'lardaki A.B.D'deki iktisat çalışmalarında geliştirilen olasılık hesabına dayalı, davranışçı müdaheleciliğine değineceğim. Bu çalışmanın sonunda, Foucault'nun piyasaların özerkliği fikriyle toplumsal alana müdahale stratejilerini *birleştiren* bir pratik olarak neoliberalizmi okuduğunu, bu müdahalenin de temel olarak insanların içinde yaşadıkları çevreler/ortamlar üzerinden yapıldığını göstermiş olabilmeyi umuyorum. Makelenin sonunda, bu çevreye müdahale meselesinin bugünkü görünümlerine ve ortaya koyduğu politik sorunlara kısaca değineceğim.

MESAFELİ İKTİDAR MODELİ

Aslına bakılırsa çevresel eylemi neoliberalizmin temel çehresi olarak ele almak sorunlu gözüküyor, zira her tür yönetimselliğin, "tutumların yönlendirilmesinin" tüm biçimlerinin

4 Bu yazıda derdim bu tür bir okumanın ne kadar yanlış olduğunu göstermek olmasa da, Foucault'nun «çevresel eylem» analizi anlaşıldığı zaman bu okumanın mantığının geçersizleştiğini düşünüyorum. Bu yanlış okumanın (ve bu yanlışta direnmenin) Fransa'daki başlıca örneği: G. de la Gasnerie, *La dernière* Leçon de Michel Foucault, Flammarion, 2015.

insanları şu veya bu eylemi seçmeye veya seçmemeye teşfik eden bir çeşit "mesafeli eylem" içerdiği düşünülebilir. Bir öznenin çevresi üzerinde etkide bulunarak, onun etrafında yapay bir biçimde bir yaşam alanı, bir *ortam* [*milieu*] yaratarak onu kimi normları kabullenmeye yöneltmek disiplinci iktidarın işleyişinde de mevcuttu. 18. Yüzyılın sonlarında Bentham bu çevresel eylemi açık bir biçimde kuramsallaştırır, zira hükümetlere meşhur *Panoptikon* projesini şu şekilde tanıtır: "bir takım insanların başına gelebilecek her şeye hükmetmeye yarayacak, onları çevreyelen her şeye hakim olmayı sağlayacak son derece enerjik ve yararlı bir araç[5]". Foucault bu anlamda Bentham'ın panoptikonu liberal yönetimin temel formülü olarak, yani yalnızca gözetleme yoluyla müdahale eden mesafeli bir iktidar olarak sunduğunu belirtir[6]. Christian Laval, Foucault'nun Bentham'ı yalnızca panoptik hapishanenin mucidi olarak değil, modern dönemde ortaya çıkan liberal yöntemsel aklın büyük kuramcısı olarak gördüğünü söylemekte haklıdır[7]. Zira kapalı hapishane ortamındaki disipliner mekanın düzenlenişi ile Foucault'nun açık ortamda "olasılıkların düzenlenmesi" olarak adlandırdığı teknik aynı çevresel eylem ilkesine bağlı gibidirler: bir öznenin davranışı, onu çevreyelen ve kararlarında rol oynayan kimi öğelerin yeniden düzenlenmesi sayesinde dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Elbette bir yanda fizik ortamlar üzerinde maddi bir eylemde bulunan bir disiplinci işleyiş vardır, diğer yanda ise Bentham'ın sürekli altını çizdiği gibi, bireylerin çıkarlarını hesaplarken devreye girecek bir çıkar yönetimi fikri, bugün neoliberal ekonomistlerin "karar verme çevresi" [*decision environment* veya *decision making environment*] dedikleri öğelerin tümüne yönelik bir eylem vardır. Bu anlamda, öznelerin çevresine müdahele ederek onların davranışlarını yönlendirmeye yönelik bir modern politik rasyonalitenin parçalarını birleştirmeye çalışabiliriz : şiddeti ve zor kullanımını dışlayan bir yönetim, ekonomik öznelerden oluştuğu düşünülen sivil toplum üzerindeki bir tür *soft power.*

Aslına bakılacak olursa, Foucault'nun "ortamların yönetimi" meselesine duyduğu ilgi *Biyopolitikanın Doğuşu* isimli 1978 dersiyle başlamıyor; Georges Canguilhem'in daha 1946'dan itibaren duyurduğu bir araştırma programını, "insanla ortam arasındaki ilişkileri düzelenleyen tekniklerin nasıl rasyonalize edildiğine[8]" dair bir araştırma programını takip ediyor Foucault. Canguilhem'in çizdiği yolu takip ederek ortam kavramının tıp tarihindeki gelişimini inceleyen Foucault, 18. Yüzyılda şehirciliğe yoğunlaşan toplumsal tıbbın "varoluş ortamındaki yaşam koşullarını9" konu aldığını yazıyordu. Fransız toplumunun o dönem-

---

5 Bkz. Jeremy Bentham'ın Panopticon'un Fransızca baskısının giriş bölümü : *Panoptique. Mémoire sur un nouveau principe pour construire des mai- sons d'inspection, et nommément des maisons de force*, Paris, Mille et Une Nuits, 2001, p. 9.

6 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*..., *age*, p. 69.

7 Bkz. Christian Laval, « La chaîne invisible », Revue d'études benthamiennes, vol. 1, 2006: http://etudes-benthamiennes.revues.org/63.

8 Canguilhem'in Paris ENS'deki arşivlerinde bulunan, 1946 tarihli « Biyoloji ve Felsefe » dersi (1946-1948 ; GC 12.1.8), 15 numaralı dosya. Ortam (milieu) kavramı Canguilhem'in sonraki bilim tarihi çalışmalarında temel bir yer tutacaktır, bkz. « Le vivant et son milieu », in Georges Canguilhem, *La connaissance de la vie*, Paris, Vrin, 1965.

9 Michel Foucault, Dits et Écrits II, n. 196, « La naissance de la médecine sociale » (1974), Paris, Gallimard, 2001, p. 219.

deki "tıbbileşmesi", bu varoluş ortamlarının hem politik hem de bilimsel bir biçimde kontrol altına alınmasını, bunun aracı olarak da kamu hijyeni politikalarını doğuruyordu. Nüfus hakkında hem idari hem de tıbbi bir bilgi oluşuyor ve bu nüfus "yalnıza hastalığa dair değil, varoluş ve davranış biçimlerine dair bir kontrole[10]" maruz kalıyordu. Bu tür bir analiz, anlaşılabileceği gibi meşhur "biyopolitika" varsayımına katkıda bulunuyor, zira şehir ve şehircilik meselesine dair gelişen ve ilk önce tıbbi bir biçimde ortaya çıkan bu teknolojiler, yalnızca şehircilik ekseninde kalmayıp, "ülkenin tamamına yayılan bir yönetimsel rasyonaliteye" dahil oluyorlardı[11]. Foucault 17 Mart 1976 dersinde ilk kez "biyopolitika"dan, yani 19. yüzyılda "canlı olarak insan üzerinde kurulan iktidar"dan veya daha basit bir biçimde "biyolojik olanın devletleştirilmesinden" söz ettiği zaman, biyopolitikanın temel müdahale alanları arasında şunu da sayar:

> "İnsan türü ile, yani tür olarak insan varlıkları ile ortamları, varoluş ortamları arasındaki ilişkinin ele alınması. […]. Bu ortamın sorunu, nüfus üzerinde etkiler yaratan doğal bir ortam olması değil, nüfus tarafından yaratılmış bir ortam oluşudur. Bu da, temelde, şehir meselesidir[12]".

Bu ortam yönetimi teması, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* dersinde tam da şehircilik meselesini ele alan liberal teknolojiler konusunda yeniden karşımıza çıkıyor[13]. Bu kez, insanların içinde yaşadıkları ortamların düzenlenmesi, insan davranışlarını önceden tahmin ederek dönüştürmek üzere mekan üzerinde eylemde bulunmayı amaçlayan güvenlik düzeneklerinin temel *modus operandi*si haline geliyor. Yani Foucault'ya göre ortamları düzenleme pratikleri, 18. Yüzyılın ikinci yarısındaki yönetim faaliyetinin düşünülme biçimleri arasında yer alıyor.

YÖNETİMSELLİK VE SOSYAL BİLİMLER: ANALİZİN KÖR NOKTASI

Peki bu kadar geniş bir çerçeve içerisinde, Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda sözünü ettiği, neoliberalizme özgü çevresel eylemin sınırları nasıl çizilecek? Foucault'nun 18. Yüzyıl faydacılığından 20. Yüzyıl Alman ve Amerikan neoliberalizmlerine "atlaması" aslında ciddi bir sorun yaratıyor, zira arada atlanan 19. Yüzyıl tam da bireyin çevresiyle arasındaki ilişkilerin alternatif bilimi olma iddiasındaki sosyolojinin ve diğer sosyal bilimlerin doğduğu dönem. Foucault insan bilimlerini ve sosyal bilimleri *Kelimeler ve Şeyler*'de, daha sonra da disiplinci iktidarla psikiyatrinin iç içe geçişi konusunda ele aldığında, yönetim teması henüz

---

10 Age, n. 168, « La politique de la santé au 18e siècle » (1976), p. 23.
11 Age, n. 310, « Espace, savoir et pouvoir » (1982), p. 1090-1091.
12 Michel Foucault, *Il faut défendre la société*, Cours au Collège de France, 1975-1976, Paris, Gallimard-Seuil, coll. « Hautes-Études », 1997, s. 218.
13 Michel Foucault, *Sécurité, Territoire, Population*, Cours au Collège de France, 1977-1978, Paris, Gallimard-Seuil, coll. « Hautes-Études », 2004, s. 22 ; *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan, Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, ilk ders.

ortaya çıkmamıştı; yönetim sanatları meselesini ele aldığında ise bunların sosyal bilimlerle ve insan bilimleriyle ilişkisine değinmemişti[14]. Başka türlü söylersek, Foucault tam da "yönetim pratiğindeki düşünce mercii" dediği düşüncenin – ki bu aslında ekonomik faaliyetin kendisini düşünme biçimini ciddiye almak anlamına geliyordu – analizini yaparak klasik felsefe tarihine göre ciddi farklar içeren bir politik soybilimi mümkün kılıyordu, ancak bu analiz ekonomik faaliyetin üzerine eklemlendiği sosyal ve psikolojik bilimlerle ilgilenmiyordu. Yani yönetimsellik analizi, Foucault'nun daha önceki çalışmalarının ana eksenini oluşturan bilme ile iktidar arasındaki ilişkiler meselesini geriletiyor gibi görünüyor, zira Foucault'nun bu dönemdeki temel meselesi yönetim pratiğinin kendi üzerine düşünme biçimini bu pratiğin içerisinde kalarak kavramak. 1980'lere geldindiğinde, kendinin ve başkalarının yönetiminin analizinin, bilme/iktidar analizinin yerine geçtiğini kabul ediyor Foucault[15]. Ancak yönetim pratiklerine içrek rasyonalite formlarına dair böyle bir analizin sorunlarından biri, herhalde, bu rasyonaliteleri besleyen bilgi alanlarını ele almamak biçiminde ortaya çıkıyor.

Bu eksikliğin bizi ilgilendiren ortam yönetimi meselesinde nasıl ortaya çıktığına hızlıca bakalım. Foucault ordoliberalizm konusunda Max Weber'den, Chicago iktisat okulundaki neoliberaller konusunda ise davranışçı psikolojiden hızlıca söz eder, ama bu iki akımın kendi çevresel müdahaleciliklerini yaratırken iki farklı modele dayandığını saptamaz: Alman ordoliberalizmi esas olarak sosyolojik ve hukuksal bir insan figüründen, Amerikan neoliberalizmi ise net olarak psikolojik bir insan figüründen beslenir. Oysa Foucault'nun ana hatlarını çizdiği çevresel müdahalecilik statejisi, ancak bu komşu bilimler hesaba katılırsa kavranabilir: iki durumda da, klasik liberalizmin "daha az yönetmek gerekir" yönündeki buyruğu, ekonomik aktörün etrafında toplumsal veya psikolojik bir ortam yaratmaya yönelik bir politik faaliyet tarafından dengelenir. Ekonomik fail rekabet oyununu bu ortamın içerisinde oynayacaktır – bu ortamın belirlediği sınırlar içerisinde.

Başka türlü söylersek, oyuncuya değil de oyunun oynandığı çerçeveye müdahele edilmesinin – hem liberal hem de neoliberal – gerekliliği, toplumsal alana yönelik politik teknolojilerle, bunları besleyen bilgi alanlarıyla birlikte düşünülmelidir. Bu makalenin devamında, Foucault'nun izini sürdüğü yolu devam ettirerek, söz konusu iki neoliberalizm anlayışında ekonominin başka bilgi biçimlerine eklenerek ne tür bir çevresel müdahalecilik biçimi önerdiğini anlamaya çalışacağım. Foucault'ya kalırsa hem Alman ordoliberalizmi, hem de Amerikan neoliberalizmi ekonomik insanı doğal bir varlık olarak görmeyi reddederek konstrüktivist veya "yapaycı" bir anlayışı benimsiyorlar. Bu durumda, Friburg'un hukuksal ve sosyolojik konstrüktivizmi ile Chicago'nun ihtimallere dayalı ve davranışçı konstrüktivizmi, çevresel müdahaleceiliğin iki farklı biçimi olarak karşımıza çıkıyor.

---

14 Foucault'nun - tuhaf bir biçimde - sosyal bilimler sorununu yeterince ele almadığı yönünde benzer bir argüman için bkz. Bruno Karsenti, *D'une philosophie à l'autre*, Paris, Gallimard, 2013, s. 29. Ortam yönetimi, piyasa, disiplin, idare sorunlarını açıkça tartışan Comte, Durkheim, Weber gibi yazarlardan hiç söz etmemek Foucault'nun işini kolaylaştırmıyor.

15 Michel Foucault, Le Gouvernement des vivants, Cours au Collège de France, 1979-1980, Paris, Gallimard-Seuil, coll. « Hautes-Études », 2012, s. 13-15.

BİR ÇERÇEVE YARATMAK

Foucault Alman ordoliberalizminde, rekabetin istenen sonuçları yaratabilmesi için yapay bir biçimde kimi koşulların yaratılması gerektiğini savunan bir müdahelecilik saptamıştı. "Piyasa için yönetmek" bu anlamda piyasanın iyi işlemesini sağayacak toplumsal çerçevenin oluşturulması için çalışan bir "çerçeve politikası" öngörür. Foucault'nun bu konudaki temel referansı olan François Bilger, bu çerçeve politikasını "bilimsel bilgiden gelen gerçekçilikle dengelenmiş bir toplumsal idealizm[16]" olarak tanımlar. Bu minvalde ekonomi, pozitif bir düzen yaratma amacı dahilinde tüm sosyal bilimlere öncülük etme iddiasındadır. Bugün ordoliberalizmin etkilerinin ne denli güncel olup olmadığı, yani İkinci dünya savaşından sonra gerekli olsa da sonra hızla unutulan bir akım mı, yoksa AB'nin kuruluşunda son derece temel bir rol oynayan bir görüş mü olduğu tartışmasına girmeden[17], şunu belirtmekle yetinebiliriz: Friburg Okulu hem muhafazakar hem de bilime dayalı bir toplumsal düzenin inşasını savunurken, piyasanın kendisine müdahele etmemeyi hedeflemiştir. O halde, tam da piyasa süreçlerine müdahale etmediği için güçlü bir liberal haklılaştırma kazanan bir toplumsal felsefeden söz ediyoruz. Bu tür bir düşüncenin hedefi, tam da piyasanın *işlediği* çerçeve üzerinde, yani ekonomik aktörlerin toplumsal çevresi (*die Soziale Umwelt*) üzerinde etkide bulunmaktır.

Walter Eucken, piyasa süreci ile çerçeve arasındaki bu temel farkı, ekonomik insanın hem sabit hem de değişken olmasına bağlıyordu. Ordoliberalizmin bu önemli ismine bakılırsa, ekonomik insan için çıkar arayışı sabit kalsa da, "zihniyet çevresi" sürekli değişmekteydi[18]. Eucken'e kalırsa ekonomi bilimi ve politikası, bu tür bir ekonomik alanda varolan zihnin doğasını ortaya koyan bilimlerden destek alarak bu zihniyet çevresi üzerinde etkide bulunacaktır. Bu örnekte ilginç olan, Foucault'nun "fenomenolojiye bulaşmış" olduklarını söylediği[19] bu iktisatçıların aslında, Ordoliberal iktisatçı Walter Eucken'in babası felsefeci Rudolf Eucken'in ortaya attığı ve Husserl'in daha sonra kullandığı *lebenswelt*[20] kavramına, yani bir yaşam dünyası felsefesine bulaşmış olmalarıdır. Ekonomik aktörün bir fenomenolojisi, bu aktör her zaman somut bir yaşam dünyasında varolduğu için, onun davranışının ancak kendi yaşam ortamında ele alınarak anlaşılabileceğini savunur. Husserl'in öznesi gibi, ordoliberallerin *homo oeconomicus*'u da boş veya nötr bir alanda değil, ilksel bir toplumsallık alanında varolur ve bu alanın kavranması iktisat için temel önemdedir. Walter Eucken'e göre, ekonomi soyut bir çıkar düşüncesinden ziyade,

---

16 François Bilger, *La pensée économique dans l'Allemagne contemporaine*, Paris, Centre d'études politiques et civiques (CEPEC), 1966, s. 9.

17 Bu konu hakkında bkz. Christian Laval ve Pierre Dardot, *Dünyanın Yeni Aklı. Neoliberal toplum üzerine bir deneme*, çev. Işık Ergüden, Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014. Alternatif bir görüş için bkz. Serge Audier, Les néolibéralismes, Paris, Grasset, 2012.

18 François Bilger, La pensée économique libérale dans l'Allemagne contemporaine, Paris, Librairie générale, 1964, s. 129.

19 *Biyopolitikanın Doğuşu, a.g.e*, s. 106.

20 Bkz. Rainer Klump, « On The Phenomenological Roots of German Ordnungstheorie : What Walter Eucken Ows to Edmund Husserl », in Patricia Commun (ed.), *L'ordolibéralisme allemand. Aux sources de l'économie sociale de marché*, CIRAC/CICC, 2003, s. 154.

ekonomik failin *lebenswelt*'i ile, yaşam dünyası ile, yani çıkarı doğuran koşulların bizzat kendisi ile ilgilenmelidir.

Ancak ordoliberalizmin içerisinde de iki tür konstrüktivizm arasında ayrım yapmak daha doğru olur: Walter Eucken'in etrafında gelişen, piyasanın hukuki çerçevesini çizmeye yönelik bir "yapısal" eylem fikri; diğer yandan ise, Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke ve Alexander Rüstow'ün etrafında şekillenden, toplumsal alanı derinlemesine dönüştürmeyi hedefleyen sosyolojik ve muhafazakar bir politika. Rüstoz ve Röpke için, ekonomi toplumun yeniden canlandırılması için bir araçtır yalnızca. François Bilger bu iki yazarın amacını şöyle açıklar: "sağlıklı coğrafi, toplumsal, bilişsel yapıları son derece enerjik müdahalelerle korumak gerekir ve insana layık bir toplumsal düzeni – ki bu da ekonomik ilerlemeyi destekleyio ateşleyecektir – oluşturmak için ekonomik ilerlemeye dayanmak gerekir"[21]. Örneğin Rüstow'un *Vitalpolitik* adın verdiği yaklaşımda, emekçinin "sabahtan akşama ve akşamdan sabaha" yaşamsal durumunu ele alırken "mental hijyen" gibi katerogiler devreye girer. Bu tür politikalar, Foucault'nun daha önce incelediği disipliner mekanizmaların piyasa mantığını kuvvetlendirmek için kullanılabildiğini açıkça gösteriyor. Bu anlamda Foucault'ya göre "neoliberalizm toplum üzerinde derinlemesine müdahalelerde bulunmak durumundadır. Ekonomik bir yönetim değil, bir toplum yönetimidir bu". [22] Zira burada söz konusu olan, toplumsal alanın tamamının, şehircilik politikalarından eğitim politikalarına uzanan bir çerçeve içerisinde dönüştürülerek bu alanın piyasa ekonomisinin gelişimine tamemen adapte edilmesidir. Ordoliberalizme özgü çevresel müdahelecilik, ya kurumsal ve fenomenolojik, ya da kurumsal ve sosyolojik bir çizgide ilerler: ikinci durumda, ekonomik faalin maddi ve toplumsal yaşam alanına, onu piyasaya daha iyi entegre etmek için müdahele edilir. Bilger bu son biçime "almanların cemaatçi konstrüktivizmi" adını verir ve bunu "Avusturyalıların gelişimci, özneci ve bireyci" yaklaşımından ayırır – Chicago'da 1960'lardan itibaren benimsenecek yaklaşım da bu ikincisidir.

"ORTAMIN DEĞİŞKENLERİNE VERİLEN CEVAPLARIN" BİLİMİ OLARAK EKONOMİ

Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*'ndaki 21 ve 28 Mart 1979 derslerini Chicago'da gelişen bu yeni çevresel müdahalecilik biçimine ayırır. Bu derslerde Foucault'nun yürüttüğü aklı takip etmek önemli, zira yorumcular buradaki argümanları çelişkili bir biçimde okudular. Daha açıkça söylersek, Foucaut'nun neoliberalizmi savunduğunu düşünenler tam da bu derslere gönderme yaptılar, oysa doğru anlaşıldığında elbette Foucault'nun okuması eleştirel bir okumaydı.

Bu iki dersin temel meselesi, Gary Becker'in suç hakkındaki çalışmalarında *homo oeconomicus*'un analizidir. İlk bakışta, Foucault burada "suçlunun antropolojik özelliklerinin önemsenmediği" konusunda Becker'e hak veriyor gibidir, zira herhangi bir

21 François Bilger, La pensée économique libérale..., *age*, s. 185.
22 *Biyopolitikanın Doğuşu*, *a.g.e*, s. 151.

bireyin eylemlerini kazanç ve kayıp üzerinden hesaplamaya teşvik edilmesi, Foucault'ya göre bu hesaba "psikolojik bir bilgi veya antropolojik bir içerik" dayatılmasını engeller[23]. Foucault'nun örneğin Fransa'da 19. Yüzyıl boyunca suçun psikolojik okumasına ne denli eleştirel yaklaştığını biliyoruz, 1974'teki *Anormaller*[24] dersinin bütün meselesi de buydu. Becker'a göre ise, tersine, suçlu ekonomik davranışı üzerinden ele alınmalıdır; *teorik olarak* trafik kurallarına uymamakla önceden tasarlanmış bir cinayet arasında bir fark yoktur. Suçlunun, yanlış hesap yapan bir ekonomik fail olarak görülmesi onun antropolojik olmayan bir biçimde ele alınmasını doğurduğu gibi, Foucault'ya göre "bu fail kayıp ve kazançlarındaki değişimlere, yani çevresel bir eyleme duyarlı hale gelir". Ancak hemen sonra şöyle devam eder Foucault: "bu durum, ABD'deki çevresel teknolojiyi veya çevresel psikolojiyi, yani neoliberalizme bağlı yeni bir teknoloji sorununu" akla getirir. 21 Mart dersinin sonu bu açıdan ikircikildir, zira bir yandan Foucault "oyuncuların zihnini değil, oyunun verilerini değiştirmeyi amaçlayan" bir çevresel eylemin, normatif ve disipliner sistemi gerilettiğini saptar, ama diğer yandan bu çevresel eylemi olabilecek en normatif davranışçı psikiyatriyle, yani Skinner'in psikiyatrisiyle ilişkilendirir[25]. Bu durumda, oyuncuları serbest bırakarak oyunun çerçevesini çizen çevresel müdahalenin zorlayıcı olmayan yönüyle, bu müdahalede devreye sokulan davranışçı teknojolilerin zorlayıcı yönü arasındaki gerilim nasıl anlaşılabilir?

28 Mart'taki bir sonraki ders, bu gerilimi Becker'in ekonomik davranış tanımı üzerinden yeniden okur. Becker ekonomik davranışı, "ortamın değişkenleri üzerinde yapılan değişikliklere sistematik olarak verilen cevaplar" olarak, "gerçekliği kabul eden" bir davranış olarak tanımlar. Daha basitçe söylenirse, ekonomi "ortamın değişkenlerine verilen cevapların bilimidir"[26]. Bu tanım, elbette davranışçı tekniklerin nasıl neoliberalizme hizmet ettiğini anlamayı sağlar, ancak asıl mesele Foucault'ya göre daha derindir. Becker'in bu tanımı, Foucault'nun tam da ekonomik insan figürünün yaşadığı bir dönüşümü ortaya koymasını sağlar – *Biyopolitikanın Doğuşu*'ndaki temel argüman muhtemelen budur. Klasik liberalizme göre, bu ekonomik insan serbest bırakılan (*laisser faire*) insandı, kendi çıkarı başkalarının çıkarıyla kesişebilsin diye kendi çıkarını takip etmeye teşvik ediliyordu. Yönetimin kendisini sınırlaması gereken sabit öğeyi temsil ediyordu. Ancak, diyor Foucault, neoliberalizmle birlikte ortaya çıkan ekonomik insan dönüştürülebilir bir insandır, "içinde yaşadığı ortama yapay bir biçimde dahil edilen sistematik değişikliklere sistematik olarak cevap verecek olandır". Bu anlamda neoliberal ekonomik insan tam olarak "yönetilebilir" insandır.

Bu analiz, "kendisini sınırlayan bir yönetim toplumsal alana nasıl müdahale edebilir?" sorusuna çok açık bir cevap getirir: neoliberal yönetim sanatı, piyasanın eko-

---

23 *Age, s. 257.*

24 Michel Foucault, *Les Anormaux, Cours au Collège de France, 1974-1975, Paris, Seuil- Gallimard, coll. « Hautes Études », 1999.*

25 Robert Castel'in aynı yıl yayınlanan kitabı, bu yeni psikiyatriyi son derece eleştirel bir biçimde ele alıyordu: Robert Castel (avec Françoise Castel et Anne Lovell), *La Société psychiatrique avancée : le modèle américain*, Paris, Grasset, 1979.

26 *Biyopolitikanın Doğuşu, a.g.e*, s. 273.

nonik sürecinin özerkliğine sadık kalarak ekonomik faillerden oluşan toplumsal alana müdahale eder; bu faillerin içinde faaliyette bulundukları ortamı dönüştürerek onların davranışlarını yönlendirmeyi hedefler. Şöyle de denebilir: neoliberallere göre klasik liberalizm, piyasa ekonomisini işletmek için bireysel çıkar arayışının yeterli olduğunu düşünerek hata yapmıştır ve 20. Yüzyılda işte bu hataya karşı, "neoliberalizm" adı verilen bir dizi toplumsal müdahale teknolojisi geliştirilmesi gerekmiştir.

ORTAM POLİTİKALARI VE MÜŞTEREKLER PROGRAMI

Foucault'nun bu analizleri, burada ancak çok kısaca söz edebileceğimiz daha geniş bir "ortam politikası" çalışması için kimi ipuçları veriyor. Özetle, canlı varlıklar olarak insanların çevrelerinden ve içinde varoldukları ortamdan biyolojik olarak etkilenen, bu ortam vasıtasıyla dönüştürülebilir varlıklar oldukları yönündeki bilginin, 18. Yüzyıldan itibaren bir dizi politik teknolojiye yol açtığını düşünüyorum. Tarihsel olarak bakıldığında, Darwinci ekoloji oluşmadan evvel 1800'lerin başından itibaren gelişen bir mezoloji (Yunanca orta anlamındaki *mesos*'tan türetilen bir ortam bilimi) vardı; doğal varlıklarla insan ilişkilerini tartışan politik ekolojiden evvel de, insanlarla içinde yaşadıkları fiziksel, biyolojik ve toplumsal ortam arasındaki ilişkileri yönetme iddiasındaki bir mezopolitika vardı[27]. Modern dönemde ortaya çıkan bu mezopolitika, insanlarla çevreleri arasındaki etkileşimlere dair doğa bilimlerinin ürettiği bilgileri, insanları dönüştürmek – onları daha üretken, daha az suçluluğa yatkın, daha kolay kolonize edilebilir, daha rahat yönetilebilir hale getirmek – yönünde değerlendirdi. Comte'dan Durkheim'a dek sosyologların açıkça dillendirdikleri gibi, bu dönemdeki sosyolojinin birincil politik amacı da, toplumsal çatışmayı ve toplumların yeni endüstriyel koşullara adaptasyonunu bu tür bir ortam politikası üzerinden gerçekleştirmekti: onlara göre toplumlar ortamlarını düzenleyerek kendi kendilerini yönetecekler, yani etkilendikleri ortamları kendileri şekillendirecekler, toplumsal patalojileri azaltarak daha uyumlu varoluş koşullarına kavuşacaklardı. Oysa Canguilhem ve Foucault'nun bilim tarihi sayesinde – *milieu* (ortam) kavramının modern tarihi sayesinde – fark ettikleri ve politik felsefenin temel meselelerinden biri olarak ortaya koydukları gibi, toplumsal ve doğal ortamlar üzerinde müdahelede bulunmanın toplumların kendi kendilerini yönetmelerini sağlayacağı yönündeki modern iddia, aslında daha ziyade kimi grupların ve yönetim biçimlerinin başkalarının yaşam ortamlarını yönettikleri gerçeğini haklılaştıran bir söyleme dönüştü.

Bu tabloda, Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda gösterdiği gibi, liberalizm ve daha açık bir biçimde neoliberalizm, nüfusları dolaylı yönetim teknikleriyle, yani ortam veya çevre yönetimi pratikleriyle yönetirken, bir yandan da "piyasaya karışmama" şiarından gelen bir "yönetmeme" iddiası taşıyabildiler. Oysa neoliberalizmin çeşitli biçimlerinin kesiştiği nokta, ekonomik aktörlerin içinde yaşadıkları ortamları, bu aktörlerin eylem

27 Bu konuda bkz. Ferhat Taylan, "Mesopolitics. Foucault, Environmental Govenmentality and the History of the Antropocene", P. Bonditti, D. Bigo ve F. Gros (eds.), *Foucault and the Modern International. Silences and Legacies for the study of World Politics,* Palgrave, 2016, bölüm 15.

olanaklarını belirlemeye çalışan bir dizi müdaheleyle – şehircilik düzenlemelerinden dijital ortamların kontrolüne uzanan çok geniş bir yelpaze düşünülebilir – şekillendirmekten geçiyordu. Bu tür bir neoliberal ortam yönetimine karşı geliştirilen muhalefetlerin, politik ekoloji ile müştereksleştirme pratikleri arasında kurulan ittifaklardan geçtiğini düşünebiliriz. Zira şimdiye bir çokları tarafından uzak bir sorun olarak görülen karbon salınımının gezegen üzerindeki yıkıcı etkilerini ve doğal varlıkların soyunun tükenmesinin sonuçlarını kendi çevremizde doğrudan deneyimlememize az kaldı. Özel mülkiyetin ve kamu mülkiyetinin dışında, kurallan ortaklaşa koyulan bir müşterek kullanım hakkı fikri, insanların içinde yaş adıkları ortamları kendilerinin yönetebilmesine dair bir otonomi arayışı için olduğu kadar, diğer canlı varlıklarla ilişkilerinde kapitalizmin ötesinde bir örgütlenmenin imkanı için de ipuçları veriyor[28]

28 Bu yaklaşım için özellikle bkz. Christian Laval ve Pierre Dardot, *Commun. Essai sur la révolution au 21*

Niteliği nicelemek: ekonomi, demografi ve eğitim arasında insan sermayesi[1]

Luca Paltrinieri

Bir çok yorumcunun işaret ettiği gibi, *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinin nesnesi derslerin başlığına tekabül etmiyor gibidir. Ders biyopolitika meselesi üzerine açılır ve bir yıl önceki derslerin daha derinleştirilmesi olarak sunulurken sadece aslında sırf giriş bölümünü oluşturması gereken liberalizm ve neoliberalizmle ilgili hale gelir.[2] Böylece dersin içeriği, Foucault'nun *Bilme İstenci*'nin[3] ünlü bir kaç sayfasında "biyo-iktidar" adı altında sözünü ettiği ve bedenlerin disipline edilmesi ile nüfusların düzenlenmesi üzerine yoğunlaşmış iki yanlı büyük yönetimsel stratejiyle ilgili daha önceki araştırmalardan kopuk gibidir. Bir "çağdaş biyo-politika" sorunsallaştırmasına dair bu eksiklik yorumcuları ya sadece nesne olarak "liberalizm"le ilgilenmeye ya da modern fenomenlerin yorum çerçevesini süreklilik aramadan şimdiye taşımaya götürmüştür.

Yine de Michel Foucault'nun kendisi aynı genelleştirmeyi yapmaktan kaçınır. Bunu da özellikle neoliberalizmin, disiplinci toplumun normalleştirme mekanizmalarını derinleştirmek şöyle dursun, farkın optimize edilmesi ve güvenlik eşiklerinin içinde eleştiri ve muhalefete de bir manevra alanı bırakan bir özgürlük oyunu kurmak için çalıştığını savunduğunda yapar.[4] Böylece neoliberal bir perspektifte, yönetimsel eylemin kendisi dolaylı, çevresel veya "uzaktan" olmakla birlikte öznelliklerin kurulmasında etkisinden kay-

---

1 "Quantifier la qualité," *Raisons politiques: Les néolibéralismes de Foucault*, Paris, Kasım 2013, s. 89-107.

2 Michel Foucault, "Résumé des cours," *Naisssance de la biopolitique*. Cours au Collège de France. 1978-1979, yay. haz. Michel Sennelart, yön. Français Ewald ve Alessandro Fontana, Paris, Gallimard-Seuil, kol. "Hautes Etudes," 2004 içinde, s. 325 ve Michel Sennelart, "Situation de cours," a. g. y., s. 333-336.

3 Michel Foucault, *La volonté de savoir*, Paris, Gallimard, 1976, s. 177-191

4 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, a. g. y., s. 265.

betmeyen bir müdahale türü olarak görünür.[5] Yine de neoliberalizmin Foucault tarafından verilen bu tarifinde biyo-iktidarın ikinci veçhesi – nüfusun biyo-politikası – makroekonomik süreçlerden ziyade "bireylerin faaliyetinin stratejik olarak programlanmasının içsel mantığı"na odaklanan bir ekonomik analiz nedeniyle kaybolmuş gibidir.[6] Demografik nesnenin bu kayboluşu işe biçimi hala gizemli olmaya devam eden neoliberal bir biyopolitika düşünme görevini zorlaştırır.

Neoliberal bir biyopolitika sorunsallaştırmasının eksikliğine çare bulmanın yollarından biri, büyük bir ihtimalle, "insan sermayesi" teorilerinin demografi ile ekonomi arasında kurduğu ilişkileri yeniden şekillendirmek olacaktır. 14 Mart 1979 dersinde Michel Foucault, insanların yaşamak ve çalışabilmek için sahip olduğu bir yatkınlık, yetenek, beceri stoğu anlamında neoliberal "insan sermayesi" kavramını ele alır.[7] Özellikle de bu "insan sermayesi" nosyonunun ekonomi mantığının, örneğin aile ilişkileri, boş vakit etkinlikleri, "kendilik" anlayışlarını da içeren çok geniş bir insan eylemi alanına yayılmasından türediğini gösterir. Oysa ekonomik ve rekabetçi bir mantığın insan yaşamı alanına bu yayılması liberal bir dinamiğin derinleşmesinden ibaret olarak kavranamaz: Klasik ekonomi teorisine yönelik bir polemikten kaynaklanır ve bu polemik klasik ekonomi teorisinin nüfus ile ekonomi arasında kurduğu bağlar ve, daha derin olarak, "sermaye" nosyonuyla ilgilidir. Aslında, neoliberal teorisyenler demografik dinamiklerin makroekonomik bir analizini yapmaktan kaçınmamışlardır ve teorileri demografide olduğu kadar ekonomide de eşit ölçüde önemli bir etki yapmıştır.[8] O halde neoliberallerin eleştirisini ele almadan önce klasik teorilerin hatırlanmasıyla başlamak gerekir.

KLASİK TEORİLERDE DEMOGRAFİ İLE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Klasik ekonomi teorilerinde ekonomik büyüme üç kaynak arasındaki oyun ve etkileşimde temellenir: toprak (toprak sermayesi), fiziki sermaye (veya üretim araçları) ve emek. Farklı ekonomik modellere göre artık-değerin üretimini sağlayan şey bu üç kaynağın birleşimidir. Örneğin, fizyokratlar için toprak tek hakiki değer kaynağıdır ve toprağı ekip biçmeyi sağlayan nüfus bu değerin çekip çıkarılmasının aracıdır. Sanayii ile fiziki sermaye sadece doğal zenginlikleri dönüştürürler. Zenginlikler artırıldıkça, büyüyen bir nüfusun geçimi sağlanacaktır: Böyle bir analizde nüfus – yani emek gücü – ile toprağın işlenmesi

5 Bu konuda bkz. Nikolas Rose ve Peter Miller, "Political Power Beyond the State: Problematics of Government," *British Journal of Sociology*, c. 43, s. 2, Haziran 1992, s. 173-205.

6 Burada özellikle Foucault'nun Chicago okulunu ayırdığı dersleri düşünüyorum, ama aynı analiz Alman yazarların çalışmaları için de yapılabilir: Örneğin Alexander Rüstow'un *Vitalpolitik* nosyonu biyo-politikaya yakın görünür, ama Foucault bunu "şirket" biçiminin toplumsal bütünde çoğalması olarak tarif eder.

7 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*..., a. g. y. s. 221-239.

8 "Yeni demografik ekonomi" üzerine sayısız yayın arasında özellikle bkz. Theodor Schultz (yay. haz.), *Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital*, Chicago/London, University of Chicago Press, 1974 ve Julian L. Simon, *The Economics of Population*: Key Modern Writings, Celtenham, Edward Elgar, 1977.

üzerinde temellenen zenginlik ekonomik büyümenin kökeninde yer alan bir kısır döngü oluştururlar.[9]

İlk olarak Ricardo tarafından 1821'de formüle edilen, ama daha önce Turgot tarafından 1768'de dile getirilmiş olan azalan verim yasası ekonomik büyümenin sınırlarının ilk formülasyonunu temsil eder.[10] David Ricardo analizini, değerin kaynağı olan toprağın kıtlığı ilkesi üzerinde temellendirir. Nüfus arttığı için daha az verimli ve dolayısıyla daha az üretken olan toprakları kullanmak zorunda kalınır. Bu da kullanılan toplam toprak birimi için üretimin azalmasını içerimler. Emekçiler malları zorunlu olarak satın aldıkları için geçim gideri artar. Ama kar ancak ücret aleyhine artabilir. Sonuç olarak arz ve talep stabilize olur ve kar oranı sıfıra doğru yönelir.[11] Malthus'un açıkladığı üzere:

İnsan sınırlı bir yere tabiidir. Verimli tüm topraklar işgal edilene kadar bir arazi bir başka araziye eklendiğinde besinin artması daha önceden değerlendirilmiş toprakların iyileştirilmesine bağlıdır. Toprak türünün doğası gereği bu iyileştirme hep büyüyen bir şekilde ilerleyemez; tersine, yapacağı şeyler, gitgide daha az kayda değer olacaktır. Halbuki nüfus, geçim kaynağı bulduğu her yerde sınır tanımaz ve bu büyümeler yeni büyümelerin faal nedeni haline gelir.[12]

Aslında Malthus nüfusun geometrik olarak büyümesinin geçim araçlarının aritmetik büyümesiyle kaçınılmaz olarak çatışmaya girdiğini düşünür. Toprakların ve kullanılabilir kaynakların sınırının sonuç olarak nüfus üzerinde yıkıcı bir etkisi vardır, çünkü ünlü "önleyici" engeller ("sınırlandırıcı ahlak" veya evlilikten feragat) yoluyla sayıyı sınırlandıracak önlemler alınmadığı takdirde, "yok edici" engeller (savaşlar, kötü alışkanlıklar, sefaletler) nüfusun geçim imkanını dibe çeker. Her halükarda, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren sermayenin gelişimi yapısal olarak kaynakların işlenmesiyle sınırlandırılmış görünür. O halde büyümenin sırrı nüfus, toprak sermayesi ve geçim araçları arasındaki dengeyi sağlamakta yatar.

Marx-Engels'e özgü "görece fazla nüfus" kavramı Malthus'cülüğün eleştirisi olarak geliştirilmiştir. Karl Marx'a göre demografi ile ekonomi arasındaki ilişkileri düzenleyen doğal bir yasa yoktur: Nüfus yasası, iki doğal ilerleyişi çelişkiye sokan bir sabit değildir, tarihsel koşulların ürünüdür. Oysa, kapitalizme özgü üretim veya sermayenin değerlenme biçimi artık-değerin sömürüsü üzerinde temellenir: Bu bilindiğinden, Marx için değer eşyaya içkin bir özelliğe değil, insanlar arasındaki toplumsal bir ilişkiye bağlıdır. Bu ilişkiye

---

9 Özellikle bkz. Français Quesnay, "Homme," *Oeuvres économiques completes*, Paris, INED, 2. Cilt, 2005, c.1 içinde, s. 284. "(...) nüfusun büyümesi tamamen zenginliklerin büyümesine, insanların kullanımına ve zenginliklerin kullanımına bağlıdır; insanlar, emekleri ve sanayilerinin kendilerine sağlayacağı zenginlikleri elde edebildikleri her yerde bir araya gelir ve çoğalırlar."

10 David Ricardo, "On the Principles of Political Economy and Taxation," Pierro Sraffa ve Maurice Dobb (yay. haz.), *The Work and Correspondance of David Ricardo*, Cambridge, Cambridge University Press, c. I içinde, s. 67-83.

11 Bkz. Anime Soriot, "Optimum de production et optimum de population: l'analyse démographique d'Adolphe Landry," *Revue d'histoire des sciences humaines*, 2002, cilt 2, s. 7, s. 157-179.

12 Thomas R. Malthus, *Esssai sur le principe de population*, Paris, Garnier-Flammarion, 1992, c. I, k. I, s. 71 (*An Essay on the Principle of Population, or a View of its Past and Present Effect on Human Happiness...*, London, 1817 [5. edisyon]).

göre, bazıları, yani üretim araçlarının sahipleri mala emek tarafından eklenmiş olan değeri temellük ederler. Dolayısıyla değerin tek ve biricik kaynağı, emek gücüne dönüştürülen, zaman üzerinden ölçülen ve üretim araçlarının sahibinin satın aldığı ticari bir ürüne indirgenmiş olan emektir. Ücretlinin üretim araçlarının sahibine sattığı bu emek zamanı iki parçadan müteşekkildir: Bunlardan biri ücretliye, emek gücünü yeniden üretmesini sağlayacak şekilde ücret olarak geri döner; diğeri kapitaliste gider. Kapitalist yeni üretim araçları edinir ve böylece (ücretli emek gücünün ücretini ödeyen) değişken sermaye aleyhine sabit sermayeyi (kapitalistin dönüştürmek üzere satın aldığı makine ve birincil mallar (*biens premiers*)) artırır. Oysa ücret düzeyini bastırmanın – ve böylece sermaye birikimini temin etmenin – tek yolu gereğinden büyük bir işçi nüfusu, rekabet yoluyla ücretleri sadece emek gücünün yeniden üretimini sağlayacak düzeyde tutmayı sağlayan" bir yedek sanayii ordusu" oluşturmaktır.[13] Dolayısıyla fazladan nüfus, üretim yapısı ve sermayenin değer kazanması tarafından koşullandırılmış olması anlamında ve dolayısıyla kitlelerin kapitalist üretim biçimiyle bütünleşmesine bağlı olarak her zaman görecedir.[14]

Bir anlamda Foucault, Marx'ın üretim ilişkilerinin doğallığını ortadan kaldırmak suretiyle Ricardo'nun açtığı epistemik alana yerleştiğini söylemekte haklıdır.[15] Aslında, on dokuzuncu yüzyıl ekonomistlerinde ekonominin temsili, niceliksel değişkenler olarak toprak, üretim araçları ve emek arasındaki bir sıfır toplamlı oyun olarak görünür. Marx'ta emeği mala ve dolayısıyla zamansal soyutlamaya dönüştüren şeyin sermayenin kendi mekanizması olması önemli değildir. Marx da klasik ekonomi teorisini karakterize eden bir çelişkinin içinde kalır: Azalan verim tezi toprakların niteliksel olarak değişimini içerimliyor olsa da, Smith'teki iş bölümü emekçilerin kalifikasyonunda bir mükemmeleştirmeyi içerimliyor olsa da, ekonomi teorisi sermaye ile emeği sadece niceliksel bir soyutlama içinde düşünebilir.[16] Özellikle, emeğin kendisi her zaman homojen bir zaman miktarının soyut biçimi altında düşünülür ve emek gücünü artırmanın tek imkanı ya çalışılan zamanı artırmak ya insan sayısını ve dolayısıyla ilgili nüfusu artırmaktır.

SCHULTZ: EMEK ZAMANININ EKONOMİK DEĞERİ

Üç niceliksel ve sınırlı kaynak arasındaki oyun üzerinde temellenen bu model, bazı değişikliklerle, yirminci yüzyılda da ve özellikle demografide hakim olmaya devam edecektir.[17] Neoliberallerin nüfus ekonomisine dair yeni yaklaşımı tam da bu klasik modelin

13 Karl Marx, "Note sur Malthus," (1858), *Grundrisse*, Defter VI, *Oeuvres, Economie*, c. 2, Paris, Gallimard, La Pléiade içinde, s. 1528-1531 ve *Capital*, Paris, Editions Sociales, 1969, c. 1 içinde, s. 449-468. Bu konuda ayrıca bkz. Yves Charbit, "Capitalisme et population: Marx et Engels contre Malthus," *Revue d'histoire des sciences humaines*, 2005, s. 13, s. 183-208.

14 Bkz. Guillaume Sibertin-Blanc, "Loi de population du capital, biopolitique d'Etat, hétéronomie de la politique de classe," Franc Fischbach (yay. haz.) *Relire le Capital*, Paris, PUF, 2009 içinde.

15 Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris, Gallimard, 1966, s. 265-275.

16 Bkz. Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, a. g. y., s. 227. Burada Foucault neoliberallerin eleştirilerini ele alarak Marx'ta emeğin her zaman zamana indirgenmiş, "insani gerçekliği ile niteliksel değişkenlerinden koparılmış" olduğunu söyler.

17 Yine de kayda değer bir dizi istisna vardır. Bunlar arasında özellikle Esther Boserup'ın teorilerini

eleştirisi üzerinde temellenir. Theodore W. Schultz'un analizinin çıkış noktalarından biri, "insan zamanının değerinin bütün zengin ülkelerde yüksek ve yoksul ülkelerdekine göre çok üstün" olduğudur.[18] Schultz'a göre, gelir getiren bir faaliyet girişiminde bulunmaya teşvik ile savaş sonrası Avrupa ve Amerika'da önemli işçi ihtiyaçları, gerçek saat ücretinde çok önemli bir büyümeyi getirmiştir. Saat ücretindeki bu büyüme, aynı ölçüde emeğin milli gelirin oluşumuna yaptığı katkının büyümesini de gerektirir ve, sonuç olarak, mülkiyet ile rantın yaptığı katkının azalmasına götürür.

Kısacası, kapitalizm için iyi haber şudur: Zengin ülkelerin fiziki sermaye stoğundaki devasa büyüme ne Ricardo'nun dediği gibi verimde kayda değer bir azalmayı ne de Marx'ın dediği gibi yedek işsiz ordusunun baskısı altında ücretlerin bastırılmasına götürür.[19] Başka bir deyişle, oyun artık sıfır toplamlı değildir. Schultz için "emeğin ücretinde ve dolayısıyla insan zamanının mutlak değerindeki yükseliş temel olarak emeğin üretkenliğindeki büyümeye bağlıdır."[20] Bu büyüme ise özel bir ekonomik büyüme türünden kaynaklanır ve, klasik ekonomide olduğu gibi, artık doğal kaynakların işlenmesi üzerinde değil, Schultz'un "nüfusun niteliği" olarak adlandırılan şeye yatırım üzerinde temellenir.[21]

Bu nüfusun "niteliği" nosyonu Theodore W. Schultz'un 1961'de yayımlanmış olan "Investment in Human Capital" başlıklı ilk önemli makalesinde harekete geçirilen "insan çabasının niteliği" nosyonuyla birleşir.[22] Aslında Schultz niteliksel bir insan emeği anlayışını niceliksel bir anlayıştan bu makalede ayırır:

Açık ki insan kaynaklarının hem niceliksel hem de niteliksel boyutları vardır. Kişi sayısı, faydalı çalışmaya katılanların oranı, çalışma saatleri, esas olarak niceliksel özelliklerdir. (...) Bunları bir kenara koyup sadece insanların üretken çalışma yapmasını mümkün kılan özel kapasiteler üzerinde etkisi olan yetenek, bilgi ve benzeri sıfatları dikkate alacağım. Bu tür kapasitelerin geliştirilmesi için yapılan harcamalar, insan emeğinin üretken değerini de aynı oranda artırdığı ölçüde pozitif bir randıman verecektir.[23]

İnsan kaynaklarında "nitelik" nosyonu, böylece, emeğin türü ne olursa olsun yetenekli birinin ürettiği emeğin üstün bir üretkenlik olduğu önermesine dayanır. Yeteneklerin ve dolayısıyla insan sermayesinin eğitim veya deneyimle artması nüfusun niteliğindeki bir artış anlamına gelir. Nüfus niteliğindeki büyüme ise emeğin üretkenliğinde artmayı içerimler ve ardından emek zamanının ekonomik değerinde bir artışa götürür. Bu da daha yüksek gelir demektir. Bu erdemli çember, Theodore Schultz'a göre, insan

---

hatırlamak gerekir (*The Conditions of Economic Growth*, London, Allan and Unwin, 1965) Malthus modelinin kalıcılığı üzerine bkz. Marc Nerlove, "Toward a New Theory of Population and Economic Growth," Theodore W. Schultz, *Economics of the Family*, a. g. y. içinde, s. 527-545.

18 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes." Investissement humain et qualité de la population*, Paris, Bonnel, 1983, s. 81 (*Investing in People. The Economics of Population Quality*. Berkeley, University of California Press, 1981).

19 A. g. y., s. 93-97.

20 A. g. y., s. 81.

21 A. g. y., bölüm 2: "L'investissement en qualité de population," s. 35-59.

22 Theodore W. Schultz, "Investment in Human Capital," *The American Economic Review*, c. 51, s. 1, Mart 1961, s. 1-17.

23 A. g. y., s. 8, - yazarın çevirisi.

sermayesi stoğundaki büyümenin "modern ekonomik büyümedeki en büyük başarı" olduğunu gösterir."[24] "İnsan"da potansiyel olarak sonsuza kadar yenilenebilecek bir değer kaynağı keşfedilmiş olur ve bu da kıt ve çatışma yaratan kaynakların işlenmesine mahkum bir ekonomi fikrini yalanlar. Buna mukabil, klasik ekonomi teorisi bu temel ilkeyi, yani insanın kendisinin sürekli olarak arttırılabilir bir sermaye olduğunu anlamamıştır:

İnsan kaynaklarını açık bir biçimde bir sermaye biçimi olarak, kendi de üretilen bir üretim aracı (*produced means of production*) olarak, yatırımın üretimi olarak anlamadaki başarısızlık klasik emek (*labor*) nosyonunu korumayı cesaretlendirmiştir. Bu nosyona göre emek az bilgi ve yetenek gerektiren ve bütün emekçilerin eşit ölçüde sahip olduğu bir el emeği kapasitesidir. Bu emek (*labor*) nosyonu klasik dönemde yanlıştı ve bugün de açık olarak yanlıştır. Çalışabilecek ve çalışmak isteyen insanları saymak ve bu hesaplamayı bir ekonomik faktörün nicelik ölçüsü olarak değerlendirmek, ister sermaye stoğu isterse de üretken hizmet akışı olarak olsun, ekonomik önemlerini belirlemek için bütün makine türlerini saymaktan daha anlamlı değildir.[25]

Amerikalı bu ekonomiste göre, klasik ekonomistler insan emeği olan bu yeni değer kaynağının potansiyellerini, tam da ne emek zamanı ne de nüfusa dair niteliksel bir nosyona sahip olmadıkları için görmemiştir. Malthus'e karşı polemiğin neoliberal analizler için bir laytmotif olması tesadüf değildir: "Nüfusa dair niceliksel bir teori" seçen Malthus, sonradan edinilen ve geliştirilebilir olan yetenek, beceri ve yatkınlıkların önemini algılamadan yaşam kalitesini26 "sadece ölümlüler birlikteliğinin hayatta kalmasına" indirgemiştir.[27] Ama bu anlayışın en ciddi hatası insan sermayesine yapılan yatırımları tüketim, yani geri dönüşü olmayan harcama olarak görmesidir. Oysa eğitim, sağlık, öğrenimin ve hatta boş zaman etkinliklerine yapılan harcamalar, Eugen Bohm-Bawerk'in formülasyonunu kullanırsak "üretim sapmaları" olarak, yani insan sermayesine, bu sermayeyi elde etmek için ödenen bedelin geçmişteki gelirler tarafından kapatıldığı yatırımlar olarak yorumlanabilir.[28] Başka bir deyişle, Marx ücreti sadece emek gücünün yeniden üretimi olarak düşünmüşken, Schultz ücretleri, nüfusun niteliğinin gelişmesi anlamına gelen bir "kendine yatırım" kaynağı olarak yorumlar.

İnsani olan niteliksel bir kaynak olarak görüldüğünde, kendine yatırım konusundaki bireysel seçimler, nüfusun niteliği ve niceliği arasındaki ilişki sorusu ortaya çıkar. İnsan sermayesi teorisi, nüfusun niteliğinin yükselmesindeki sosyolojik ve ekonomik süreçlerin analizinin yapılabileceğini içerimler ve bunun için de Schultz, "insan zamanının artan değeri üzerinde temellenmiş bir demografik denge teorisine ihtiyacımız olduğunu" söyler.[29]

---

24 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes"*..., a. g. y., s. 56.

25 Theodore W. Schultz, "Investment in Human Capital," daha önce gönderme yapılan makale, s. 3 – yazarın çevirisi.

26 Burada "*qualité de vie*" deyimini "yaşamın niteliği" yerine Türkçede yerleşik hale geldiği için "yaşam kalitesi" olarak çevirmeyi uygun bulduk – Ç. N.

27 Theodor W. Schultz, *"Il n'est des richesses que d'hommes,"* a. g. y., s. 39. Malthus'e yönelik bu eleştiri üzerine aynı zamanda bkz. Gary S. Becker, *A Treatise on the Family*, Cambridge/London, Harvard University Press, 1981, s. 94-95.

28 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes"*..., a. g. y., s. 29-30, 49-50, 61-78, 83.

29 A. g. y., s. 96. Bu yönde başka bir girişim için bkz. Theodore W. Schultz, " Human Capital, Fam-

Ama ekonomistlerin bu araştırması, demografinin disiplinci çerçevesinden gelen bir başka kaygıyla karşılaşır: Nüfusun niceliksel olarak yol alışını ölçmeye girişmek.

JEAN SUTTER VE DEMOGRAFİDE "NİTELİK" NOSYONU

1946 yılında hekim ve demograf Jean Sutter *Population* dergisinde "Le facteur qualité en démographie"[30] başlıklı bir makaleye imza atar.[31] Bu makalenin yayımlanma tarihinin içeriği üzerinde etkisi vardır: İkinci Dünya Savaşının hemen ardından "nüfusun iyileşmesini sağlama" üzerine konuşmak neredeyse kaçınılmaz olarak nazi öjenizminin şüpheli pratiklerine gönderme yapıyordu. Bu soruları hatırlatmak konusundaki aşırı temkini yazarı, özellikle "nitelik" faktörünün ekonomik veçhelerinin değerini vurgulamaya götürüyordu.

Öncelikle, "niteliksel demografi," bir nüfusta fiziksel, entelektüel ve ahlaki kapasitelerin ortaya çıkışını koşullandıran faktörlerin araştırılması" olarak tanımlanır. Niceliksel yöntem (*démarche*) nüfusların matematiksel olarak araştırılması ve "olguların kabaca ortaya konması"nı ilgilendirirken niteliksel yaklaşım erkek ve kadınların kapasiteleri nosyonuna odaklanır ve bunları mükemmelleştirme ve daha ileri götürme biçimini araştırır. Jean Sutter'a göre bu alanda niceliksel demografinin istatistik yasalarının katılığına ulaşmayı beklememek gerekir, ama buna karşılık insan eyleminin nedenleri düzeyine erişilebilir. Bu daha geniş ve görece daha karmaşık amaç niteliksel demografinin kayda değer gecikmesini açıklar: "Dolayısıyla, elimizde (nüfusların) kabaca niteliksel karakteristikleri vardır, ama içkin değerleri hakkında bilgimiz yoktur: başka kapasiteler arasında nüfusların fiziksel ve entellektüel kapasitelerine dair hiç bir şey bilinmemektedir."[32] Jean Sutter'a göre bu komplikasyonun temel nedeni, büyük sayıda çok farklı – biyolojik, toplumsal, ekonomik – faktörün bireylerin davranışı üzerindeki etkisidir.

Zira, ve ikinci karakteristik de buradadır, niteliksel demografi birey ölçeğinde konumlanmak zorundadır: Niceliksel demografi insanla kitle olarak ilgilenirken, demografi bireyin değerini ve onu koşullandıran faktörleri takdir ettiği zaman niteliksel olur. Başka bir deyişle, niteliksel yöntem olguların ortaya konmasından bireysel eylemin nedenine geçmeye izin vermelidir.[33] O zaman görülecektir ki bireysel kapasiteler – ve dolayısıyla nüfusun niteliği – üzerinde etki sahibi olan sayısız faktör üç kategoride sınıflandırılabilir. İlk olarak, belirli bir fiziksel ya da zihinsel niteliğin biyolojik olarak dağılımı gibi biyolojik, kalıtımsal ve fizyolojik faktörler.[34] İkinci olarak, bir sosyo- demografinin alanını oluşturan

---

ily Planning and Their Effects on Population Growth," *The American Economic Review*, c. 84, s. 2, Mayıs 1994, s. 255-260.

30 "Demografide nitelik faktörü" – Ç. N.

31 Jean Sutter, "Le facteur 'qualité' en démographie," *Population*, c. 1, s. 2, 1946, s. 229-316.

32 A. g. y., s. 300.

33 A. g. y., s. 305: "Demografinin niceliksel olmaktan çıkıp niteliksel olduğu an, çoğunlukla olguların doğrudan ortaya konması olmaktan uzaklaşıp nedenlerini araştırmak istediği andır. Ama bu bilim, ancak bireyin bütünsel değeri tam olarak takdir edilebilirse ve onu koşullandıran çok sayıda faktör apaçık hale getirilebilirse tam güç kazanır.

34 A. g. y., s. 306-307. Sutter "sözün kısası niteliksel demografinin bir dalı olarak görülebilecek" olan "öjenik" meselesini burada hatırlatır, ama bunu sadece biyolojik faktörlerin araştırmasıyla

toplumsal ve ekonomik faktörler: Örneğin bebeğin ağırlığı ile ailenin gelirleri arasındaki karşılıklı ilişki gösterilebilir veya ailelerin büyüklüğü ve zenginliğine göre fiziksel ve entelektüel gelişim ölçülebilir.[35]

Yine de Jean Sutter, demografide niteliksel bir yöntemi, çoğu zaman politik sorgulamalara dönüşebilen bu sosyo-ekonomik nedenlerin araştırılmasına dayandırmaz. Ona göre, nüfusun niteliğinin gelişimine hükmeden mekanizmaların daha ince bir açıklaması, biyolojik ve ekonomik-toplumsal belirlenimlerden kaçınmalı ve tespit edilmesi ile ölçülmesi daha zor olan "kültürel veya eğitimsel türden insani" faktörleri dikkate almalıdır. Örneğin, çocukların gelişimi ile (hijyen, beslenme, çocuklara gösterilen bakım terimleriyle ölçülebilecek) "annelik niteliği" arasındaki ilişki üzerine D. Noel Patton ile Leonard Findlay'in yaptığı araştırmayı alıntılar. Bu annelik niteliği ise yoksulluktan çok (kişi başına düşen hava kütlesi tarafından belirlenmiş) sıkışıklığa bağlıdır. Böylece söz konusu İngiliz araştırmacılar göstermiştir ki "niteliğin iyileştirilmesi ekonomik bir faktörden çok daha fazla insana özgü bir faktörle ilgilidir: (...) Eğer aynı zamanda gençlerin eğitimi ihmal edilmiş olsa ücretlerdeki artış asla nüfusun niteliğini artırmazdı."[36]

Demografların alışık olduğu bir hareketle, betimleyici yöntem neredeyse fark edilmeden buyurucu bir yönteme dönüşür. Bedensel, beslenmeye dair, entelektüel ve mesleki eğitim, yalnızca niteliksel yöntemin uygunluğunu tesis etmek için değil, aynı zamanda nüfusun niteliğini iyileştirmek için de kriter haline gelirler. Eğitim yoluyla, üretimin iyileştirilmesi için alan açmak mümkün hale gelir. Kuşkusuz, Jean Sutter eğitim ile demografi arasındaki ilişki meselesini öteye taşıyan ilk kişi değildir: Nüfusun performansını artırmak için eğitim aygıtını yeniden düzenleme kaygısı düzenli olarak demografların analizlerini harekete geçirir ve eğitimi nüfusun devlet gücüyle dönüştürülmesinde çok önemli bir aygıt olarak gören Botero'ya kadar geri götürülebilir.[37]

Ama Sutter için eğitimsel olanı niteliksel yönteme yakınlaştırmak herşeyden önce eğitimi, seçimin " bireysel yapısı" ile ilgili insan faktörleri bütününe dahil etmektir. Devletin bu alana doğrudan ve bütünsel olarak müdahale etmesi, tam da eğitimsel olanın her şeyden önce birey ve ailelerin seçimiyle ilgili bir şey olmasından dolayı etkisiz olacaktır. "İnsan faktörü" aslında başka hiç bir şeye indirgenemeyecek bireysel seçim ilkesinden başka bir şey değildir. İnsan faktörlerinin önemi üzerinde ısrar ederken niteliksel demografinin yaptığı şey, demografik yaklaşımın iki tipik belirlenimciliği olan biyolojik belirlenimcilik ile ekonomik-toplumsal belirlenimciliğe karşı kendi varoluşunun müellifi olarak bireyi açık bir biçimde yeniden merkeze almak ister:

Bizi ilgilendiren alanda yapılabilecek gözlemlerin çeşitliliği, grup ölçeğinde gö-

---

sınırlandırmak ve hemen kenara kaldırmak için yapar.

35 A. g. y., s. 308-311: "Çocuk ölümleri, büyüme, hastalık, fiziksel ve zihinsel yatkınlıklar toplumsal sınıflara göre farklıdır. Tıpkı mesleklere göre yorgunluğun, aşınmanın ve ölümlülüğün farklı olması gibi."

36 A. g. y.

37 Luca Paltrinieri, "'Nombre des hommes' et 'populatio' à la fin de la Renaissance: Machiavel, Bodin, Botero," Olivier Guerrier, (yay. haz.) *M. Foucault et la Renaissance*, Paris, Classique Garnier içinde, yayıma hazırlanıyor.

zlemlenebilir olan fenomenlerin dışında, insana özgü olan, örneğin ebeveynlerin zekası, ahlakı, eğitimi ile ilgili başka fenomenlerin de sürekli olarak bu alana müdahale ettiği düşünüldüğünde kolayca açıklanır.[38]

O zaman bu yeni demografik yaklaşım ve normatif gerekçesi, mümkün eylemler için bir ortam düzenleyerek bireylerin eylemleri üzerine etkide bulunmak üzere kullanılacak neoliberal bir yönetimselliğin tipik sorununu ortaya çıkartır Jean Sutter niteliksel yöntemin nedenler üzerinde yoğunlaştığını söylediğinde, aslında tam da sadece dolaysız olarak bireyler üzerinde değil, tabiri caizse, daha yukarıda, bireyin davranışının nedenleri üzerinde çalışan bir uzaktan yönetim modeline gönderme yapıyor gibi görünmektedir. Ama nüfusun niteliğinin iyileştirilmesi, savaşın hemen ardından ortaya çıkan yeni dev nüfuslar (Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Çin) ile karşı karşıya kalan Avrupa ülkeleri için yine de çok önemli bir ekonomik-politik meseleyi temsil etmekten geri durmaz. Böylece Sutter'ın metninin bir çok yerinde görünür olan şu fikir ortaya çıkar: Niteliğin iyileştirmesi Avrupa'nın nüfus eksikliğini giderici tek çıkış ve zaten uygulanamaz olan doğumcu araçlara karşı bir alternatiftir. O zaman da, Sutter'a göre "insanın içkin niteliğini artırmaya" yönelik bir dizi önlem almak üzere nüfusun niteliksel ve niceliksel değişimi arasındaki ilişki sorusu ortaya çıkar: iş hukuku, vergi, borçlanma ve hatta örneğin annelik izninin süresi. Böylece, nitelik sorununu masaya koyarak Sutter, ekonomi ile demografi arasında, o zamana kadar niceliksel değişken hanesinde kalmış olan ilişkilerin Pandora kutusunu açmış olur. Nitelikten bahsetmek, insani olanın ekonomik değerinin ölçülebilir ve artırılabilir olması gerektiğini telkin etmek anlamına gelir.[39] Niteliğin ölçüsü veya insani olanın niteliğinin incelenmesi ne olabilir?

BECKER: NÜFUSUN NİTELİĞİNDEN NİCELİK/NİTELİK MODELİNE

Demografik muhakemenin makroekonomiyle karşılaşması tam da nüfus niteliğinin ölçümüne dair sorgulama dolayımıyla olur. Bu konuda Gary Becker çoğunlukla "yeni demografik ekonominin" kurucusu olarak gösterilir. Aslında, ilk ünlü makalesi olan 1960 tarihli "An Economic Analysis of Fertility"den son büyük eseri olan 1981 tarihli *A Treatise on the Family*'ye kadar, insan sermayesi birikimi ile nüfusun niceliği arasındaki ilişkiyi Gary Becker tam da ev idaresi tarafından alınan kararlar üzerinden açıklar. Burada da modellendirme Malthus modelinin bir eleştirisine dayanır. Aslında, Malthus'a göre doğurganlık, ekonomik faktöre sadece ikinci kertede (doğum oranı düzeyinde) tabii olan bir doğal sabittir: Klasik niceliksel modellerde gelir akışı daha büyük bir çocuk sayısı anlamına gelir. Ama bu, Becker'in 1950'li yıllarda, yani tam da zengin ülkelerin üst sınıflarında doğurganlığın düşüş gösterdiği dönemde, gözlemlediği gerçek davranışları açıklamaz.

Doğurganlık ile gelir arasındaki negatif ilişkiyi açıklamak üzere Gary Becker Malthus'ün modelini tersine çevirir. Böylece çiftlerin doğurganlığının ekonomik

38 Jean Sutter, "Le facteur 'qualité' en démographie," daha önce alıntılanan makale, s. 312.
39 Böylece Alfred Sauvy'nin, *Coût et valeur de la vie humaine*, Paris, Hermon, 1978 kitabındaki argüman ortaya çıkar.

değişkenlere tabi olduğunu ve dayanıklı mallar için talebin analiziyle aynı çerçeve içinde incelenebileceğini gösterir. Taşınmaz mallar için olduğu kadar çocuk için de bir talep olabilir.[40] Başka bir deyişle çocuklar, birbiriyle yer değiştirebilir olan seçimler hesabına dahil edilir. Bu hesap ise, kıt kaynakların birbirleriyle rekabet halinde olan amaçlar arasında araç olarak dağıtılma biçimini ilgilendirir İşte insan sermayesi teorisinin çıkış noktası, bu teoriyi temellendiren hipotez budur.

Oysa bir gelir artışının iki etkisi vardır: bir "gelir etkisi," yani daha çok mal alma kapasitesi; ama bir de zamanın üstün ekonomik değerine bağımlı olan "fiyat etkisi." Bir saatlik çalışmanın ücret karşılığı arttığı anda, çalışmanın dışındaki zaman da daha pahalı olacaktır. Örneğin, bu zaman boş zaman faaliyetlerine yatırılırsa, daha büyük bir para miktarı kazanmaktan vazgeçiliyor demektir. O zaman failin, özellikle öğrenim görmek ve mallarından keyif almak üzere çalışmama kararı aldığında vazgeçtiği gelirleri adlandırmak için "fırsat maliyeti"nden söz edilecektir.[41]

Dolayısıyla, mallardan alınan tüm keyif bir zaman harcamasını kapsar, ama dayanıklı mallar olarak çocuklar daha da yoğun bir zaman harcaması kapsar. Çocukların fırsat maliyeti sadece ev idaresinin toplam maliyetinde önemli bir yer tutmaz, ayrıca gelir arttığı ölçüde büyüme ve hatta çok hızlı büyüme eğilimi de gösterir: Gelirler ne kadar artarsa boş zaman da o kadar pahalı olur, çocukların fırsat maliyeti de o kadar yükselme eğilimi gösterir. Bu, ebeveynin gelir etkisi ile fiyat etkisi arasında bir seçim yapma noktasına kadar devam eder. Özellikle farklı türden mallar arasındaki dengenin optimal koşullarını muhafaza etmek üzere ebeveyn başka malların tüketimini artırmak için çocuk sayısını azaltmayı seçerse, bu seçimin doğurganlık üzerinde negatif bir etkisi olabilir:
Çocuk talebi, çocukların görece fiyatı ve toplam gelire bağlı olacaktır. Çocukların görece fiyatındaki bir artış (...) çocuk talebini azaltır ve (gerçek gelir sabit olarak kaldığı takdirde) başka tüketim maddelerine (*commodities*) olan talebi artırır..[42]

Ama Gary Becker çocukların başka tüketim mallarına göre daha az değerli veya onlarla kıyaslanabilir olduğunu düşünmeyi reddeder. Eğer tüketim mallarına yapılan harcamalar, özellikle bireysel yetenekleri artırdıklarında, aslında insanın bir biçimde kendine yaptığı bir yatırımı temsil edebiliyorsa,[43] çocuklar da spesifik bir yatırımın nesnesidir. Bu yatırım bir ebeveyn talebini, ebeveynin niteliğini iyileştirmek suretiyle, tatmin etmeyi

40 Bkz. Gary Becker, "An Economic Analysis of Fertility," Ansley J. Coale (yay. haz), *Demographic and Economic Changes in Developed Countries*, New Jersey, Princeton University Press, 1960, s. 209-231: "For most parents, children are a source of psychic income and satisfaction, and, in the economist's terminology, children would be considered a consumption good." (s. 210) (Bir çok ebeveyn için çocuklar psişik bir gelir veya tatmin kaynağıdır ve ekonomistlerin terminolojisinde çocuklar bir tüketim malı olarak görülür. – Ç. N.) Tüm bu sorular üzerine, Cédric Doliger, *Démographie, fécondité et croissance économique en France. Une analyse cliométrique*, Editions universitaires européennes, 2010.

41 Örneğin, eğitim ekonomisinde öğrencinin okumak için vazgeçtiği gelirleri adlandırmak üzere "fırsat maliyeti"nden söz edilir, ama bu maliyet daha sonra insan sermayesine dahil olacaktır: Burada "üretim sapması" sorusuna geri dönülür.

42 Gary S. Becker, *A Treatise on the Family*, Cambridge/London, Harvard University Press, 1981, p. 96 - yazarın çevirisi.

43 Theodore W. Schultz, "Investment in Human Capital," daha önce alıntılanan makale, s. 8.

hedefler. Bu önermeden hareketle, Becke, çocuk sayısını çocuğun "arzu edilen niteliği" ile ilişkiye sokmayı sağlayan bir açıklayıcı nitelik-nicelik modeli getirir:

Bir aile, eğer her biri için ayrı bir oda sağlayacaksa, kreş ve özel okullara yazdıracaksa, müzik ve dans dersi aldıracaksa, vb sadece sahip olmak istediği çocuğun sayısını değil, aynı zamanda her biri için harcanan miktarı da belirlemedir. En pahalı çocukları, Cadillac marka arabaların Chevrolet markasına göre daha nitelikli olması gibi,, "en nitelikli" çocuklar (*"higher quality" children*) olarak adlandıracağım. Yanlış anlamaların önüne geçmek için, "en nitelikli"nin ahlaki olarak daha üstün anlamına gelmediğini eklemek gerekir. Eğer isteyerek bir çocuktan çok bir başkasına harcama yapılıyorsa, bunun nedeni ebeveynin bu ek harcamadan fazladan bir fayda elde etmesidir ve daha üstün "nitelik" diye adlandırdığımız şey de bu fazladan faydadır.[44]

Dolayısıyla, Gary Becker'in seçtiği faydacı yaklaşıma uygun olarak "nitelik" çocuğun sağladığı bir faydadır: Tıpkı bir araba gibi çocuk ebeveyne bir fayda ve daha özel olarak "psişik" bir gelir (*psychic income*) sağlar. Bu fayda, tıpkı bir arabanın niteliklerinin (konfor, güvenlik, sürat, vb) fiyatıyla ilintili olması gibi, içkin bir biçimde bir bedelle ilintilidir. Böylece çocuğun "niteliği," bilinçli yatırımlarla iyileştirilebilecek olan bir sıfatlar paketinden başka bir şey değildir: örneğin, beslenmeye, sağlığa, eğitime yapılan yatırımlar.[45] Buradan da ortaya Theodore Schultz'un insan sermayesi nosyonuna getirdiği önemli belirleme çıkar. Bu sermaye, sahip olunan bütün yeteneklerden değil, şunlardan oluşur:

> bir bireyin biriktirdiği ve kısmen çalışma ve kendisi ile başkaları için üretme kapasitesini belirleyen yatkınlıklar, yetenekler, kalifikasyonlar, deneyimler, *ama bilinçli bir yatırımın* nesnesi ve ürünü oldukları ölçüde ve sadece bu ölçüde. (...) İnsan sermayesinin oluşumuna katkı yapan temel faaliyetler çocuklara gösterilen özen, ailevi deneyimler ile mesleki formasyon, eğitim ve sağlıktır. Bu ek insan sermayesinin değeri, bireylere temin ettiği fazladan refahın hacmine bağlıdır.[46]

Eğer insan sermayesi nosyonu eğitime ve çocuklara gösterilen özene geri gidiyorsa, "fırsat maliyeti" nosyonunun niçin sonunda niteliği nicelemeye izin verdiği anlaşılır: Gelir arttığında, sadece çocuğun fiyatı artmaz, buna paralel olarak nitelik talebi nicelik talebini geçme eğilimi gösterir: Böylece insan sermayesini ölçmek, tam da çocuklara yapılan yatırımlardan, özellikle eğitim ve öğrenim yatırımlarından hareketle mümkün hale gelir.[47]

---

44 Gary S. Becker, "An Economic Analysis of Fertility," daha önce alıntılanan makale, s. 211 – çeviri yazarın.

45 A. g. y., s. 213-214: "Normal olarak çocukların niteliği konusunda birden fazla seçim vardır ve nitelik seçimi beğeniler, gelirler ve fiyat tarafından belirlenir. (...) Çocuğun bedelindeki bir değişim *verili bir nitelikteki* (*given quality*) çocuğun bedelinde meydana gelen bir değişimdir ve bu, örneğin, beslenme ve eğitimin fiyatındaki değişime bağlıdır

46 Theodore W. Schultz, *"Elle n'est de richesse que d'hommes,"* a. g. y., s. 39-41- italikler yazarın.

47 Bkz. Gary S. Becker ve H. Grev Lewis, "On the Interaction of Quality and Quantity of Children," *Journal of Political Economy*, c. 81, s. 2, Mart-Nisan 1973, s. 279-288.

Çocukların niteliğindeki artış ve büyüklerin kendi niteliklerini iyileştirmeye duydukları arzu, onları daha az çocuk sahibi olmaya ve dolayısıyla yetiştirmeye teşvik eder. Böylece bu nitelik özlemi demografik sorununun çözümüne katkıda bulunur.[48]

Bu mikroekonomik el çabukluğu yoluyla Gary Becker ile Theodore Schultz, insan sermayesindeki artışla doğurganlıktaki düşüş arasındaki ilişkinin nedensel bir açıklamasına ulaşıyorlar. Ama daha da önemlisi, insan sermayesinin, çocuklara yatırım, yatırımın geri dönüşü (ücrette kazanç) ile "nüfusun niteliği" arasındaki ilişkide temellenen bir ekonomik ölçümüne ulaşırlar.[49]

SONUÇ: NEOLİBERAL BİR BİYOPOLİTİKA

Artık ilk başta sorduğum soruya geri dönmek ve bu insan sermayesi teorisinden neoliberal bir biyo-iktidar için bazı sonuçlar çıkarmak istiyorum. Bu teorinin niceliksel zamanın soyutlamasının eleştirisine dayandığını gördük. Bu eleştiri tam da Foucault'nun geliştirdiği biyo-politika kavramının kendisinin kökenlerinde bulunur. Collège de France'da *Ceza Toplumu* üzerine verdiği 1972-1973 derslerinde Michel Foucault, disiplin mekanizmalarının amacının tam da yaşam zamanını emek gücüne dönüştürerek üretken bireyler yaratmak olduğunu göstermiştir. Emek zamanı, işçinin ücret karşılığında sattığı herhangi bir zaman değildir: Satılmadan önce üretken bir zamana, disipline edilmiş, düzenlilik ve dayanıklılık terbiyesi almış bir bedenin niceliksel zamanına dönüştürülmüş olması gerekir.[50] Ardından bu faydalı zaman nüfus düzeyinde emek gücü olarak nicelenir. Yönetimsel pratikler düzeyinden bakıldığında, kapitalizmin ilerleyişinin sadece toprak, sermaye ve emek arasındaki bir oyunu değil, aynı zamanda insan zamanının bir biyo-politika tarafından dönüştürülmesini de içerimlediği fark edilir. Bu, zaten Foucault'nun çok açık bir biçimde 14 Mart 1979 dersinin sonunda öne sürdüğü bir tezdir: Marx'ı takiben, modern, manifaktür ve sanayii kapitalizminin ekonomik yükselişinin koşulu olarak fiziki sermaye birikimi üzerinde çok düşünülmüştür. Peki buna karşılık, der Foucault, emek zamanının değerini etkileyen niteliksel değişken anlamında "insan sermayesinin hızlandırılmış birikimi" de vardıysa?[51]

İki düşünce çizgisinin, Foucault'nun ve neoliberallerin düşünce çizgilerinin altında yatan sorgulamanın birliği görülür. Ama bu iki düşünce çizgisini birbirine karıştırmak, ancak biyo-politika tezinin kendisini geliştirildiği bağlamın dışına taşıma pahasına yapılabilir.

Neoliberallerin için insan sermayesi teorisi yeni bir hümanizmadır. Bugün Gary Becker'ın hala dediği gibi "insanı merkeze koymak," ekonomik failleri kendi seçimlerinin müellifi yapmak ve böylece değerin oluşumuna dair bir teori üzerinde temellen ekonomiyi

48 A. g. y., s. 27.
49 Özellikle bkz. Gary S. Becker, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Chicago/London, The University of Chicago Press, 1975 (yen. yay., 1983), böl. 2 ve 3, s. 15-81.
50 Bu ders üzerine bkz. Frédéric Gros, "Foucault et la société punitive," *Pouvoirs*, c. 4, s. 135, 2010, p. 5-14.
51 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*..., a. g. y., s. 239.

eylem ve seçim özgürlüğüne sahip bireylerin rasyonalitesinin analizine dönüştürmek anlamına gelir.[52] Bilinçli olarak yapılan tüm davranışın temelinde rasyonel seçim olduğu fiksiyonu, aslında aktörleri tüm toplumsal belirlenimcilikten kurtarır. Bu yüzden, 1990'lı yıllarda "insan sermayesine yatırım," kelimenin en asil anlamında "insan için" olduğunu iddia eden ve ekonomik performans, toplumsal ilerleme ve toplumcu gelişmeyi uzlaştırmak isteyen bir söylemin merkezi bir parçası olmuştur. Böylece, Genç Şirket Yöneticileri Merkezi'nin 1988 yılında yayımlanmış bir kitabında şunlar okunur:

İnsan sermayesine ayrıcalık tanımak hümanizmanın sunağında şirket performansını kurban etmek değil, kendini gerçekleştirebilmesi için bu performansa en iyi fırsatları sunmaktır. Bu mantığın en uç noktasına kadar gitmek gerekir: Genç yöneticiler için insan sermayesine ayrıcalık tanımak, aynı zamanda, her tür durumda, diğer tüm değerlendirmelere kıyasla insani olan için yapılan tercihi olumlamaktır.[53]

Aynı zamanda insan sermayesini şirketlerin yeni hümanist hedefi ("ekonomiyi insanın hizmetine sokmak") de yapan bu olağanüstü özet, "(Genç Yöneticilerin) bunu bir ideal adına değil de şirketler için güçlü bir rekabetçilik ve kalıcı bir performansın temel kaldıraçlarından birinin insana oynana bahis olduğuna yürekten ikna oldukları için yapmalarını engellemez."[54] Böyle bir ekonomik performans mitolojisinde "İnsan" hem bir amaç hem de bir araç olarak görünür.

Foucault'nun biyo-politika üzerine formüle ettiği ve özellikle *Kelimeler ve Şeyler*'de hümanist mitlere getirdiği eleştirilerden ayırmadığımız hipotezin amacı tam da hümanizmanın, ekonomik verimlilik üretmeye yönelik maddi bir dispozitifin bir unsuru olarak işlev görmüş olduğunu göstermektir. Özgürlüğün kendisi, ekonomik soyutlama altında kavuşulacak vaat edilmiş toprak değil, çoğu zaman sağ eliyle veriyormuş gibi göründüğünü sol eliyle geri alan yönetimsel dinamiklerin bir ürünüdür.[55] Bu bakış açısından, insan sermayesi teorilerinin tarif ettiği rasyonel ve seçimlerinin bilincindeki insan, vergiler, işe alma, göç ve özellikle eğitim üzerinde çalışan bir politik teknoloji tarafından daha az "yönetilebilir" değildir.[56]

Foucault ile insan sermayesi teorisyenlerinin ayrıldığı noktanın bariz biçimde görüldüğü yer, kendi kendisinin ve kendi çocuklarının yatırımcısı figürünün tanımıdır. Schultz için, likit olmayan ve dolayısıyla vazgeçemeyeceği) ama sadece hizmetlerini satabileceği bir insan sermayesinin taşıyıcısı olan neoliberal birey bir kapitalisttir: "bireysel bir sermayesinin sahibi oldukları için failler git gide kapitalistlere dönüşürler ve bu ser-

52 Gary S. Becker, Français Ewald, Barnard Harcourt, "Becker on Ewald on Becker. American Neoliberalism and Michel Focault's 1979 *Birth of Biopolitics Lectures*," University of Chicago Institut for Law & Economics Olin Research Paper, s. 614; University of Chicago, Public Law Workin Paper, s. 401, Eylül 2012.

53 Centre des Jeunes Dirigeants d'Entrprise, *Pour l'entrprise, l'Homme est capital.* Bouxwiller, Vetter Editions, 1998, s. 76.

54 A. g. y., s. 10.

55 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, a. g. y., s. 65.

56 Bkz. Theodore W. Schultz, "Investment in Human Capital," daha önce alıntılanan makale, s. 13-16. Ayrıca bkz. Ferhat Taylan, "Çevresel müdahalecilik, neoliberal bir strateji," *Raisons politiques: Les néolibéralismes de Michel Foucault*, a. g. y., s. 77-88.

mayenin değerini korumayı güvence altına alan politik dayanaklar ararlar."[57] Bu ekonomik teorinin sınıf kavramından kurtulmasını ve genelleştirilmiş rekabeti, toplumsal faillerin evrildiği ekonomik olarak haklı görülebilir tek gerçeklik yapmasına izin verecektir.

Buna mukabil Michel Foucault, neoliberal özneden bir kendi kendinin şirketi olarak söz eder.[58] Bu kendi kendine yatırımın sadece şirket biçimi altında, yani çok sayıda demokratik sorgulamaya tarihsel olarak alerjik olduğunu göstermiş bir biçim altında yapılabilir olması, neoliberal pratiği rasyonel aktörler arasındaki rekabet dinamiği aşan bir çatışma ve iktidar ilişkileri ağına yerleştirir. Ama daha derin olarak, Focault'nun analizi, karmaşıklığı sembolik "kapitalist" figüründen çok daha büyük olan bir özneleştirme figürünü merkeze alır. Bu, geliştirmek ve çoğaltmak için her an yeteneklerini değerlendirmeye tabi tutarak, kendi yaşamını insan sermayesinin sürekli bir sınaması haline getirerek kendini inşa eden bir birey figürüdür.[59]

Dolayısıyla, neoliberal çağda bir biyo-politikanın ne olduğunu ele veren şey insan sermayesine yapılan yatırımın analizidir. Foucault ve onunla birlikte felsefi düşüncenin önemli bir kısmı "iyi bir genetik donanım"ın[60] iyileştirilmesinin faktörlerine abartılı bir önem verirler. Kuşkusuz, söz konusu olan büyüleyici bir temadır, yine de neolibeal ekonomi modelleri bu temayı daha baştan devre dışı bırakırlar, çünkü aynı anda hem bireysel insan sermayesini hem de nüfusun niteliğini artırmak için tek yol eğitimdir.[61] Eğitim mükemmelen, fırsat maliyetlerinin yeteneğe ve, dolayısıyla, insan zamanının ekonomik değerine dönüştüğü alandır. Gördüğümüz üzere, çalışan aslında hiç bir zaman bir ücret karşılığında zamanından vazgeçmediği için kendi insan sermayesine çalışma, deneyim ve öğrenim yoluyla yatkınlık ve yetenek eklemeye devam eder.[62] Buradan, eğitimin tüm yaşam

---

57 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes,"* a. g. y., s. 98. Ayrıca bkz. "Investment in Human Capital," daha önce alıntılanan makale, s. 3: "Hakim görüşün iddia ettiği gibi işçiler kendi şirketlerinin hissedarı olarak değil, ekonomik bir değeri olan bilgi ve yetenekleri edindikleri için kapitalist olmuşlardır."

58 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*.., a. g. y., s. 232. Bu noktada Foucault aşina olduğu, Henry Lepage'ın *Demain le capitalisme* (Paris, Librairie générale française, 1978) kitabında verdiği neoliberalizm analizine yakın düşer. Lepage'a göre, eğitim sağlık, mesleki formasyon harcamaları "şirketin fiziki yatırımlarına benzer yatırımlardır ve bireylerin kendileri tarafından veya onlar adına kolektivite tarafından yapılırlar." (S. 26). Kısacası bireylerin varoluşlarını yönetme biçimini şirketlerin yönetilme biçimine eş tutmak uygundur.

59 Bu konuda bkz. Michel Fehrer, "S'apprécier, ou les aspirations du capital humain," *Raisons politiques*, c. 4, s. 28, 2007, s. 11-31.

60 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*.., a. g. y., s. 233-235.

61 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes,"* a. g. y., s. 39. "Her birey dünyaya geldiğinde doğal yatkınlıklarını belirleyen bir gen bütününe sahiptir. Eğilimlerinin yelpazesi ne kadar geniş olursa olsun ve dereceleri ne kadar değişirse değişsin, basitleştirmek üzere, nüfus ölçeğinde bu eğilimlerin dağılımının bir ülkeden diğerine benzer olmaya eğilimli olduğunu kabul edeceğiz. Bu hipotez benimsendiğinde ortaya şu sonuç çıkar: Verili iki ülkenin nüfusları arasında nitelik farkı varsa, bunun tek nedeni edinilmiş yatkınlıklarının düzeyindeki eşitliksizlik olabilir." Özellikle bkz. Paul T. Schulz, "Education Investments and Returns," Hollis Chenery & T. N. Srinivasan (yay. haz.), *Handbook of Development Economics*, Amsterdam, North Holland Editions, 1988, p. 543-625.

62 Theodore W. Schultz, *"Il n'est richesse que d'hommes,"* a. g. y., s. 68: "Çok üretken bir ekonomi gelişimini garanti etmek için doğal kaynaklar, fiziki sermaye ve işçiliği bir araya getirmek yetmez. Geniş bir insan yetenekleri çeşitliliği, gelişim dinamiğinin beslenmesi için vazgeçilmezdir." İnsan

boyunca – ve özellikle sürekli formasyon yoluyla şirketlerde – sürmesi gerektiği fikrinden başlangıç formasyonuyla süregiden formasyon arasındaki ayrımın giderek silinmesine, şirket üniversitelerinin artmasına, mesleki yetenekler söz dağarının eğitimde uluslararası olarak yayılmasına bir dizi sonuç çıkar.[63] 1990'larda işletmede meydana gelecek büyük değişiklikleri önceden gören bir kitabında Michel Crozier'nin dediği gibi:

İnovasyon yapma, yeni hizmetler geliştirme, ve gitgide büyüyen bir niteliğe ulaşma kapasitesi sadece (binalarda, makinelerde ve döner sermayede) maddi yatırıma bağlı değildir. Gitgide (kişilere, ilişki sistemlerine, kültüre) maddi olmayan yatırımın niteliği ve uygunluğuna bağlı hale gelmiştir. (...) Maddi olmayan yatırım gelişiminin gönderme yaptığı anahtar kavram öğrenim (*apprentissage*) kavramıdır. Bu mantıkta sanayii modelinin tek boyutlu insanının yerini karar veren ve taahhütte bulunan, ama aynı zamanda ve her şeyden önemlisi bireysel ve kolektif olarak öğrenebilme gücü olan ve öğrenerek de kendini değiştirecek bir varlık olarak görülen bir insan alacaktır.[64]

Şirket o zaman, entelektüel kapasitesi tam da ücretlilerinin yetenekleri tarafından oluşturulduğu ölçüde eğitici ve öğretici haline gelir ve sahip olduğu insan sermayesi artık, Bourdieu ile Putman'ın sözünü ettiği türden bir toplumsal sermaye içerir.[65] Bu anlamda insan sermayesi, eğitimi bir bütünsel olgu" haline getiren ve biyopolitikayı eğitimsel olana yönelik bir biçimde nüfusun niteliğini iyileştirmenin gidişatı olarak yeniden tanımlayan mucizedir. Aynı zamanda ve paralel olarak, eğitim olgusu uzaktan bir yönetim eyleminin merkezi meselesi olur. Bu yönetim eylemiyle, bireyleri doğrudan doğruya biçimlendirmek yerine, dolaylı olarak yatırım seçimleri üzerinde çalışılır.

Bu değerlendirmeler bizi, "insan sermayesi" teorisyenlerinin altında yatan sermaye kavramının kendisini ve özneleştirme biçimleri üzerindeki etkisini ilgilendiren son noktaya götürür. İnsan sermayesinin, biraz da fiziki sermaye modelinden hareketle bir yetenek "stoğu" olarak tanımlanması yeteneklerin kendilerinin tikel doğasını dikkate almaz. Bu yetenekler asla edinilmiş şeyler değil müstakbel (*futur*) imkanlardır: Yeri geldiğinde yapmayı bilmek, olmayı bilmek, eylemeyi bilmek. Başka bir deyişle, yetenekler virtüelliklerdir..

Michel Foucault'nun kendisinin de işaret ettiği gibi, neoliberaller sermaye anlayışlarını Irving Fisher'den alırlar. Fisher'e göre "sermayinin değeri, her an, bu sermayenin üretmeye davet edildiği müstakbel gelirin değerinden türer."[66] Bu, bir zenginlik veya

---

kaynakları teorilerinde insan sermayesi ile yeteneklerin yönetimi arasındaki ilişki üzerine bkz. Odd Nordhung, *Human Capital in Organizations, Competence, Training and Learning*, Oslo, Scandinavian University Press, 1992. Fransız şirketlerinin gerçekliği üzerinde daha fazla yoğunlaşan bir bakış açısı için, Jean-Pierre Le Goff, "Formations, école et entreprise: confusion et enjeu," Tony Andréani, Jean-Français Gaudeaux, Didier Naud, *L'entreprise, Lieux de nouveaux contracts?*, Paris, L'Harmattan, 1996 içinde, s. 285-296.

63 Bkz. Angélique Del Rey, *A l'école des compétences. De l'éducation* à la *fabrique de l'élève performant*, Paris, La Découverte, 2010, s. 50-83.

64 Michel Crozier, *L'entreprise* à *l'écoute*, Paris, Interéditions, 1989, s. 32-33.

65 İnsan sermayesi, toplumsal sermaye ve eğitim arasındaki ilişki için özellikle bkz. Brian Keeley, *Human Capital. How What You Know Shapes Your Life*, Paris, OECD Insights, 2007, s. 102-111.

66 Irving Fisher, *De la nature du capital et du revenu*, Paris, Giray, 1911, s. 225 (*The Nature of*

mülkiyet nnesinin değerinin geçmişe değil, sadece geleceğe bağlı olduğu anlamına gelir. Bu değer alma biçimi, sermayeleştirme prosedürünün tersine işleyen gelir akışının fiili hale gelmesi (actualisation) üzerinde temellenir. Sermayeleştirme prosedürü fiili bir değeri müstakbel bir gelir olarak ifade ederken fiili hale gelme müstakbel bir değeri şimdiki değerde ifade eder. Marx için değer geçmişte birikmiş toplamdan türediği ve gelecekte artabileceği halde, Fisher için müstakbel bir gelir her zaman şimdiki bir gelirden daha az değerlidir. Bunun nedeni, fiili hale getirmenin gelecekte mümkün olan bütün gelir akışlarını şimdiye taşımak olmasıdır.

Bu teorik temelden hareketle kavrandığında insan sermayesi kuşkusuz bir yetenek stoğudur, ama bu yeteneklerin değeri geçmişle değil, gelecekte üretecekleri gelir akışlarına bağlı olarak tanımlanır. Eğitime yatırım yoluyla nüfusun niteliğini nicelemek veya farklı ve çeşitli yetenek değerlendirme programları yoluyla bireysel insan sermayesini hesaplamak, aslında mümkün gelecekleri fiili hale kılmaya ve bunlar içinden insan sermayesinin değerini şimdi ve burada artırabilecek olanları seçmeye gider. Buradan da neoliberal öznenin şizofrenik durumu çıkar: Bu birey kendini şimdiki zamanda değerlendirmeye tutar, ama bu sürekli değerlendirme hep olabileceği şey üzerinedir. Başka bir deyişle, insan sermayesi hep ertelen bir vaat gibi kullanımı ve vereceği keyif (*jouissance*) hep geleceğe gönderen yeteneklerden müteşekkilldir. Neoliberal öznenin kendi insan sermayesine, kapitalistin üretim araçlarına sahip olduğu gibi sahip olduğunu söylemek yanlış olacaktır: Aslında, insan sermayesinden sadece sonsuz bir kendini değerlendiremeye tabi tutma biçimi altında keyif alınabilir.[67]

Sonuç olarak, neoliberal deneyimin takdir edilmesi, Foucault'nun liberalizme duyduğu muhtemel hayranlığın tespitinden öteye gitmelidir. Chicago ekonomistlerinin teorilerinin insan kaynaklarının yönetimini konusunda, şirketlerde olduğu kadar kamu alanında da zafer kazandığı ve neoliberalizm övgülerinin kitabevlerinin raflarında kolayca kendini gösteren işletme el kitaplarına teslim edildiği bir çağda, Focault'nun neoliberallerin teorilerine "taraf" mı yoksa "karşı" mı olduğu bizi fazla ilgilendiren bir soru değil. Belki bugün yaşadığımız şey konusunda Foucault'nun, tüm iktidar durumlarının ne negatif ne de pozitif olduğu, ama tehlikeli olduğuna dair önermesni hatırlamak gerekir.[68] Başka bir deyişle, neoliberalizm artık seçilebilir veya reddedilebilir bir opsiyon olmaktan çok bir durum, deneyimizin ufkudur: Neoliberalizmi aşabilmek için vaatlerini ve tuzaklarını bilmek

---

Capital and Income, New York/London, MacMillan, 1906). Bkz. Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*.., a. g. y., s. 230.

67 Bkz. Michel Feher, "S'apprécier, ou les aspirations du capital humain," daha önce alıntılanan makale, s. 16-18: " Kendini takdir etme kaygısı taşıyan insan sermayesi kadar bu sermayeyi yönetme, yani kendine değer katmasına yardım etme arzusunda olan kurumlar açısından da neoliberalizmin öngördüğü ve hedeflediği özne, bir tutumlar portföyüyle ve davranış borsasının kurlarına yön vermeye adanmış eylemleri hedef almasını sağlayan politikalarla özdeşleştirilebilir."

68 Michel Foucault, "A propos de la généalogie de l'éthique: un aperçue du travail en cours," *Dits et Ecrits*, Paris, Gallimard, 1994, c. 4, s. 386: "Her şeyin kötü olduğunu değil, ama *tehlikeli* olduğunu söylemeye çalıyorum – bu da kötü olanla tam olarak aynı şey değildir. Eğer her şey tehlikeliyse, hep yapacak bir şeyimiz var demektir. Dolasıyla benim pozisyonum hissizliğe (*apathie*) değil; tam tersine, kötümser bir hiper-militanlğa götürür."

çok önemlidir. Bu nedenledir ki şimdiki zamanın meselelerine dikkat eden bir felsefi eleştirinin, davranış modelleri önermek yerine insan sermayesi teorileriyle ilgili yönetim ve özneleştirme modellerinin "tehdit katsayısını"[69] göz önüne koyabiliyor olması gerekir.

Çeviri: Ferda Keskin

69 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*.., a. g. y., s. 239.

Feminizm ve neoliberal yönetimsellik

Johanna Oksala

Feminist araştırmacılar, son otuz ya da kırk yıl boyunca küresel neoliberal dönüşün kadınların durumlarında ortaya çıkardığı değişiklikleri geniş ölçüde çözümlediler, ama neoliberalizmin feminist kuram ve politika üzerindeki etkisi hakkındaki değerlendirmeleri farklılık gösteriyor. Bazıları, neoliberalizmin hegemonyasıyla mücadelede feminizmin bakışını yeniden sosyalist politikaya çevirmesi gerektiğini ve yeniden dağılımla ilgili ekonomik sorunların öne çıkarılması gerektiğini savundular.[1] Ayrıca bazıları postyapısalcılık ve onun feminist araştırmalardaki hakimiyetini sosyalist ya da Marxist paradigmalardan zayıflatıcı bir uzaklaşmanın sorumlusu olarak gördüler.[2] Bu eleştirinin daha zayıf bir versiyonu, postyapısalcı yaklaşımların neoliberalizmin ortaya çıkardığı yeni gerçekliklerle karşılaşma görevi için yetersiz kaldığı iddiasındadır. Daha güçlü versiyonu ise postyapısalcı feminizmin bu neoliberal biçimlenmenin semptomu olduğunu ya da ondan kısmen sorumlu olduğunu iddia eder. Sözgelimi Hester Eisenstein,[3] 1980'lerin kadın çalışmalarındaki postmodern dönüşün, söylem üzerine vurgusu ve büyük anlatılara güvensizliğiyle kapitalist sistemin sistematik analizinin altını oyduğunu öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre, neoliberalizmin çağımızda öncü politik ve ekonomik paradigma olarak küresel yükselişi, feminizmin artık bireysel direniş eylemleri üzerinde odaklanan postyapısalcı ve postmodern analizlerden uzaklaşarak küresel kapitalizmin yapısal analizine geri dönmesini gerektirir.

---

1 Örneğin bkz. Hester Eisenstein, *Feminism Seduced. How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World (Boulder: Paradigm Publishers, 2009); Sylvia Walby, The Future of Feminism (Cambridge: Polity Press, 2011).*

2 Örneğin bkz. Eisenstein.

3 Eisenstein, 2; 212-13.

Ben bu teşhisi, son otuz yılı karakterize eden hızlı neoliberalleştirmenin kadınları ve feminist düşünceyi tamamen yeni bir politik durum içine yerleştirdiği ölçüde paylaşıyorum. Yine de, mevcut açmazın suçunu feminist kuram içinde postyapısalcı düşünce tarzlarının yükselişine yükleyen ve sosyalist feminizme bir geri dönüşü savunan feminist düşünürlere karşı böyle bir geri dönüşün, feminist kuramın elinden politikaya ilişkinliğini alacak tehlikeli bir nostaljiyi temsil ettiğini ileri sürüyorum. 1980'ler ve 90'ların feminist kuramındaki postyapısalcı dönüşün önemli bir ilerleme olduğu, ancak şimdi artık teorik ve politik gücünü neoliberalizm ve küreselleşme gibi yeni meselelere yöneltmesi gerektiği kanısındayım. Foucault'nun düşüncesinin, neoliberalizmin kurucu etkilerini açıklamamızı sağlaması nedeniyle, neoliberalizme geleneksel sosyalist refah feminizminden daha nüanslı bir teşhis (diagnostic) yaklaşımı sağladığı savındayım. Bu etkiler günümüz toplumunda geçerli ve rasyonel politik seçenekler olarak anlaşılan şeyler üzerinde yeni sınırlamalar kadar yeni özne biçimleri de içerirler. Buna ek olarak, Foucaultcu bir yaklaşımın, eleştirel araştırma için ekonomik alanın kendisinin politik olarak kuruluşunu nasıl ortaya koyduğunu göstereceğim.

Foucault'nun 1979'da Collège de France'da neoliberalizm üzerine verdiği dersler neoliberalizmin eleştirel analizi için yeni bir kavramsal ve teorik çerçeve sunar, fakat bunlar feminist düşünürlerin[4] dikkatini şaşırtıcı derecede az çekmiştir. Foucault'nun işgördüğü düzey ayırıcıdır: Onun neoliberal yönetimselliğin soybilimsel analizi neoliberal dönüşe bir nedensel, tarihsel açıklama verme girişimi değildir.[5] Daha ziyade, Foucault neoliberalizmin tarihsel ontolojisinin –toplumsal alanın yeni bir neoliberal organizasyonunun gelişiminin– ana hatlarını çizmek ve böylece neoliberal politikaların, politik olanı ve yönetim pratiklerini kavrayışımızdaki derin tarihsel değişikliklerde köklenme biçimlerini göstermek ister.[6] Foucault'nun bu derslerde neoliberalizmi kullanışı mevcut bakış açısından standardın dışındadır. Zira Foucault neoliberalizmin en erken biçimini 1930'ların Almanya'sına bağlar. Bu dersler neoliberal programı iki biçimde analiz eder. Neoliberalizmin ilk biçimi olan Alman biçimi, Walter Eucken ve Wilhelm Röpke gibi Freiburg ekonomistleri okulunun taraftarlarınca temsil ediliyorken, Amerikan biçimi Alman biçiminden alınmış ama bazı bakımlardan ondan daha radikal olan Chicago okulunun neoliberalizmidir. Bu derslerde neoliberalizm önemli ölçüde bir yönetimsellik biçimi, yeni politik özne türleri ve yeni bir toplumsal alan düzenlemesi üreten bir yönetişim rasyonalitesi olarak ele alınır. Neoliberalizm

4 Fransızcada 2004'te, *Naissance de la Biopolitique, ve İngilizcede 2008'de, The Birth of Biopolitics. Bkz. Michel Foucault, The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978-79, yay. Haz. Michel Senellart (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2008). Bundan böyle The Birth of Biopolitics BB olarak geçecektir.*

5 Böyle değerlendirmeler için, örneğin bkz. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism (Oxford: Oxford University Pres, 2005); Heikki Patomäki Nixon tarafından 1970'te altın pencerenin kapatılışının önemini vurgulamaktadır. (Patomäki, 135-136) Ona göre, dolar ve altın arasındaki bağlantıyı koparmaya dair olan bu karar, kırk yıl sonra küresel tarihte her yerde etkisini hissettiren bir kırılma noktasını işaret eden yeni bir seri küresel rekabetçi trend yaratmış olan düğüm noktalarından biriydi.*

6 Foucault'nun ontolojinin politizasyonu üzerine, bkz. Johanna Oksala, "Foucault's Politicization of Ontology," *Continental Philosophy Review, 43 (2010), 445-466.*

sermayenin regülasyonunun sınırlandırılması, şirket kârlarını artırma ve refah devletini ortadan kaldırma gibi bir dizi ekonomik politikaya indirgenemez. Bir yönetimsellik biçimi olarak neoliberalizm ekonomi politikalarının, hatta geleneksel olarak kavrandığı biçimiyle ekonomik alanın bile ötesine genişler. Neoliberal yönetimselliğin temel bir özelliği salt pazar düzenlemesinin değil toplumsal olan ile ekonomik olan arasındaki sınırın da yok edilmesidir: pazar rasyonalitesi –kâr–zarar hesabı– tüm kurumlara ve toplumsal pratiklere genişletilmeli ve yayılmalıdır.

Bu çerçevenin çağdaş politik gerçekliğimizin feminist teşhisi için yaşamsal olduğunu göstereceğim. Bu yönde 4 aşamada ilerledim. İlk iki kısımda, neoliberalizme yakın zamanda verilen bazı sosyalist yanıtları tartışacağım ve bu yanıtların neoliberalizmi kadınların refahı için istenilmeyen sonuçlar taşıyan bir dizi ekonomik politikaya indirgeyen bakışını eleştireceğim. Eleştirel niyetlerine rağmen bu yanıtların neoliberalizmin altında yatan politik rasyonaliteye hitap etmeyi başaramadıklarını ve böylece de onun kurucu etkilerini göz ardı ettiklerini göstermeye çalışacağım. Üçüncü kısımda, neoliberalizme karşı feminist direniş biçimlerini düşünürken ekonomik/kültürel ayrımının eleştirel bir analizinin merkeze alınması gerektiğini göstermek için Nancy Fraser ve Judith Butler'ın 1997'de feminist politika konusunda Social Text dergisinde yaptıkları ufuk açıcı tartışmaya geri dönüyorum. Son bölümde Foucault'nun neoliberalizmin soybilimini daha ayrıntılı olarak tartışıyorum. Bunun, feminist kuram için eleştirel bir teşhis çerçevesi kadar neoliberalizmin yaygınlığına ve baskınlığına yeni feminist politik yanıtlar vermeyi de sağlayabileceği kanısındayım.

Daha baştan, benim buradaki neoliberalizm analizimin Avrupa ve Kuzey Amerika'yla, bir diğer deyişle son otuz ya da kırk yıllık süre zarfında neoliberal hatlar boyunca önemli ekonomik yeniden yapılanmalardan geçmiş belirli sayıdaki Batılı liberal kapitalist ülkelerle sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Neoliberal dönüşün tam etkisi küresel olmuştur ve başkaları neoliberalizmin en uzun erimli ve zararlı etkilerine aslında gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların maruz kaldığını ikna edici bir şekilde savunmuşlardır.[7] Ne yazık ki neoliberalizmin küresel bir analizi bu yazının sınırını aşıyor.

FEMİNİZM, SOSYAL DEMOKRASİ VE NEOLİBERALİZM

Feminist araştırmacıların neoliberalizm eleştirileri, onun ilerlemesinin geniş ölçüde kadınların zararına olduğunu göstermeye çalıştı. Sözgelimi, Sylvia Walby son kitabı The Future of Feminism'de neoliberalizmin doğuşu ve ona eşlik eden –artan ekonomik eşitsizlikler, demokratikleşmede düşüş ve çevre krizi– meselelerin, feminizmin geleceği için en büyük mücadeleyi yarattığını öne sürer.[8] Walby, neoliberalizmin etkilerinin iki şekilde cinsiyetleştirildiğini tartışır. Bunlardan birincisi, kadınların neoliberal politikaların olum-

7 Neoliberalizmin küresel etkileri üzerine örneğin bkz. Alison M. Jaggar, "Saving Amina: Global Justice for Women and Intercultural Dialogue," *Ethics & International Affairs, vol. 19, no. 3 (2006), 55-75; Eisenstein; Nancy Fraser, "Feminism, Capitalism and the Cunning of History," New Left Review, 56 (2009), 97-117.*

8 Walby.

suz etkisine orantısızca maruz kalmasıdır. Kadınların işleri, genellikle kamu sektöründe çalıştıkları için, kamusal harcamalardaki kısıntılardan büyük ölçüde etkilenir. Toplumsal hizmetlerden ve ödeneklerden yoksunluk ayrıca, daha yoksul ve bu hizmetlere daha bağımlı olduklarından dolayı kadınları erkeklerden daha çok etkiler.[9] İkincisi, Walby neoliberalizmin yükselişinin, feminizmin içinde iş görmesi gereken politik bağlamı yine feminizmin amaçlarının pratik başarısına karşı daha saldırgan kıldığını öne sürer. Sendikaların çöküşü, artık feministlerin koalisyon yapabileceği daha az müttefik olduğu anlamına gelir ve kamu kurumları için ödenek yokluğu cinsiyet eşitliği insiyatiflerinin etkin bir biçimde geliştirilmesini engeller.[10] Neoliberalizm, kadınların kamusal alanda etkin katılımı ve yaratıcı cinsiyet politikaları için daha az konuksever bir politik bağlam yaratmak kadar kadınların işleri ve refahı üzerinde orantısız etki de de bulunarak[11] cinsiyet eşitsizliğini doğrudan doğruya arttıran toplumsal, ekonomik ve politik değişiklikler getirir. Bu duruma Walby'nin önerdiği politik çare refah devletinin geleneksel savunusudur –feminist farkındalıkla birleşmiş sosyalist politikanın bir varyantı. Walby feminizm ve sosyal demokratik politikanın zorunlu olarak örtüştüğünü düşünür: Ekonominin demokratik olarak regülasyonu konusunda bir kaygıyı paylaştıklarından dolayı feminizm ile sosyal demokratik projelerin birbirlerine yapacakları önemli katkılar vardır.[12]

Aynı şekilde, Hester Eisenstein Feminism Seduced kitabında neoliberalizmin çoğu kadının yaşamları üzerinde korkunç etkiler yaratmış olduğunu öne sürer.[13] Yüksek öğretim görmüş bazı kadınlar şirket merdivenine tırmanmada ve birçok iş sektöründe erkeklere yakın bir eşitliğe ulaşmada başarılı olurken, eğitim ya da çocuk yardımı almamış kadınlar gittikçe artan bir şekilde yan hakları az olan yarı zamanlı ve geçici işlere zorlanmaktadırlar. Kadınların çok büyük sayılarla iş gücüne girme istekleri geleneksel olarak ücretlerin düşürülmesinde sermayenin çıkarına hizmet etmiştir. Bu –McJobs denilen– yeni, geçici düşük ücretli işler üzerine inşa edilen neoliberal ekonomi yine de kadın emeğinden daha fazla yararlanır.[14] Eisenstein, çalışmanın doğasındaki bu yapısal değişikliklerin, ekonomik bağımsızlığı kadınların yetki gücünün bir anahtarı olarak gören ana akım liberal feminizme karşı bir meydan okuma olduğunu öne sürer. Liberal feminizmi karakterize eden bireycilik ve kendi kendini belirleme değerleri yerine sosyalist feminizme hayat veren ortaklaşmacılık ve dayanışma ideallerine geri dönmemiz gerekir. Feminist politikaya daha da fazla sınıf bilinçli bir yaklaşıma ihtiyacımız vardır.[15]

Benim buradaki amacım, neoliberal dönüşün kadınlara dair içerimleri konusunda Walby ve Eisenstein'ın değerlendirmelerinin geçerliliğine meydan okumak veya sosyalist politikalar yürütülmesinin bu dönüşün sorunlu etkilerinin çoğuna çare olacağını yadsımak

9 a.g.e., 118.
10 a.g.e., 114.
11 a.g.e., 158.
12 a.g.e., 123.
13 Eisenstein.
14 a.g.e., 107-9.
15 a.g.e., 212-13.

değil. Yine de, neoliberalizmin feminizme getirdiği meydan okumanın geleneksel sosyalist refah politikalarının ötesine giden politik yaptırımlar ve teorik müdahaleler gerektirdiğinde ısrarcı olmak istiyorum.

Walby neoliberalizm ile sosyal demokrasiyi karşı karşıya getirir ve AB'nin göreceli olarak daha sosyal demokratik bir biçim benimserken ABD'nin hem cinsiyette hem de sınıf rejiminde neoliberal bir biçim benimsediğini öne sürer.[16] Buna karşın, neoliberal politikalar ve ekonomik ilkeler AB tarafından da sistematik olarak benimsenmişlerdir ve hatta bazen uygulanmaları ABD'dekinden bile daha da tutarlı olmuştur. Cinsiyet ve sınıf rejimlerinin neoliberal ve sosyal demokratik olmak üzere iki karşıt tipte ortaya çıktığı fikri, kanımca, feminist analizlere ne teorik açıklık ne de politik etkililik sunan fazla basitleştirilmiş bir soyutlamadır. Sosyal demokrasiyi ve neoliberalizmi, karşıtlar olmaktan ziyade, daha temel olarak, aynı yönetimsel rasyonelliğin iki varyantını temsil ediyor olarak görmede Foucault'yu izlememizi öneriyorum.

Bence, Foucault'nun neoliberalizmi felsefi yorumlayışını özellikle kullanışlı yapan, onu bir ideoloji veya bir ekonomik öğreti ya da politik rejim olarak değil; spesifik, rasyonel olarak düşünülmüş ve koordine edilmiş bir yönetme biçimi, liberal yönetimsel rasyonalite veya yönetimsellik biçimi olarak ele alan eleştirel çözümlemesidir. Neoliberalizm ile devlet, rasyonel olarak koordine edilmiş yönetimsel pratikler dizisi biçiminde birleşmiş olarak anlaşıldığında, sadece birbirleri için antitetik olarak anlaşılamazlar. Neoliberal yönetimselliğe dair bu perspektif değişikliği, Foucault'yu liberal yönetimselliğin varlığına karşın sosyalist bir yönetimselliğin var olmadığına dair provokatif savda bulunmaya götürmüştür. II. Dünya Savaşından sonra 1970'lerdeki neoliberal dönüşe kadar Avrupa'da baskın olan sosyalist refah politikası, 18. yüzyıldan beri gelişmiş ve yayılmış olan liberal yönetimselliğin baskın çerçevesi içinde iş görmek zorunda kalmıştı. Foucault'ya göre, sosyalizm liberal yönetimsel rasyonaliteye teslim olmak ve salt serbest pazarın zararlı toplumsal etkilerini telafi etme rolünü kabul etmek zorunda kalmıştı. Diğer bir deyişle, sosyalizm üstü kapalı ya da itiraf edilmemiş bir liberalizm biçimini almaya zorlanmıştı.

Sosyalizmin hiçbir yönetimsel rasyonalitesi yoktur. Gerçekte ve tarihin de gösterdiği gibi sosyalizm ancak farklı yönetimsellik tiplerine bağlanarak yürütülebilir. Sosyalizm liberal yönetimselliğe bağlanmıştır ve sonra sosyalizm ve onun rasyonellik biçimleri, içteki tehlikelere karşı bir düzeltici ve geçici olarak, bir karşı güç olarak işlevde bulunmuştur.[17]

Foucault'nun provokasyonunu ciddiye almak önemlidir. Onun yaptığı neoliberalizm soybilimi, neoliberal dönüşün köklerinin genellikle düşünüldüğünden de derinlerde yattığını gösterir –bu kökler, 18. yüzyılın ortalarında formüle edilen, üzerine düşünülen ve taslağı çizilen ve politik ekonomi içinde ifade edilen yönetimsel aklın yeni bir liberal biçiminin yükselişinde yatar. Foucault'nun anahtar savı, modern liberal yönetişim anlayış ve pratiğimizin politik güç ve ekonomik bilgi arasında yeni bir ilişki saptamış olan yeni bir hakikat rejimi tarafından kurulmuş ve sınırlandırılmış olduğudur. Bu hakikat rejiminin

16 Walby, 159.
17 Foucault, *BB, 92.*

temel özelliklerini özetlemek gerekirse, tarihte ilk kez ekonomi hakkında bilimsel doğruluk savlarında bulunmak olanaklı olmuştur. Ekonomik düşünce artık adaletle değil –sözgelimi, egemenin ticaret veya pazarın hakkaniyeti üzerine sınırlamalar getirme hakkı– hakikatle ilgilidir. Bu yeni ekonomi bilimi iyi yönetimin, kendiliğinden kendi özerk yasalarını izleyen ve kendi hakikatlerini saptayan pazar mekanizmalarıyla çatışmaması gerektiğini dikte etmiştir. Pazar mekanizmaları –Adam Smith'in görülmez eli– özel çıkarlar arayışının kendiliğinden ortak iyiye götürmesini sağladığı için, bu tür arayışları politik kontrol altına almak rasyonel değildir. Ekonomik hakikatlere karşı, irrasyonaliteye düşmeksizin politik olarak tartışılamaz. Bu da, bir şey ekonomik bir sorun olarak tanımlandığında –zengin ve yoksul arasındaki gelir uçurumunun büyüklüğü gibi– onun adalet alanından hakikat alanına taşınması demektir.

Foucault ayrıca bütün modern politika biçimlerinin biyopolitik kaygılarla –nüfusun azami refahı– iç içe geçtiğini vurgular. Modernlikte, insanlar ölçülebilir biyolojik özellikleri olan bir nüfus olarak anlaşılmaya başlamıştır ve iyi yönetişim de nüfusun azami sağlığını ve uzun yaşamasını güvenceye almak demektir. İyi yönetimin bu sorgulanmayan hedefi ekonomik büyüme yoluyla yaşama en iyi özeni göstermektir: Kapitalist bir ekonomik sistemde genellikle, salt ekonomik büyümenin, üretimde sürekli bir artışın herkes için daha yüksek yaşam standartları sağlayabileceği ve böylece en iyi yaşamı güvenceye alabileceği kabul edilir. Sabit bir kapitalist ekonomik düzenin, neoliberal ya da sosyal demokratik varyantları içinde, yapısal olarak ekonomik büyümeye dayandığı düşünülür. İyi yönetim ile ekonomik büyümenin bu eşitlenişi tamamen modern bir kurgudur: GSMH (gayri safi milli hasıla) artışı bugün dünyadaki hükümetlerin en önemli hedefidir.

Dolayısıyla GSMH artışı olarak tanımlanan ekonomik ilerlemenin, iyi yönetimin sorgusuz politik amacı olduğu ve politik olarak tarafsız ekonomik hakikatlerin bunu başarmanın asıl araçları olarak anlaşıldığı mevcut yönetimsellik içinde neoliberalizmin yayılışını durdurmak neredeyse olanaksız olmuştur. Neoliberal ekonomik argüman bu yönetimsel hakikat oyununu kazanmıştır: Neoliberallere göre ekonomik büyüme en iyi, özgür uluslar arası ticaret, sağlam bütçeler –ki bunlar, refah harcamalarında kesintiye dönüşen bir kemer sıkma anlamına gelir–, düşük enflasyon, özelleştirme ve pazarların yeniden düzenlenmesi aracılığıyla başarılabilir. Böyle bir ekonomik düşünmede, sözgelimi metalaştırma ve özelleştirme, GSMH pazar işlemleriyle ölçüldüğü için, büyümeyi hızlandırmanın etkin araçları olarak anlaşılır. Eğer daha önceleri ticari olmayan veya kamusal hizmetler, kültürel ürünler, yaşam biçimleri, fiziksel mekan ve sosyal ilişki artık özel metalar olarak yeniden tanımlanmıyorsa, bundan açıkça daha fazla pazar işleminin ortaya çıkacağı sonucu çıkar. Biçimsel olarak bu, GSMH ile ölçülen daha fazla ekonomik büyümeye dönüşür.[18] Diğer bir deyişle, neoliberalizmin yükselişi, ekonomik büyümeyi başaracak politikalar dramatik biçimde değişirken nüfusun azami sağlık ve refahına yönelik biyopolitik amacın aynı kaldığı anlamına gelir

Neoliberalizmin sosyalist eleştirmenleri, onun yükselişinin elitlerin refahının dramatik artışıyla eşzamanlı olduğunu göstermekte kuşkusuz haklıdırlar. 1970'lerdeki küre-

18 Cf. Patomäki, 163.

sel neoliberal dönüşten bu yana üst gelir kategorilerindeki refah düzeylerinde devasa bir sarmallaşma olmuştur. Zenginliğin bu yeniden dağılımı genellikle, sosyalist eleştirmenler tarafından neoliberal dönüşün birinci amacı olarak sunulur: Bu neoliberal proje, daha üst sınıfların güç ve zenginliğini restore etmek üzere önceden düşünülmüş bir girişim olmuştur.[19] Buna karşılık, eğer neoliberal hükümetin amacının, salt elitlerin değil de "yükselen gelgit bütün gemileri kaldırır" popüler sloganının belirttiği gibi, herkesin maddi refahını arttırmak olduğunu kabul edersek neoliberalizme direniş modelleri daha karmaşık hale gelir. Refah artışındaki orantısızlık o zaman neoliberal yönetimin gizlice tertiplediği amacı olarak değil, talihsiz ama kaçınılmaz sonucu olarak anlaşılır. Bu arka plana karşı Solun süregelen krizi, refah –bir kapitalist toplumdaki herkesin refahı– kapitalizmini destekleyemenin solun ayırt edici politik talebi olmadığı olgusuna atfedilebilir. Çoğu liberal de bu amacı destekler, fakat ek olarak, bu amaca ulaşmanın en iyi aracı olarak galip gelen ekonomik argümanı sunmayı da başarmışlardır. 1970'lerin sonundan bu yana sol, ekonomik büyüme anahtar sorusunu merkez alan ekonomik tartışmalarda tekrar tekrar kaybetti. Ya "katı ekonomik olguları" kabul etmeye ya da kendi politik taleplerine moral argümanlarla –kendi yaşamlarına uygun girişimci biçimini vermeyi başaramayanlar için yerini şaşırmış şefkat gibi görünen argümanlarla– arka çıkmaya zorlandı.[20] William Connolly'nin[21] bu bilmeceyi formüle ettiği gibi, refah devleti kendi dağılım programlarını destekleyecek büyüyen bir ekonomiye ihtiyaç duyar, fakat kapitalist ekonominin yapısı gereği bu büyüme ancak o programların altında yatan adalet ilkeleriyle tutarsız olan politikalarla başarılabilir.

Kadınların maddi refahı –sözgelimi istihdamları ve toplumsal yan hakları– üzerinde özellikle duran Walby'nin ve Eisenstein'ınki gibi feminist analizlerin böylece, ekonomik terimlerle yapılan bu tartışmaya içinde kaldıkları sürece, neoliberal reformların kadınlara zararlı olduğunu göstermesi güçtür. Esas olarak ekonomik olan böyle bir tartışmada, feminist ve sosyalist politikaların mutlaka örtüştüğü ya da kadınların refahına en iyi sosyalist politikaların hizmet ettiği açık değildir. Eğer refah programları ve feminist insiyatifler –kadınların sığınacakları yerler ve tecavüzü engelleme kampanyaları gibi– ancak büyüyen bir ekonomiyle fonlandırılabiliyorsa ve ekonomik olgular, ekonominin büyümesinin ancak neoliberal politikaların uygulanmasıyla olanaklı olduğunu gösteriyorsa kadınların refahı ve neoliberalizm artık o kadar da açık biçimde birbirine karşıt olmaz.[22] Bizim ya ekonomik

---

19 Örneğin David Harvey (Harvey, 21) çıplak sınıf gücünün restorasyonunun zalim gerçekliklerini saklamak üzere özgürlük, serbestlik, karar ve haklar gibi kuşağa harika gelen kelimelerle dolu olan hayırsever maskeyi sağlamanın neoliberal kuramın dehası olduğunu gösteren güçlü argümanı sunmuştur. Harvey'e göre, neoliberalizme karşı direniş, sınıf politikasının yeniden canlandırılmasını ve hakikatin maskesinin düşürülmesini gerektirmektedir: Neoliberalizmin gerçekte ne olduğunu, yani sınıf ayrıcalığının yeniden sağlanışının örtbas edilme girişimi olduğunu ifşa etmeliyiz.

20 Bkz. Wendy Brown, *Edgework: Critical Esssays on Knowledge and Politics (Princeton: Princeton University Press, 2005), 56.*

21 William Connoly, "The Dilemma of Legitimacy," *Legitimacy and the State, yay. haz. William Connolly (Oxford: Blackwell, 1984), 227-31.*

22 Walby'nin kendi sosyalist feminist analizi, ekonomik büyüme ve kadınların insan kapitalini arttırma ihtiyacı gibi böyle merkez neoliberal amaçların önemine vurgu yapar. (Walby, 152)

büyümenin başka araçlarla nasıl başarılabileceğini gösteren daha iyi ekonomik argümanlar öne sürmemiz –mektepli ekonomistlere bırakmak zorunda olduğum bir görev– ya da feminist düşünürler olarak, ekonomik hakikatlerin politik olarak tarafsız olduğu ve nüfusun iyi yaşamının aslında (GSMH terimleriyle tanımlanan) ekonomik büyümeye bağlı olduğunu öne süren mevcut yönetimselliği hedef almamız gerekir. Neoliberal yönetimselliğe direniş o halde şunun gibi güç felsefi sorular ortaya koymak demektir: Ekonomik hakikatlerin epistemolojik statüsü nedir? Değer bakımından tarafsız mıdırlar? Politik etkileri nelerdir? Ekonomik ilerleme ve insan refahına ilişkin mevcut ölçütlerimiz uygun mudur? Ekonomik büyüme toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir hedef midir?

FEMİNİST ÖZNE

Geleneksel sosyalist refah politikalarının ötesine işaret eden bir diğer anahtar konu feminist özneyle ilgilidir. Foucaultcu bir yaklaşım, neoliberalizmin etkisinin refah devletini ortadan kaldırmakla sınırlı olmadığını gösterir: Bir yönetimsellik biçimi olarak neoliberalizm bizim politika ve politik eylem kavrayışlarımız için olduğu kadar politik özneler olarak kendimizi kavrayışımız için de kurucudur. Bu da, feminist politika anlayışımız kadar feminist öznenin de mevcut neoliberal yönetimsellik tarafından biçimlendirildiğini ve kurulduğunu içerimler. "Kadınlar", "feminizm", ve "feminist politika", salt toplumdaki birtakım empirik değişikliklerden etkilenen doğal, apolitik şeyler değildir. Aslında, bizim toplumsal dünyaya ilişkin kavrayış ve inançlarımız kadar bu değişikliklerle de biçimlendirilir ve kurulurlar. Neoliberal yönetimselliğin etkisini ölçmek, sözgelimi, kadın öznelliği, yurttaşlık, politik eylem ve feminist özgürleşme kavrayışlarımızın neoliberal egemenliğin etkisiyle nasıl değiştiğini yeniden düşünmeyi gerektirir.

Foucaultcu bir perspektiften, hem Walby'nin hem de Eisenstein'ın analizleri, (sosyalist) feminist öznenin kuruluşunun yoğunlaştırılmış neoliberal iktidar teknolojilerinden etkilenmediğini varsaydıkları için sorunludurlar. Eğer Foucault'nun öznenin kuruluşunun tamamen tarihsel ve oldukça kırılgan bir süreç olduğuna dair anahtar görüşünü kabul edersek, bu, söz konuşu süreç içinde son yirmi ya da otuz yıl gibi göreceli kısa bir dönem zarfında bile değişiklikler meydana geldiğini tespit etmenin mümkün olduğu anlamına gelir. Ben, neoliberal yönetimselliğin yayılması ve güçlenmesinin kadınların da kendilerini gittikçe artan oranda neoliberal özneler –rasyonel ekonomik hesaplama üzerinde temellenmiş özgür seçimler yapan bencil çıkar özneleri– olarak görmeleri ve görülmeleri demek olduğunu öne sürmek istiyorum. Kadınlar artık sadece mutlu bir yuva istemiyorlar, onlar da para, güç ve başarı istiyorlar. Onlar da artık mevcut ekonomik fırsatlara erişebilmek için yarışan atomik, özerk çıkar özneleri.

Bu yeni kadın neoliberal öznenin yükselişi farklı biçimlerde betimlenebilir ve belgelenebilir –sözgelimi, görsel kültürü veya sosyolojik verileri çözümleyerek. Örneğin, sosyolog Angeln McRobbie[23], özellikle Birleşik Krallık çerçevesi içinde, post-feminist popüler

23 Angela McRobbie, *The Aftermath of Feminism. Gender, Culture and Social Change (London: Sage, 2009).*

ve politik kültür alanının haritasını çıkarmaya yönelik provokatif bir girişimde feminist sosyolojinin unsurlarıyla kültürel incelemeleri birleştirmiştir. McRobbie sinema, televizyon, popüler kültür ve kadın dergilerindeki değişiklikleri gözden geçirir ve feminist içeriğin son on yıllar içinde nasıl ortadan kalktığını ve onun yerini nasıl saldırgan bireyciliğin, cinsellik alanında hazcı kadın fallusçuluğunun ve tüketim kültürü takıntısının aldığını gösterir. Natasha Walters'ın The New Feminism'i[24] ve Ariel Levy'nin Female Chauvinist Pigs'i[25] –özellikle geniş, ana akım okuyucuyu hedefleyen iki popüler kitap– kültürel davranışlardaki aynı değişikliği belgeler. Walters'ın kitabı 1980'ler ve 90'larda İngiltere'de baskın olan kadınlık ve feminizm konusunda fikirler ileri sürer ve kadınların ekonomik başarısına dair bir zafer öyküsü anlatır. Walters, bir kadının bir feminist olabileceği ve yine de kendi seçimi olduğu sürece gelinlikle evelenebileceği, pornografi satın alabileceği, tasarım giysileri giyebileceği, hatta bir fahişe veya bir porno yıldızı olabileceği konusunda ısrarcıdır. Diğer bir deyişle, kendi çıkarlarının peşinde gittikleri sürece kadınların nasıl konuştukları, giyindikleri veya cinselliği nasıl ifade ettikleri önemli değildir. Ona göre, feminizmin gerçek meseleleri, kişisel özgürlük, ekonomik bağımsızlık ve iş alanlarının tümünde profesyonel başarıyla ilgilidir.[26] Daha eleştirel bir çizgide Levy bunu, gündelik yaşamın bütün veçhelerinin artan bir biçimde pornolaştırılmasının artık feminist politik amaçlara karşıt olarak anlaşılmak yerine feminizmin kendi amaçlarını çoktan başarmış olduğunun kanıtı olarak görülmesi diye betimler. Kadınların da Playboy okuyor olması ve Brezilya ağdası yaptırıyor olması, gitgide onların özgürleşmeleri ve güçlenmelerinin bir işareti olarak anlaşılır.

Bununla birlikte, benim neoliberal kadın öznenin yükselişiyle ilgili buradaki savım empirik değil aslında felsefidir. Bu da, empirik olgu ve betimlemelerle örneklendirilebilse de, tanım gereği, onlarla kesin olarak ispatlanamayacağı veya çürütülemeyeceği anlamına gelir. Bu argüman, Foucault'nun feminist kurama en iyi bilinen katkısını öncül olarak alır; yani her iktidar ilişkileri analizinin, bu ilişkilerin nasıl onlarda içerilen öznelerin kurucusu olduklarını görmesi gerektiğine dair felsefi görüşünü. İktidar önceden kurulmuş özneler arasında yer alan dışsal bir ilişki olarak kavranamaz ve özneleri kuruyor olarak anlaşılması gerekir: Öznelerin kuruluşu ancak değişken, karşı çıkılan ve kırılgan iktidar ilişkileri alanında olanaklı olur. Neoliberalizmin feminist kuram ve politika üzerindeki etkisini anlamaya ve değerlendirmeye çalışırken bu görüşün merkezi kalmayı sürdürmesi gerekir. Neoliberal yönetim tekniklerinin toplumumuzu gitgide karakterize ettiklerini ve, aynı zamanda, iktidar biçimleri ile özne biçimleri arasında ortadan kaldırılamayacak bir bağın var olduğunu kabul edersek, yönetim teknikleriyle ilgili neoliberal dönüşün ona denk düşen özne inşasında bir değişiklik gerektirdiği sonucu çıkmalıdır.

Birkaç yorumcunun vurguladığı gibi Foucault neoliberal yönetimselliği öznellik üretmenin belli bir tarzı olarak kuramlaştırır: Neoliberal yönetimsellik, kendi yaşamlarının bütün boyutlarında bireysel girişimciler olarak eyleyen özneler üretir.[27] Yönetilebilir

24 Natasha Walters, *The New Feminism (London: Virago Press, 1998).*

25 Ariel Levy, *Female Chauvinist Pigs. Women and the Rise of Raunch Culture (New York: Free Press, 2005).*

26 Walters, 193.

27 Örneğin Lois McNay, "Self as Enterprise: Dilemmas of Control and Resistance in Foucault's *The*

özneler, toplumsal alanda sürekli olarak, ekonomik bilgi üzerinde temellenmiş rasyonel seçimler ve zorunlu maliyetler ile arzu edilen kârlara dair katı bir hesapla yol alacak, kendi çıkarını gözeten rasyonel varlıklar olarak anlaşılırlar. Bu özneler, doğal çıkar ve rekabet etme eğilimleri teşvik edilmesi ve arttırılması gereken atomik bireylerdir. Neoliberal yönetimsellik altında toplum böylece kendi çıkarını gözeten, atomik bireylerin azami ekonomik gelir için yarıştıkları bir oyun haline gelir. Foucault'nun belirttiği gibi,

> Bireyin yaşamı, firma veya... devlet gibi büyük bir şirketin değil, birbirleriyle bağlantılı ve iç içe geçen ayrı girişimlerin çokluğu çerçevesi içine yerleştirilmelidir... Ve son olarak, bireyin yaşamının kendisi –özel mülkiyeti, örneğin ailesi, evi, sigortası ve emekliliği ile ilişkileriyle beraber– onu bir tür daimi ve çoğul girişim yapmalıdır.[28]

Feminist kuramcıların önemle belirttikleri gibi, Foucault'nun özneleştirme analizi özellikle kadın öznellik kipliklerini görmezden gelir.[29] Neoliberal ekonomik öznenin erkekliği genellikle veri olarak alınır. Benim yeni bir neoliberal kadın özneye ilişkin savıma önemli bir felsefi karşı argüman, böylelikle, liberal yönetimsellik ve buna tekabül eden kadın özne arasındaki bariz uyuşmazlığa işaret edecektir. Feminist eleştirmenler, hesaplı çıkarın tüm kadın eylemlerini diğer tüm değerleri açıkça dışlamaya götüreceği fikrinin liberal politik paradigma içinde bulunmadığını ya da hatta bunun yapısal olarak da olanaksız olduğunu ikna edici biçimde öne sürmüşlerdir. Politik liberalizm içinde ailenin doğallaştırılması, kadınların da erkekler gibi bencil ve mülkiyetçi bireyciler olarak görülememeleri demekti. Sözgelimi, Wendy Brown'ın[30] öne sürdüğü gibi, temelde kendi çıkarını güden ve kendini düşünen bir figür olarak liberalizmin öznesi ile kadınların ne olarak kurulduğu birbirine oldukça aykırıdır. Özerk kadın –çocuksuz, evlenmemiş ya da lezbiyen kadın– düzensiz toplumun veya 'kadınlığa uyum sağlama' konusunda bireysel başarısızlığın bir işareti olmuştu. Böyle 'doğal olmayan' figürler liberalizmin varsaydığı toplumsal düzenin kendisinin, hem cinsiyetçi iş bölümünü hem de öznelerin duyarlılık ve etkinliklerinin cinsiyetçi bir bölünmesini temsil ederek, nasıl yaygın bir biçimde cinsiyetçi olduğunu açıkça görünür kılarlar. Kadınların aile içindeki geleneksel rolü, eşleri ve çocukları kendi özerk

---

Birth of Biopolitics," Theory, Culture & Society, vol. 26, no. 6 (2010), 55-77, 60-61, Foucault'nun neoliberalizm tartışmasındaki en ilginç yönlerden birinin, girişim biçiminin genelleştirilmesinin toplumsal kurumlarla sınırlı kalmayacak ve bireyin kendisini de kuşatacak kadar kapsayıcı bir biçimde anlaşılmış olması olduğuna işaret eder. Foucault'nun neoliberal özneyi değerlendirmesine ilişkin aydınlatıcı analizler için, ayrıca örneğin bkz. Sam Binkley, "The Work of Neoliberal Governmentality: Temporality and Ethical Substance in the Tale of Two Dads," Foucault Studies, no. 6 (2009), 60-78; Trent Hamann, "Neoliberalism, Governmentality, and Ethics," Foucault Studies, no. 6 (2009), 37-59; Jason Read, "A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity," Foucault Studies, no. 6 (2009), 25-36; Andrew Dilts, "From 'Entrepreneur of the Self' to 'Care of the Self': Neo-liberal Governmentality and Foucault's Ethics," Foucault Studies, no. 12 (2011), 130-146.

28 Foucault, *BB, 241.*

29 Örneğin bkz. Sandra Lee Bartky, "Foucault, Feminity and the Modernization of Patriarchal Power," I. Diamond and L. Quinby (yay. haz.), *Feminism and Foucault: Paths of Resistance (Boston: Northeastern University Press, 1988), 61-85.*

30 Wendy Brown, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity (Princeton: Princeton University Press, 1995), 157.*

öznelliklerine ulaşsın diye kendi çıkarlarından feragat etmek olmuştu. Liberal politik söylem ve pratiği oluşturan terimler –birey, özerklik, kendilik çıkarı– aslında 'kadın' denen bir özne ve bir dizi etkinlikle zımni karşıtlıklarına bağımlıdırlar ve aynı esnada bu bağımlılığı etkin bir biçimde gizlerler. [31]

Bütün toplumsal meseleleri ekonomik olarak indirgeyici ele alışıyla birlikte neoliberal yönetimsellik içinde bu durum yine de önemli ölçüde değişmiştir. Son on yıllar içinde ailenin, akrabalığın ve dostluk ilişkilerinin anlamlı bir yeniden kuruluşuna tanık olduk: Pazar mantığı onlara da nüfuz etti ve öncül olarak daimi ailevi bağlarını almaktan gitgide uzaklaştılar. Artık kadınların, terimin tam anlamında liberal özneler –salt bireysel hakların özneleri değil aynı zamanda bencil çıkar özneleri– olabilmeleri yapısal olarak olanaksız değil. Neoliberal yönetimsellik, özel alanın sürekli artan bir metalaştırılması ve pazara dahil edilmesini –sözgelimi, ev içi ve bakım işi gibi– getirdiğinden tek tek kadınların kendi çıkarları artık başkalarının tabi kılınması ve sömürülmesi yoluyla göreceli biçimde kolayca elde edilebilir.

Bu metalaştırılmış ev içi ve bakım işinin yine de genellikle başka kadınlar tarafından sağlandığını teslim etmemiz gerekirken, öncelikle ekonomik bir bakış açısından, bakım sağlayanların cinsiyeti de daha az önemli hale gelmektedir. Küresel neoliberal ekonomi kadınların emeğine, ama aynı zamanda da gittikçe artan bir biçimde emeğin kadınsalaştırılmasına dayanır. Geniş ölçüde kullanılan ancak belirsiz olan bu kavram, bir yandan, küresel olarak hizmet endüstrilerinin gelişimi ve bakım işine talebin artışıyla birlikte kadınların emek pazarındaki niceliksel artışına işaret eder. Ama aynı zamanda emeğin doğasındaki niteliksel bir değişikliği de gösterir: Kadın emeğinde tarihsel olarak mevcut olan bu özellik –prekarite, esneklik, parçalı yapı, düşük statü ve düşük ücret– küresel kapitalizmde gittikçe bütün çalışmayı betimlemeye başlamıştır.[32] Rutvica Andrijasevic'in belirttiği gibi[33] bu, üretim/yeniden üretim ikiliğinin ortadan kalkması anlamına değil, daha ziyade ikiliği sadece cinsiyetçi iş bölümü terimleriyle okumanın emeğin çağdaş düzenlenme biçimlerini tümüyle kavrayamadığı anlamına gelir.[34]

Axel Honneth ve Martin Hartmann[35] bu "yeni" veya "esnek" kapitalizm içindeki duygusal kaynaklar ve iletişimsel beceriler gibi özelliklerin önemine de vurgu yapmıştır.

---

31 a.g.e., 152. Ayrıca örneğin bkz. Carole Pateman, *The Sexual Contract (Cambridge: Polity Press, 1988).*

32 *Emeğin kadınsallaştırılması kavramının farklı tanımları için, örneğin bkz. Christina Morini, "The Feminization of Labour in Cognitive Capitalism," Feminist Review 87 (2007), 40-59, 41-44.*

33 Rutvica Andrijasevic, *Migration, Agency and Citizenship in Sex Trafficking (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 5.*

34 Andrijasevic, Arlie Hochshild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling (San Francisco and Los Angeles: University of California Press, 1997, 1983) ve Elizabeth Bernstein, Temporarily Yours: Intimacy, Authenticity, and the Commerce of Sex (Chicago: University of Chicago Press, 2007) gibi mahrem hayatın ve duygusal emeğin yeni ortaya çıkan biçimlerinin haritalandırılmasına önemli katkılar sunan feminist araştırmacılara gönderme yapar. Bu araştırmacılar sırasıyla müşteriye yönelimli ilişkisel iş ve seks işi üzerine çalışmışlar ve duygusal emeğin ev hayatından nasıl iş hayatına aktarıldığını göstermişlerdir.*

35 Axel Honneth ve Martin Hartmann, "Paradoxes of Capitalism," *Constellations, vol. 13, no. 1 (2006), 41-58, 45.*

Onlar, neoliberal devrimi betimleyen en önemli ölçütün, artık işçilerin geniş bir şirket içinde hiyerarşik olarak belirlenmiş parametreleri yerine getirmesi olmadığını; insanın kendi iletişim becerileri ve duygusal kaynaklarını bireyleştirici projelerin hizmetine taşımaya sorumluluk bilinciyle hazır olması olduğunu öne sürer. İşçilerden profesyonel hedefler için enformel, duygusal, "yaşama dünyası becerilerini" harekete geçirmeleri beklenir ve bu da özel ile kamusalın, enformel ile formelin, yetiler ile kaynakların harmanlanmasıyla sonuçlanır.[36] Honneth ve Hartmannn bu gelişmenin cinsiyetçi görünümlerini çözümlemeseler de evvelce, öncelikle kadın işçilerden beklenmiş olan geleneksel kadın yetenek ve özelliklerinin duygusal, ilişkisel ve iletişimsel yetkinliklerin şimdi gittikçe artan bir biçimde bütün işçilerden beklendiği ima edilir.

Dolayısıyla, geleneksel olarak politik liberalizmi oluşturan barıştırılamaz ikilikler –kamusal/özel, birey/aile, özerklik/bağımlılık, çıkar/özveri– iki cinsi birbirinden artık net bir biçimde ayırmaz. Bu ikilikler artık gittikçe artan bir oranda, farklı kadın ve erkek gruplar arasında olduğu kadar çatışan kadınlık talepleri arasında bölünmüş çalışan kadınların ruhsal yaşamını da karakterize etmeye başladılar. Bu da, neoliberalizmin kurduğu toplum tipinin kadınların bir grup olarak sürekli itaatini ekonomik olarak gerektirmediğini içerimler.

Bu arka plana karşı, benim iddiam neoliberalizmin feminizmi kendi bünyesine katttığı iddiasını Walby'nin fazla kolayca görmezden geldiğidir. Neoliberalizmin refah devletine karşı ve onu tehdit edici bir ekonomik politika olduğuna dair kavrayışı nedeniyle Walby, neoliberalizmin kadın ve feminist özneler üzerindeki kurucu etkilerini açıklayamaz. Bazı liberallerin, neoliberalizmin kadınlar için iyi olduğunu iddia ettiklerini kabul eder, ama feministlerin kendilerinin böyle düşünmediklerinde ısrar eder. Ona göre, böyle bir iddiayı doğrulamak, bazı feminist grupların gerçekten de feminizm ve neoliberalizmin birbiriyle uyumlu olduğu üzerinde uzlaştıklarını gösteren empirik kanıt göstermeyi gerektirecektir. Ama böyle hiçbir kanıt yoktur. Bunun yerine Walby, feminist grupların – BK, AB, ABD ve BM'deki başlıca feminist grupların– fiili faaliyetlerine dair bol miktarda kanıt göstermek suretiyle hedeflerinin neoliberal dönüşle hiçbir şekilde uyumlu olmadığını göstermeye çalışır.[37]

Buna karşılık, eğer kadınların en azından bir ölçüde yeni ekonomik oyunun içindeki ödüller için yarışan neoliberal özneler haline geldiklerini kabul edersek, Walby'nin feminist düşünce ve pratiği sosyalist politikayla uyumlu sınırlı sayıda yönetimsel gruba indirgemesi, gerçekten de çağdaş feminizmin gücü ve coşkusuna mı işaret eder? Bu daha çok, feminizmin bugün genç kadınların yaşamlarında olup bitenlere biraz yabancı kaldığını içerimlemez mi? Kamusal sektördeki kesintilerin kadınların yaşamları üzerindeki somut sonuçlarını empirik olarak göstermek açıkça önemlidir, ama bunun haline geldiğimiz türden özneler üzerindeki etkisinin kurucu bir felsefi analizine girişmek de aynı şekilde önemlidir. Feminist politika bir şekilde, kadın özgürlüğünün ölçüsünün kadınların gerçekleştirebileceği bireysel ekonomik başarı ve seçimler –yönetici veya fahişe olmak,

36 a.g.e., 50.
37 Walby, 21-22.

gelinlik giymek ve pornografi satın almak– olduğu her şeyi kapsayıcı yönetimsel çerçeveyle karşı karşıya gelebilmelidir.

Feminist politika dayanışmaya ilişkin olarak da yeni türden sorular sormalıdır. Neoliberalizmin yükselişine yanıtımızın, geleneksel olarak liberal feminizme güç veren bireyselcilik ve kendi kendini belirleme ile mücadeleyi gerektirdiği konusunda Eisenstein'la kuvvetle aynı fikirdeyim. Yine de, dayanışmayı, kendi ekonomik durumları çok farklı olduğunda, kadınlar arasındaki sınıf bilincine dayandırmak zordur. Bize daha geniş ve daha radikal bir feminist politika vizyonu gereklidir. Feminizm kapitalizmin eleştirel analizine geri dönmelidir, ama salt politik ve ekonomik kurumlarımızı değil daha da temel olarak yaşam biçimimizi ve hatta kendimizi dönüştürmemiz gerekir. Aynı zamanda, neoliberal yönetimselliğin bizim ve öznelliğimizin sayesinde işlevde bulunabildiğini gören bir kendilik politikasına da sahip olmamız gerekir.

KÜLTÜREL/EKONOMİK AYRIMI

Feminizmin sosyalist politik imgelemden uzaklaştığı ve ekonomik yeniden dağılım meselelerini ihmal ettiği kaygısı zaten, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü ve Sol'un dağılışını izleyen 1990'ların politik tartışmalarında keskindi. Feministlerin post–yapısalcılık ve kültürel kimlik politikalarıyla büyülenmeleri o sırada, kapitalist sömürünün sistematik bir kavranışını sunma ve sınıf politikasına katılmada bir başarısızlık olarak görülmüştü. Bu münazara, Nancy Fraser ve Judith Butler arasında kültürel ve ekonomik ayrımına dayalı önemli bir tartışma içinde kristalleşmiştir.

"Merely Cultural" adlı makalesinde Butler[38], 1980'ler ve 90'lardaki postyapısalcı feminist kuramın kültüre odaklanmasının Marksizmin materyalist projesini terk etme ve bizi salt kültürel politikaların çıkmazına –politik aktivizmi salt kültürel kimliğin ifade edilmesi ve olumlanmasına indirgeyen ben merkezli ve içi boş politika biçimine– götürme anlamına geldiği ithamına yanıt verir.[39] Butler, bu görüşleri gerçekten savunan herhangi bir kişinin adını vermeyi reddetse de bu makale Nancy Fraser'in etkili kitabı Justice Interruptus'un[40] ve onu düzenleyen anahtar kavramsal ayrımların bir eleştirisine dönüşür. Fraser, bir yandan sosyoekonomik adaletsizlikler ve çareleri ile öte yandan kültürel adaletsizlik ve çareleri arasında analitik ya da açıklayıcı (heuristic) bir ayrım yapar. Bu da onun politik yeniden dağılım ve tanınma taleplerinin karşılıklı olarak en etkin biçimde bir araya getirilme biçimlerini inceleyebilmesini sağlar. Fraser'ın amacı, kültür ile ekonomi arasındaki yarığı her iki politika tipinin önemini vurgulamakla aşmaktır –kültürel kategorilerin ve politik ekonomi kurumlarının radikal dönüşümünü savunmamız gerekir.

Sözgelimi, cinsiyetin politik–ekonomik boyutları vardır, çünkü politik ekonominin temel bir yapısal ilkesidir. Cinsiyet adaleti böylece, politik ekonomiyi dönüştürmeyi

38 Judith Butler, "Merely Cultural," *Social Text, 52/53, vol. 15, nos. 3 ve 4 (1997), Queer Transexions of Race, Nation, and Gender, 265-277.*

39 Butler, 265.

40 Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist Condition" (London: Routledge, 1997).*

gerektirir: Cinsiyete bağlı sömürüyü, marjinalleşmeyi, yoksunlaştırmayı elimine etmek, cinsiyetçi iş bölümünü –hem ücretli ve ücretsiz iş arasındaki cinsiyetçi ayrımı hem de ücretli iş içindeki ayrımı– ortadan kaldırmayı gerektirir. Ama böyle bir politik–ekonomik yeniden yapılandırma yeterli değildir, çünkü cinsiyet salt bir politik–ekonomik ayrımlaşma değil aynı zamanda bir kültürel değer biçici ayrımdır. Cinsiyet adaletsizlikleri erkek merkezcilik ve kültürel cinsiyetçilik biçimlerini de kapsar: kadınsı olarak kodlanan şeylerin yaygın bir biçimde değersizleştirimi ve kötülenmesi. Bu değersizleştirme, medyadaki önemsizleştirici, nesnelleştirici ve küçültücü stereotip tasvirler kadar, cinsel taciz, cinsel sömürü ve yaygın ev içi şiddet gibi kadınların uğradıkları bir kötülük yelpazesinde ifade bulur.[41] Politik–ekonomik yeniden dağılıma ek olarak tanınmadan gelen çarelere de önemli ölçüde gereksinimimiz vardır: Erkeksiliğe ayrıcalık veren ve kadınlara eşit saygıyı yadsıyan kültürel değerlendirmeler kadar onların yasal ve pratik dışa vurumlarını da değiştirmek. Böylece Fraser, örneğin Eisenstein'ın sosyalist feminizm ve postyapısalcılık arasına diktiği karşıtlığa köprü kurar: Geleneksel sosyalist feminist politika postyapısalcı feminizmin kültürel politikasıyla birleştirilmelidir.

Buna karşılık, Butler bu birleştirici politikanın uygulanabilirliğine saldırır. Butler, Fraser'in ekonomik ve kültürel arasındaki ayrımı tekrarlayarak, farklı hedefleri ve araçları olan iki ayrı politika alanın varlığını yanlış olarak yeniden olumlamak suretiyle bu yarığı yalnızca sağlamlaştırdığını öne sürer.[42] Butler, ekonomik ve kültürel ayrımının istikrarıyla birden fazla zeminde mücadele etmeye çalışır – Mauss ve Levi Strauss[43] gibi antropologların çalışmalarına olduğu kadar neo–Marksist düşünce akımlarına da başvurur –ama eleştirisindeki can alıcı hamle, bu ayrımın istikrarını elinden almak değil, onun politik hale getirmektir. Butler, kültürel/ekonomik ayrımının tamamen ontolojik, teorik veya analitik bir ayrım olmak yerine politik bir işleve sahip olduğunu ileri sürer.

Ama Butler'ın bu politik işlevi anlatma biçimi çok kısadır. Bu ayrıma "taktik olarak birtakım politik aktivizm biçimlerini" yani Queer politikasını "marjinalleştirme amacıyla başvurulduğunu" öne sürer.[44] Diğer bir deyişle, bu ayrım, cinsellik ve Queer politikası sorunlarını "gerçek politika uğraşına" ikincil kılarak toplumsal ve cinsel bir muhafazakârlığa destek verir.[45] Butler, Marx'ın "kültürel ve ekonomik olanın kendilerinin nasıl ayrı alanlar haline geldiğini –aslında, ekonomik olanın ayrı bir alan olarak kurulmasının nasıl sermayenin kendisi tarafından başlatılan bir soyutlama işleminin sonucu olduğunu– açıklamaya çalıştığı yapıtı olan Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri'ne kısa bir göndermeyle bu ayrımı ikinci bir anlamda da politikleştirmeye çalışır.[46] Grundrisse'nin Butler'ın gönderme yaptığı bölümünde Marx kapitalizm öncesi ekonomik oluşumlardan kapitalizme götüren tarihsel gelişmeyi çözümler. Kapitalizmin gelişiminin tarihsel ön gereklerini –bir yanda satacak iş gücünden başka şeyleri olmayan emekçiler, diğer yanda sermaye– teşhis etmeye

41 Fraser, 20.
42 Butler, 270-71.
43 a.g.e., 274-76.
44 Butler, 268.
45 a.g.e.
46 a.g.e., 274.

çalışır. Çeşitli tarihsel çözülme süreçleri içinden geçerek, kullanım değerlerine ve küçük ölçekli üretime uygun mülkiyet biçimlerine karşı değişim değerleri ve para üzerinde temellenen bir ekonomik oluşum gelişmiştir. Bu süreç paranın sermayeye dönüşümünü sağlamış ve emekçiyi kendi üretim araçlarından ayırmıştır.[47]

Marx'da genellikle söz konusu olduğu gibi, bunun bir tarihsel sav olarak mı yoksa kapitalizmin kaçınılmaz mantığıyla ilgili bir argüman olarak mı sunulduğu tartışılabilir. Butler'ın kullandığı "sermayenin kendisi tarafından başlatılan" gibi ibareler onun bunu ikinci anlamda okuduğu izlenimini verir. Bu tür okuma, ekonomik/kültürel ayrımının işçilerin kapitalistler tarafından sömürülmeleri için temel olduğunu göstererek bu ayrımı politikleştirilmeyi başarsa da söz konusu ayrımı bu şekilde politikleştirmek, neoliberalizmin getirdiği tarihsel olarak spesifik olan politik meydan okumaları kavramamızı sağlayamadığından çağdaş feminist bağlamda özellikle yardımcı olmaz.

Butler'a yanıtında Fraser, kültürel/ekonomik ayrımını bir ontolojik ayrım olarak değil, tarihsel olarak ileri kapitalizme özgü bir ayrım olarak anladığını ve kullandığını vurgular.[48] Butler'ın Marx'ın tarih dışı bir okumasına dayanarak ve "fazla bütünleştirilmiş" bir kapitalist toplum görüşü ortaya koyarak 1970'lerin Marksizminin ve Marksist feminizminin en kötü yanlarından birini yeniden diriltiğini ileri sürer: "Kaybedilen şey, toplumsal organizasyonun ayrı ve oldukça kendine özgü bir biçimi olarak kapitalist toplumun spesifikliğidir."[49] Fraser, devlet öncesi, kapitalizm öncesi toplumlarda kültürel/ekonomik ayrımının esas olarak istikrarsız olduğunu öner sürerek Karl Polanyi'yi izler: Ne ayrı ekonomik ilişkiler ne de ayrı kültürel ilişkiler vardır. Tekil bir toplumsal ilişkiler düzeni hem ekonomik hem de kültürel entegrasyonu yönetir. Oysa bu tür meseleler, statü ile sınıf ve kültür ile ekonomi arasındaki boşluklarla karakterize olan kapitalist toplumda göreceli olarak ayrılır. Ekonomik etkinliğin yalıtıldığı ve ayrı bir ekonomik itkiye isnat edildiği on dokuzuncu yüzyıl sanayi toplumu tarihsel olarak tekil bir çıkış noktası idi.[50] Böylece Fraser, Butler'ın ekonomik/kültürel ayrımını istikrarsızlaştırma girişimine karşı bu ayrımın, toplumsal–yapısal olarak ayrıştırılmış ve tarihsel olarak özel karakterini anlamak için kapi-

---

47 Bkz. Karl Marx, *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy (London: Penguin, 1965), 471-514.*

48 Fraser, gerçek anlaşmazlıkları ele alımdan önce, kendi pozisyonunun bir yanlış anlaşılması olarak gördüğü şeyi reddetmekle işe başlar. Tanınmamayı anlama biçiminin sadece maddi olduğunu haklı olarak vurgular: Bu kurumsallaştırılmış bir toplumsal ilişkidir, psikolojik bir durum ya da salt sembolik bir şey değildir. Butler'ın geyler ve lezbiyenler, maddi, ekonomik zarara uğradıkları için, çektikleri eziyetin doğru bir şekilde, yani tanınmama olarak sınıflandırılmadığı argümanı, böylece, Fraser'ın iddiasının basit bir yanlış karakterizasyonudur. Fraser'ın anlayışıyla, tanımanma adaletsizlikleri, tam olarak, kötü dağılımın adaletsizlikleri kadar maddidir. Butler tarafından atıfta bulunulan maddi zararlar –lezbiyen ve geylerin, devlet tarafından desteklenen aile mefhumu ve beraberinde gelen kazançların dışında bırakıldığı durumlar gibi böylelikle tanınmamanın paradigmatik durumlarını oluşturmaktadır. (Nancy Fraser, "Heterosexism, Misrecognition, and Capitalism. A Response to Judith Butler," *Social Text, no. 52/53, Queer Transexions of Race, Nation, and Gender, 279-289, 282)*

49 a.g.e., 284.

50 Örneğin bkz. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time (Bostun: Beacon Pres, 2001), 74.*

talist topluma faydalı bir biçimde uygulanabileceğinde ısrar ederek savunur.[51]

Ayrımın tarihsel özgünlüğünü vurgulasa da Fraser onun bir politik işlev sergilediğini –ya Queer-politikayı marjinalleştirerek ya da kapitalizmi istikrarlandırarak – onaylamayı reddeder. Onu taktik bir biçimde Queer cinsellikleri marjinalleştirmek için kullandığını tamamen yadsır. Empirik kanıt, Butler'ın, kapitalizmin bu ayrımı başlattığı ve ona dayandığı şeklindeki ikinci Marxist iddiasını çürütmektedir. Fraser'e göre, çağdaş kapitalizmi gözlemlemek, onun geyleri ve lezbiyenleri ekonomik alanın dışına çekmeye çalışmadığını; bunun yerine aslında, onlara yer açmanın ve potansiyel tüketiciler olarak görmenin ekonomik avantajlarını çoktan gördüğünü açık hale getirir.[52] Kültürel ve ekonomik arasındaki bu ayrım o halde Butler'ın savunduğu anlamlarda politik bir ayrım değildir. Sadece, kapitalist toplumun kendine özgülüğünü anlamak için analitik olarak kullanılan bir ayrımdır.

Farklılıklarına rağmen Butler ve Fraser ekonomik/kültürel ayrımının kuruluşunu açıklama girişimlerinde kapitalizm analizlerine geri dönerler. Ekonomik alanın politik oluşumunun mevcut neoliberal yönetimsellik içinde nasıl değiştiğini sorgulamazlar. Ben, ekonomik/kültürel ayrımının sabit bir ontolojik ayrım olmayıp tarihsel olarak ileri kapitalizme özgü bir ayrım olduğu konusunda Fraser'le tamamen aynı fikirdeyim. Yine de bence Fraser bu ayrımın bir politik işleve sahip olabileceği olasılığını çok çabuk kenara itiyor. Butler'ın "taktik olarak başvurulan" ve "sermayenin kendisi tarafından başlatılan" gibi ifadeleri, bu politik etkilerin önceden düşünülmüş taktiklere ve özel politik çıkarlara indirgenebilir olduğunu öne sürdükleri için başarısızdır.[53] Dolayısıyla ben, neoliberal yönetimsellik içindeki ekonomik/kültürel ayrımının politik etkilerini eleştirel olarak incelemek için Foucault'ya dönmeyi öneriyorum.

EKONOMİĞİN BİR SOYBİLİMİ

Foucault'nun liberal ve neoliberal yönetimsellik konusundaki dersleri bize ekonomik olanın bir soybilimini–bu kavramın tarihini değil, ekonomik olanı, kendi yasaları ve düzenlemeleri olan özerk bir gerçeklik alanı olarak saptayan yönetimselliğin bir soybilimini–sağlar. Foucault için, François Quesnay gibi fizyokratlar ve ekonomik doktrinleri, onlarla birlikte yalnızca yeni bir ekonomi kavrayışı ortaya çıkması değil, aynı zamanda serbest pazarın iyi hükümetin ilkesi olarak işlemeye başlaması anlamında "ekonomik düşüncenin kurucu edimini" temsil ederler.[54] Kelimeler ve Şeyler'de Foucault zaten, ekonomik analizin 17.

---

51 Fraser, "Heterosexism, Misrecognition, and Capitalism. A Response to Judith Butler," 287.

52 a.g.e., 285.

53 Lisa Duggan, The Twilight of Equality? Neoliberalism, Cultural Politics and the Attack on Democracy (Boston: Beacon Press, 2003), 83, ayrıca Butler'ı, ekonomi-kültür ayrımının "kapitalist liberal söylemin bir çeşit tezgahı" olduğunu öne sürdüğü şeklinde yorumlamaktadır.

54 Michel Foucault, Security, Territory, Population. Lectures at the Collége de France 1977-78, yay. Haz. Michel Sennellart (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2007), 33. fizyokratlar 18. yüzyıl Fransa'sında kurulan bir ekonomistler okuludur. Anahtar doktrinleri, toprağın bütün zenginliğin kaynağı olduğuna dair tuhaf inançlarıdır, fakat Adam Smith ve ekonomik liberalizmi de derinlemesine etkileyen, devlet politikasının doğal ekonomik kanunların işleyişine karışmaması gerektiği

Yüzyılda nasıl refah analizi düzeyinde kaldığını ve fizyokratlarla birlikte 18. Yüzyılda yeni bir bilgi alanının, politik ekonomi alanının nasıl açıldığını göstermiştir.[55] Güvenlik, Toprak, Nüfus derslerinde artık politik ekonominin ortaya çıkışıyla ""bilgi arkeolojisi terimleriyle" ilgilenmez ve "onu bir iktidar teknikleri soybilimi açısından düşünmek" ister.[56] Fizyokratlarla birlikte politik ekonomi salt bir bilim olarak değil, aynı zamanda ekonomi olarak anlaşılan gerçeklik alanındaki bir müdahale tekniği olarak da ortaya çıkar. Fizyokratların pazar mekanizmalarını ele alışları böylelikle hem olup bitenin bilimsel bir analizi hem de olması gerekenin bir programıdır.

Foucault sadece, fizyokrat ekonomi kuramının, ekonomik politikada, bu kuramın pratik sonucu olarak bir değişim yarattığını kabul etmenin yanlış olacağını ileri sürer.[57] Bunun yerine, ortaya çıkan şey, yönetim tekniklerinin olduğu kadar ekonominin teorik alanının da temelde yeniden bir düzenlenmesidir. Fizyokratlar, ekonomik süreçlerin ahlak terimleriyle çözümlenmesine karşı çıkmışlardır ve bu süreçlere bilimsel yasa ve düzenlemelerle yönetilen özerk, doğal fenomenler olarak yaklaşmışlardır. Onların "ekonomik yönetim" öğretisiyle, yönetim sanatı da belirli bir "bilim" eşiğine ulaşmıştır.[58]

"Ekonomi" sözcüğü 16. Yüzyılda bir yönetim biçimini adlandırdı; 18. Yüzyılda, tarihimiz için tamamen can alıcı olan bir dizi karmaşık süreç yoluyla bu sözcük bir gerçeklik düzeyi ve yönetim için bir müdahale alanını adlandıracaktır.. [59]

Böylelikle, fizyokratların çalışmasıyla, modern ekonomi kavramı, politik tarih içinde özerk bir toplum alanı ve bir bilimsel bilgi nesnesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bizim iyi yönetim ve daha genel olarak da politik olanı kavrayışımız için oldukça önemlidir. Bir özerk ve kendi kendini düzenleyen ekonomik alanın tesis edilmesi, herhangi birinin taktik olarak baş vurduğu veya başlattığı önceden düşünülmüş politik bir edim değildir fakat bu onun hiçbir politik etkiye sahip olmadığı anlamına da gelmez. Foucault'nun soybiliminin ana amaçlarından biri, toplumsal gerçekliğimiz üzerinde tam da bu politik etkilerin bir analizidir.

Çağdaş politika bakımından, ekonomik alanın özerkliğinin en sıkıntılı politik etkisi belki de birçok ekonomik ve politik kararın demokratik yönetişim alanından dışlanması olmuştur. Politika (policy) meselelerinin, sosyal, kültürel veya politik olmaktan ziyade ekonomik olarak tanımlanması, ahlaki ve politik anlamda tarafsız olarak kavranmaları ve dolayısıyla da demokratik karar verme süreçlerinden geniş bir ekonomik uzmanlar ve finans kurumları alanına nakledilebilmeleri anlamına geliyordu. Neoliberal yönetimsellik yayılırken toplumsal alanın bu depolitizasyonu çok telaffuz edilir olmuştur, çünkü neoliberal yönetimselliğin temel bir özelliği ekonomik olanın potansiyel olarak

---

fikrini de savunmuşlardır. Foucault, The Birth of Bio-politics'ten önce gelen, Security, Territory, Population derslerinde fizyokratları pek çok açıdan tartışmıştır.

55 Michel Foucault, *The Order of Things. An Archaeology of Human Sciences (London and New York: Routledge, 1994).*

56 Foucault, *Security, Territory, Population, 36.*

57 a.g.e., 34.

58 a.g.e., 116.

59 a.g.e., 95.

sınırsız genişlemesidir: Yaşamın bütün veçhelerini ekonomik rasyonalite altına çekmeye çalışır. Anahtar amacı, özgür pazar ekonomisi değil özgür pazar toplumu yaratmaktır.

Foucault, derslerinde, Chicago okulu ekonomistlerinin bu fikri nasıl en uç noktaya taşıdıklarını gösterir. Chicago okulu ekonomistleri, ekonomideki pazar biçiminin bütün topluma genelleştirilmesinin, toplumsal ilişkiler ve bireysel davranış için bir kavranılırlık modeli ve deşifre etme ilkesi olarak etkin bir biçimde işlevde bulunduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre, geleneksel olarak ekonomik olmayan süreçler, ilişkiler ve davranışların içinde bir dizi biçimsel ve düşünsel ilişkiyi görünür kılmak olanaklıydı.[60] Ekonomi artık kendine özgü rasyonalitesiyle diğerleri arasında bir alan değil, gitgide insan eyleminin tamamının rasyonalitesi olarak anlaşıldı.[61] Neoliberal yönetimselliğin temel bir özelliği, sözgelimi, salt pazar düzenlemesinin değil daha temel olarak da sosyal ve ekonomik arasındaki sınırın yok edilmesidir: pazar rasyonalitesi –kâr–zarar hesabı– bütün kurumlara ve sosyal pratiklere genişletilmeli ve yayılmalıdır. Her toplumsal pratik ve politika –salt ekonomik politika değil– ekonomik fayda analizlerine tabi tutulmalı ve rekabet ilkesine göre düzenlenmelidir.

Foucault'nun dersleri, neoliberalizmin bir yönetim yokluğu olarak gören ortak algıyı önemle sorgular. Foucault, neoliberalizmin rekabete göre düzenlenmiş bir toplum yaratmayı amaçlayan özel bir yönetimsel biçim ve öğreti olduğunda ısrar eder. Rekabet, salt yüzeye çıkarılması ve keşfedilmesi gereken bir doğal fenomen veya toplumun önceden verilen bir temeli değildir. Bunun yerine rekabet, eşitsizliklerin ekonomiyi uyaran ve kaynakların tahsisinde etkin olan bir tarzda işlev görmelerini sağlayan bir formel mekanizmadır. Bir diğer deyişle, ehil bir yöneti, rekabet yoluyla etkin bir pazar yaratma görevini üstlenmelidir.[62] 18. Yüzyılda Adam Smith'in liberalizminde ana sorun, zaten politik olan verili bir toplum içerisinde pazar için bir özgür alan açmak olmuşken, neoliberalizmin sorunu daha çok, baştan sona bir politik güç egzersizinin bir pazar ekonomisinin ilkeleri üzerinde nasıl modellendirilebileceğiydi. Söz konusu olan, boş bir alanı özgür bırakmak değil, bir pazar ekonomisinin formel ilkelerini almak ve onları genel yönetim sanatı üzerine yansıtmaktı.[63] "Neoliberalizm o halde laissez–faire ile değil, sürekli ihtiyat, etkinlik ve müdahale ile bir tutulmalıdır."[64] Neoliberalizm müdahaleci bir liberalizmdi: Özgür pazarlar içinde etkili bir rekabet yaratmak ve merkezi planlama gibi bireysel çabaları düzenlemenin bütün aşağı yöntemlerine etkin olarak karşı çıkmak için her yerde müdahale etmelidir. Planlama gereklidir, ama bu, rekabet yerine değil tam da rekabet için planlama olmalıdır.[65]

Dolayısıyla, Fraser'in, kültürel/ekonomik ayrımının kapitalizm öncesi toplumların

60 Foucault, BB, 243-5.

61 Örneğin bkz. Gary Becker, "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis," *Journal of Political Economy 70, no. 2, part 2: "Investment in Human Beings," (1962), 9-49; Gary Becker, Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (New York: National Bureau of Economic Research, 1964).*

62 Foucault, BB, 120-21.

63 a.g.e., 131.

64 a.g.e., 132.

65 Örneğin bkz. Friedrich Hayek, *A Road to Serfdom (Chicago: University of Chicago Press, 1944), 13, 27.*

tersine kapitalist toplumları betimlediği savını kabul etsek de iki alan arasındaki bu ayrım çizgisinin, neoliberal yönetimselliğin ile ekonomik alan ve onun pazar rasyonalitesinin hakim olduğu çağdaş toplumda nasıl yer değiştirdiğini sormamız gerekir. Bir annenin çocuğuna uyguladığı bakımın niteliğinden tutun da bilginin üretilmesine kadar her şey bir ekonomik mesele olarak görülebilir olduğu ve gittikçe de böyle görülmesi gerektiğinde bu ayrım teorik olarak hâlâ anlamlı mıdır? Ekonomik olanın bu genişlemesinin politik etkileri nedir? Neoliberal yönetimsellik, ekonomik alandan başka diğer bütün alanların göreli özerkliğini etkili bir tarzda zayıflatır. Pazar rasyonaliteleri boyunca düzenlenmeyip, bunun yerine sözgelimi ahlaki değerler ve politik idealler üzerinde temellenen toplumsal pratiklerin, politik etkinliklerin ve kurumların erozyonunu içerimler. Bütün politik kararlar "değerce tarafsız" ekonomik değerlendirmeye tabi tutulduklarında feminist politikayı da içeren radikal politika biçimleri anlamsızlaşır.

Dolayısıyla, belki de neoliberalizmin feminist politikaya karşı en büyük meydan okuması ekonomik alanın kendisinin genişlemesini ilgilendirir. Bu ayrımı salt politik olarak tarafsız bir araç olarak kabul etmekten ziyade, kültürel ve ekonomik alandaki sosyal meselelerin tahsisini belirleyen politik süreçleri eleştirel olarak incelememiz gerekir. Neoliberalizme feminist direniş nihai olarak, daha geniş bir politik ve iyi yaşam vizyonuyla, ekonomik olanın toplumsala tecavüzünü geriletmektir. Neoliberalizme feminist yanıt o halde, sözgelimi refahın cinsiyetler arasında daha adil olarak nasıl dağıtılabileceği gibi ekonomik yeniden dağılım meseleleriyle sınırlandırılamaz. Aynı zamanda pazarların ve ekonomik rasyonalitenin kendisinin sınırları konusunda daha temel sorular sormamız gerekir. Feminist kuram ve politika, pazarların onaylanabilir sınırları konusunda kamusal, politik ve ahlaki bir tartışmada –toplumlarımızın bugün akut olarak ihtiyaç duydukları bir tartışma– güçlü ve ses getiren bir duruş oluşturmalıdır.

Bu tür feminist tartışmanın merkezi olması gereken bir alan cinselliktir. İkinci dalga feminizm bütün seks işçiliği biçimlerine, ataerkil bir tahakküm hatta erkek şiddeti olarak suçlayarak başlangıçta neredeyse tam ittifakla karşı durmuşlarken, 1970'ler ve 80'ler boyunca güçlü bir biçimde fuhuş taraftarı olan bir feminist konum dereceli olarak gelişmiştir. Bugün feministler tamamen, "'ilgacı' ve 'seks işçilerinin hakları" denen iki bakış açısına ayrılırlar. İlgacılar genellikle fuhuşu bedeni ve sonuç olarak kendini satmakla bir tutarlar. Fuhuş "kadının insanlığını yok eden" kendine yabancılaştırıcı bir etkinliktir.[66] Bu konuma, fuhuşta satılanın beden değil bir hizmet olduğunu ve bir müşterinin ödeme yaptığı şeyin seks işçisinin bedenine rasgele nüfuz etme olmayıp onun zamanı olduğunu öne süren seks işçileri hakları savunucuları tarafından karşı konulur. Onlar ilgacı konumu ahlaksallaştırıcı ve ütopyacı olarak eleştirirler: Savunmasız kadınları korumanın en iyi yolu, seks pazarını yasal araçlarla ortadan kaldırmak değil, bu pazarı seks işçileri için daha güvenli ve daha az sömürücü hale getirerek düzenlemek için politik iktidarı kullanmaktır. Seks işi aslında, iş pazarının işleme koşullarıyla olduğu kadar seks hizmetlerinin arz ve talebini düzenleyen başka faktörler tarafından da belirlenen bir hizmet sektörü işi olarak anlaşılmalıdır. Sözge-

66 Örneğin bkz. Kathleen Barry, *The Prostitution of Sexuality (New York: New York University Press, 1995), 32.*

limi, Wendy Chapkis'in[67] ileri sürdüğü gibi, erotik emeği bir hizmet işi olarak görmek, fahişenin ruhunu, en mahrem yanlarının metalaştırılması yüzünden ölümcül tehlike içinde hayal etmek kadar gösterişli ve şiirseldir değildir. Fakat bu formülasyonun, eleştirmenleri, bu işi yapanlara verilen statü ile gösterilen saygıyı arttırmak için iş yeri düzenleme ve daha geniş politik kampanyalar gibi pratik müdahalelere yönlendirme avantajına sahiptir.[68]

Bu ekonomik yaklaşım, seks işçilerinin maruz kaldığı sömürünün özel biçimlerini görme ve çözümlemeyi hiç şüphesiz kolaylaştırmışsa da bu feminist konumun neoliberal yönetimselliğe –pazar rasyonalitesini yaşamın bütün alanlarına yaymaya– nasıl yakınlaştığına dikkat etmeliyiz. Fraser'in şemasında pornografi ve fuhuş salt ekonomik meseleler olarak değil, hala tanıma suretiyle çare bulmayı gerektiren kültürel kötülükler olarak anlaşılırken, neoliberal yönetimsellik içinde yeterli iş koşulları, zorlaşan pazarlar ve girişimci davranışı biçimleriyle ilgili salt ekonomik meseleler olarak ele alınmaları gerekir. Chapkis'in kitabında kendisiyle görüşülen tele kızlardan birinin belirttiği gibi, bir seks işçisinin başarısının önündeki en ciddi engeller "işlevsel olmayan davranış ve sınırlı yatırım becerileri"dir.[69] Seks işçilerinin haklarını savunan konum, böylelikle, neoliberalizmle aynı ekonomik mantığa göre işler ve özgür pazarların yıkıcı etkilerini iş düzenlemeleri getirmek yoluyla düzeltmeyi amaçlar . O halde, seks işine böylesi tamamen ekonomik bir yaklaşımın pazarların ahlaki sınırları konusunda eleştirel sorular sormanın –toplum olarak neyin satılık olması gerektiğine inandığımıza dair temel soru gibi– gittikçe artan güçlüğüne nasıl katkıda bulunabileceğini düşünmek önemlidir. Eğer özgür pazarların çekiciliği "pazarlar parmak sallamaz" gerçeğinde yatıyorsa feminist politikanın, pek çok örnekte, öyle yapmayı sürdürmesinde ısrar etmenin yeni nedenleri olduğuna inanıyorum.[70]

Ben böylelikle, feministlerin seks işini eleştirel olarak sorgulamayı sürdürmelerini ancak bunu statik kadın özneler ve onların doğal ve temel insan haklarıyla ilgili evrenselci bir bakış açısından yapmamaları gerektiğini öne sürüyorum. Feminist araştırmanın gösterdiği gibi seks işçisinin öznellikleri karmaşıktır ve zorla/gönüllü, kurban/özgür fail, aktif/pasif ikili karşıtlıkları içine kolayca uymazlar. Foucaultcu bir bakış açısından, seks işçilerinin öznelliklerinin de onları kuran yönetimsel rasyonaliteler, güç ilişkileri, söylemsel rejimler ve yasal normlarla ilişki içinde ele alınmaları gerekir. İnsan hakları söyleminin her iki yolu nasıl katedebildiğini belirtmek de önemlidir: İlgacılar fahişeliğe karşıdırlar çünkü onu kadınların insan haklarının ihlali olarak görürler, fakat seks işçilerinin haklarının savunucuları da dev-

---

67 Wendy Chapkis, *Live Sex Acts. Women Performing Erotic Labour (New York: Routledge, 1997), 82.*

68 Fahişeliği tabiatı gereği kötü bir pratik olarak görenler, genelde edimin yasaklanmasını ve ilgili bazı ya da tüm tarafların cezalandırılmasını desteklemektedir. Buna karşın, fahişeliği emeğin bir biçimi olarak görenler, suç durumundan çıkarma, düzenleme ve işçinin kendi kendini organize etmesi yoluyla işçi kontrolünü genişletmek için tasarlanan politikaları destekleme eğilimindedir. Suç durumundan çıkarma, yalnızca, seks ticareti konusunda cezalarının kaldırılmasını beraberinde getirirken, yasallaştırma ticaretin devlet tarafından düzenlenmesini de kapsamaktadır. (Chapkis, 131, 155)

69 Chapkis, 102.

70 Cf. Michael Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2012).*

letlerin, seks işini kriminalize etme veya seks işçilerini cezalandırma girişimlerinin fahişeliğe bireysel seçimle girenlerin kendi kendilerini belirleme insan hakkının bir yadsınması olduğunu savunurken insan hakları söylemini kullanırlar.[71]

Dolayısıyla, seks işine eleştirel bir feminist bakış açısının evrenselci insan hakları söylemine geri dönmesi gerekmez, ama neoliberal yönetimsellik bağlamında seks işine, pazarların politik olarak kurulmuş ve karşı çıkılabilir olan sınırlarıyla ilgili bir mesele olarak yaklaşılmalıdır. Haklar söyleminin belli biçimlerinin pazarın iktidarına politik olarak karşı çıkmada stratejik bir kullanıma sahip olabileceğini kabul etsem de, mevcut neoliberal yönetimselliğimizle mücadele etmek için nihai olarak insan haklarından daha radikal olan politik araçlara gerek vardır.[72]

Özetle, Marxist ve sosyalist analizlerde, neoliberalizm genellikle salt kapitalizmin bir kuvvetlendirilmesi olarak görülürken aslında hem ekonomik hem de toplumsal yaşamın ayrı bir düzenleyici ilkesidir. Wendy Brown'ın[73] yazdığı gibi, neoliberalizmin politik rasyonalitesi, Marx'ın, sermayenin yaşamın her yanına nüfuz ettiği ve dönüştürdüğü –her şeyi kendi imgesinde yeniden yaratarak ve her etkinlik ve değeri kendi soğuk mantığına indirgeyerek– savını vurgulayan bir kapitalizm aşamasından neşet ediyormuş gibi okunabilir. Buna karşılık, bu tür bir analiz neoliberalizmin yerini aldığı yönetimsellik biçimini ve başlattığı yeni biçimi görünür kılmayacaktır. Ne de neoliberalizmin demode kıldığı direniş tarzlarını ve eğer onunla etkin olarak mücadele edilecekse geliştirilmesi gerekenleri açığa çıkaracaktır. Foucault'nun düşüncesinin, neoliberalizmin yükselişine eleştirel bir bakış için getirdiği akut teşhis koyma görevi bakımından bize değerli araçlar sağladığını savunsam da ardından gelmesi gereken görev –yönetildiğimiz ve kendimizi yönettiğimiz pratiklerin düzenlenmesi için alternatif rasyonaliteler tasarlama ve geliştirme politik projesi– için sadece bu düşüncenin yeterli olmadığını kabul ediyorum. Uzun vadeli çevre politikalarına ek olarak radikal Marksist–feminist projeler bu görev için çok değerli olabilir . Yine de, sanki post–yapısalcılık hiç olmamış gibi ne sadece sosyalist ya da Marksist feminizmlere geri dönebileceğimizi ne de sadece bu feminizmleri post–yapısalcılığın salt kültürel politikasıyla tamamlayabileceğimizi gösterdiğimi umuyorum. Elimizde olan en keskin politik ve teorik araçlarla karşılamamız gereken yeni meydan okumalarla karşı karşıyayız. Foucault'nun düşüncesi bu araçlardan biri olmaya devam ediyor.

Çeviri: Deniz Kanıt

---

71 Rutvica Andrijasevic (57-58) UN kaçakçılık protokolü görüşmeleri sürecine, örneğin, iki ana feminist STK tarafından karşı çıkıldığını anlatır: fahişeliğin yasal emeğin bir biçimi olduğu fikrini savunan the Human Rights Causus ve ikinci olarak, fahişeliğin, kadınların insan haklarının bir ihlali olduğunda ısrarcı olan the International Human Rights Network.

72 Foucault'un haklar söylemindeki konumuna ve hakların neoliberal yönetime bir karşı duruş biçimi olma konusundaki siyasi potansiyeline ilişkin aydınlatıcı bir tartışma için, bkz. McNay, 70-74.

73 Brown, *Edgework, 44-45.*

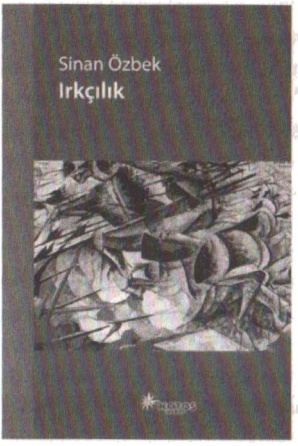

Sinan Özbek
Irkçılık
Notos Kitap Yayınevi'nden
Çıktı.

Hükümranlıktan yönetimselliğe Türkiye'de neoliberalizm[1]

Ferda Keskin

I

Neoliberalizm, çok eski olmasa bile, 1930'ların sonlarından itibaren farklı ekoller tarafından teorik olarak geliştirilmiş ve özellikle 1970'li yıllardan itibaren uygulanmaya konmuş olan bir doktrindir. 1980'li yıllardan bu yana, ama en çok da bugün, neoliberalizmin en önemli özelliklerinden biri sadece ekonomik bir doktrin olmakla kalmayıp yaşamı tümüyle kuşatan bir normativite ve rasyonalite biçimi haline gelmiş olmasıdır.[2] Bu söylediklerimizi daha spesifik hale getirmek üzere öncelikle Foucault'nun neoliberalizm üzerine söylediklerinden bir önceki aşama üzerinde duracağız. Zira Foucault liberalizm ve neoliberalizm analizini Collège de France'ta *Biyopolitikanın Doğuşu* başlığı altında verdiği derslerde yapsa da bizim çıkış noktası olarak almak istediğimiz metin *Biyopolitikanın Doğuşu*'ndan bir önceki yılda yapılmış olan, üzerinde daha sonraki neoliberalizm analizinin temellendirileceği ve yönetimsellik kavramının geliştirildiği *Güvenlik, Toprak, N*üfus başlıklı dersler olacak.

Güvenlik, Toprak, Nüfus'ta yapılan analiz elbette Foucault'nun "yönetimsellik" adını verdiği bir iktidar modeliyle ilgilidir. Ama, bilindiği üzere, Foucault iktidar meselesi

---

1 Bu yazı 5 Mayıs 2014 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi tarafından düzenlenen "Foucault" kolokyumunda sunulan metnin daha sonraki politik gelişmelerin dikkate alınmasıyla değiştirilmiş versiyonudur.

2 Bu konuda mükemmel bir analiz için bkz. Pierre Dardot ve Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı*, çev. Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

üzerine çalışmaya çok daha önce başlamıştır. Hatta iktidar sorununun, bilgi ve öznellik sorunlarıyla birlikte, 1961 yılında yayımlanmış olan *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*'nden itibaren Foucault'nun çalışmalarına biçim veren üç ana eksenden bir tanesi olduğu söylenebilir. Nitekim Foucault da gerek 1970'lerin sonlarında gerek 1980'li yıllarda kendi yazdıklarına yönelik olarak getirdiği retrospektif yorumlarda iktidar kavramının, adını kullanmamış olsa bile, yazmaya başladığı ilk önemli metinlerden itibaren kendi eserlerinde temel bir rol oynadığının altını özellikle çizmiştir. Bu anlamda zaman zaman karşımıza çıkan bir iddianın külliyen yanlış olduğunu vurgulamak gerekir. Yani Foucault'nun düşüncesinin önce bilginin arkeolojik bir analiziyle başladığı ve esas itibariyle söylemsel oluşumlara yoğunlaştığı, sonra iktidar ilişkilerinin soybilimine geçtiği, en sonunda da öznellik, özneleşme ve etiğe geri döndüğünü ve üç dönem arasında radikal kopuşlar olduğunu iddia eden yorumlar bize kalırsa son derece eksik ve yanlış okumalardan kaynaklanmaktadır.

İktidar meselesinin Foucault'nun yaşamı esnasında kitap olarak yayımladığı metinlerde adının konarak kullanılmaya veya tartışılmaya başlaması ise bariz olarak *Gözetleme ve Cezalandırma* ile *Bilme İstenci* kitaplarında görülür. Bu iki kitap ve özellikle ikincisi çok uzun süre referans metin olarak görülmüş olsa da, aslında Foucault iktidar analizini bu kitapların yayımlanmasından önce Collège de France derslerinde başlatmış ve daha sonra yine aynı derslerde geliştirmiştir. Nitekim *Bilme İstenci* Foucault'nun daha sonra biraz da eleştirel bir bakışla değerlendirdiği bir metindir. Yani yazarın kendisine yönelik olarak, o kitapta bazı şeyleri eksik yaptığına, fazla hızlı hareket ettiğine veya yanlış söylediğine dair bir eleştirisi vardır.

Bilme İstenci'nde Foucault iki temel iktidar modelinden bahseder. Bunlardan ilki "hukuki-söylemsel" adını verdiği modeldir. Bu iktidar türü, Foucault'nun hükümranlık, yasa ve yasaklama üzerinden tanımladığı ve dolayısıyla negatif olarak nitelendirdiği bir modeldir. Aynı kitapta Foucault, Batıda moderniteyle ve özellikle kapitalizmin geçirdiği büyük dönüşümle birlikte bu hukuki-söylemsel modelin açıklayamayacağı, biyolojik yaşama odaklanan bir dönemin başladığını ve bu dönemde ortaya çıkan pozitif ve üretken iktidar ilişkilerinin "biyoiktidar" olarak adlandırdığı bir kavram altında düşünülmesi gerektiğini söyler. Ardından çok fazla ayrıntıya girmeden biyoiktidarı ikiye ayırır: Bir tarafta bedenin anatomo-politikası vardır ve bu, Foucault'nun *Bilme İstenci*'nden bir yıl evvel yayımlamış olduğu *Gözetleme ve Cezalandırma* adlı kitabında ayrıntısıyla incelediği iktidar modelidir. Biyo-iktidarın ikinci veçhesi ise nüfusun biyopolitikasıdır ve nesnesi tekil bedenlerden ziyade tür olarak insandır.

Biyoiktidarın moderniteyle olan ilişkisi *Bilme İstenci*'nden çok sık alıntılanan bir pasajda Foucault tarafından özellikle vurgulanır. Bu pasajda Foucault bedenin, yani biyolojik varlığın siyasi stratejilerinin nesnesi haline gelmesinin bir toplumun biyolojik modernite eşiği, o toplumun modernliğe giriş çizgisi – ki biz buna "politik modernite" diyoruz – olduğunu söyler.[3] Sonraki yıllarda Foucault biyoiktidar konusunda yaptığı ayrım ile analizi çok daha farklı bir şekilde geliştirir. Bunun için, yukarıda değindiğimiz üzere, Collège de

3 M. Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 105.

France derslerine bakmak gerekir. *Güvenlik, Toprak,* Nüfus derslerinde Foucault, Batının takriben Orta Çağ'dan bu yana geçen tarihinde birbiri ardına gelen, ama asla birbirini tamamen değillemeyen üç tane farklı iktidar modelinden söz eder. Bu modeller, sırasıyla "hükümranlık," "disiplin" ve "yönetimsellik" olarak adlandırılabilir. Söz konusu modellere tekabül eden devlet biçimleri ise şöyle özetlenir:

> Önce, bütün bir mukavele ve uyuşmazlıklar oyunuyla birlikte işleyen, feodal bir toprakta doğmuş ve kabaca bir yasa –yazılı ve sözlü yasalar– toplumuna denk gelen adalet devleti; ikinci olarak, 15. ve 16. yüzyıllarda feodal değil sınıra dayalı bir topraktan doğmuş olan, nizamname ve disiplin toplumuna denk gelen idari devlet; ve nihayet toprağıyla, işgal edilen yüzeyle değil, bir kitleyle tanımlanan yönetim devleti – ki burada kitleden kasıt, hacmi, yoğunluğu ve elbette üzerinde yayıldığı ama onun ancak bir bileşeni olan toprakla birlikte nüfus kitlesidir. Temel olarak nüfus üzerinde yoğunlaşan ve ekonomik bilgiye dayanıp bunu kullanan bu yönetim devleti, güvenlik düzenekleriyle kontrol edilen bir topluma denk gelir.[4]

Böyle bakıldığı zaman ilk bakışta net bir şekilde dönemlendirilebilecek üç tane iktidar modeli vardır. Ama Foucault'ya göre bu iktidar modellerinin hiçbiri ortaya çıkıp güçlendikten ve hakim duruma geldikten sonra bir önceki iktidar modelini toptan iptal etmez. Tersine, onun tekniklerini alır ve kendisine uyarlar. Örneğin, hükümranlıkta geçerli olan yasa mekanizması disiplin toplumu içinde çok önemli bir işlev görür; ama bu işlevin içeriği artık önceden verili normlara bağlı olarak değişmiş, hatta yasa bir norm gibi işlemeye başlamıştır. Aynı şekilde güvenlik devletinde, daha doğrusu yönetimsel modelde, hem yasa hem de disiplin teknikleri kullanılır, ama kullanılış amaçları ve hizmet ettikleri stratejiler farklıdır.
Bu konuda Foucault'nun alıntıladığı önemli bir metni tekrar anmak faydalı olacaktır: Batı geleneğinde, Foucault'nun kendi tabiriyle söylersek, çok uzun süre bir tiksinti nesnesi olarak görülen, ama belli bir noktadan itibaren geri dönülen ve bir şekilde iade-i itibar yaparak tartışılan bir metin olan Machiavelli'nin *Prens* isimli kitabı. Foucault bu metne dair, daha sonra geri döneceğimiz çok önemli bir şey söyler: *Prens*'te tarif edilen model içinde yani hükümranlık modelinde hükümran, hükmettiği bütünün dışında, ona dışsal ve ona göre aşkın bir konumda durur. Dolayısıyla, önemli olan hükümranın kendisinin güvenliğidir. Tebaadan beklenen şey ise mutlak, kayıtsız şartsız bir itaat durumudur.[5]

Hükümranlık modelinin toplumsal yaşamı belirlemesinde önemli olan mekanizma yasaklamadır. Yasaklanan şeyler belirgin hale gelir, yasaklanmayanlar ise bir belirsizlik alanı içerisinde kalır. Foucault, disiplin toplumuna gelindiğinde karşımızda çok daha gelişmiş bir modelin çıktığını söyler. Kitabın ikinci bölümünde Foucault'nun bu modele dair saptadığı bir takım özellikleri hızlı bir şekilde vurgulamak gerekirse, disiplinci model merkezcidir, mekanı yalıtarak işler, mekan içerisinde bir yoğunlaşma gerçekleştirir, herşeyi

4 M. Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 99.
5 A.g.y., s. 78 ve devamı.

kurala bağlar ve hükümranlık modelinin tersine, yapılmaması gerekenden ziyade yapılması gerekeni normlara uygun olarak belirler ve buyurur. Dolayısıyla, yasa sisteminde belirsiz olan şey izin verilen şey, belirli olan ise yapılmaması gereken ve, dolayısıyla, yasaklanan şeydir. Oysa disiplinci kural sisteminde belirli olan şey yapılması gereken şeydir, çünkü disiplin neyin yapılması gerektiğini buyurur. Disiplin toplumunda yapılması gerekenin dışında kalan, belirsiz olan, yapılması gerekenin kodlarına girmeyen her şey hukuken olmasa bile fiilen yasak olmaya adaydır.

Yönetim modeli ise Foucault'ya göre temel hedefi nüfus, kullandığı bilgi biçimi ekonomi-politik ve temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir modeldir. Bu modelde disiplinci modelin yoğunlaştırıcı, mekanı sınırlandırıcı ve merkezileştirici eğiliminin tersine, güvenlik düzenekleri olan dispozitifler sürekli bir genişleme eğilimi gösterirler. Bu güvenlik dispozitifleri, yasanın yasaklaması veya disiplinin buyurmasından farklı olarak, insanları *yapmaya bırakan* bir iktidar tekniği uygular. Yönetimsellik modeli, yönetimin uygulama alanını insanlar veya edimlerden ziyade şeyler olarak görür; ama bu şeyleri de insanların hem mekanla hem toprakla hem de ekonomik mübadele ile olan ilişkilerinin toplamı içinde düşünür. Burada "şeyler" ile kastedilen sadece cansız nesneler değildir. Söz konusu olan, insanları ve hükümranlık modeli için çok önemli olan toprağı da kapsayan, çok farklı unsurlar arasında kurulan bir ilişkiler bütünüdür.

Yönetimsellik modeli için amaç, mevcut gerçekliği bu şekilde görebilmek ve yönetimi de fiili gerçeklikler düzeyinde ele almaktır: Başka bir deyişle, gerçekliğin kendisine bakmak, onu kayıt altına almak, ölçülebilir bir şey haline getirmek suretiyle, yani istatistik tekniğini kullanmak suretiyle, o gerçeklik içerisinde neyin hangi aralıklarla gerçekleşme ihtimali taşıdığını görmek, olabilecekleri önceden engelleyecek önlemleri almak veya olması istenen şeylerin olabilmesi için teşvikte bulunmak.,

Size demin sunduğum haliyle güvenlik düzeneğinde ise söz konusu olan, engellenen şeyin ya da zorunlu olan şeyin bakış açısından bakmak değil, istenen ya da istenmeyen şeylerin meydana geldiği noktayı yakalamaya yetecek kadar uzaktan bakabilmekti.... Güvenlik mekanizması, bu gerçeklikten hareketle, ona dayanmaya ve onu harekete geçirmeye, onun öğelerini kendi aralarında oynatmaya çalışarak işler. Başka türlü söylersek, yasa yasaklar, disiplin buyurur, güvenlik ise yasaklamaksızın ve buyurmaksızın, ancak yine de tali olarak yasa ve buyrukların kimi araçlarını kullanarak, gerçekliğe onu iptal edecek –iptal edecek, sınırlayacak, frenleyecek ya da kurala bağlayacak– bir biçimde cevap verme işlevine sahiptir. Gerçeklik öğesindeki bu regülasyon, güvenlik düzeneklerinde bence temeldir.[6]

Yönetimsellik gerçekliği regüle ederken şeylerin kendi içlerindeki dolaşımını sağlamayı hedefler. Foucault'ya göre bu dolaşım imkanı özgürlüktür ve yönetimsellik böyle bir özgürlük olmadan mümkün değildir. Özgürlük şartı, elbette liberalizmin ortaya çıkması ve gelişmesiyle çok yakından ilişkilidir. Bu noktada, liberalizmin düsturunun "*laissez-faire,*" yani "bırakınız yapsınlar" olduğunu hatırlamak yeterli olacaktır. Ama "bırakınız yapsınlar" ilkesi, şeyleri kendi haline bırakmak değil, şeylerin yapılabilmesi, özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesi, dolaşımın mümkün olabilmesi için gerekli güvenliği sağlayacak mü-

6 A.g.y., s. 46.

dahalelerde bulunmak anlamına gelir.

Tabii burada özgürlük kelimesinin 18. yüzyıldaki modern anlamını kastediyorum: Bir kişiye bağlı olan ayrıcalıklar ve muafiyetler değil, insanlarla şeylerin hareketlerinin, yer değiştirmelerin ve dolaşım süreçlerinin imkânı anlamındaki özgürlük. Özgürlük kelimesinden anlaşılması gereken, geniş anlamıyla bu dolaşım özgürlüğü, bu dolaşım yetisidir, bunu da güvenlik düzeneklerinin yerleşmesinin yüzlerinden, çehrelerinden, boyutlarından biri olarak kavramak gerekir.[7]

Burada, hatırlamak gerekir ki Foucault'ya göre tüm bu yönetimsellik mekanizmasını gerektiren şey, nüfusun kendisinin fiilen sorun haline gelmeye başlamasıdır. Antik Yunan'dan beri aile ve ailenin idaresiyle ilgili bir bilgi dalı ve pratik olan ekonomi – *oikonomos*, hane idaresi – artık bir üst düzeye, yani nüfus düzeyine taşınmak suretiyle devlet idaresinin içine girer ve ortaya "ekonomi politik" olarak adlandırılan bilgi biçimi çıkar. Nüfusun devlet tarafından yönetilebilmesi için ekonomik faaliyetin ölçülebilir ve regüle edilebilir bir şey olması gerekir ve bu da yeni prosedürlerin icat edilmesini gerektirir. Bu prosedürler içindeki en temel araçlardan biri, "devlet bilimi" anlamına gelen istatistiktir. Yani devleti ve devletin alanındaki gerçekliği yönetmek için gerekli olan veriyi toplayan ve işleyen bilim.[8]

Kabaca özetlersek, hükümranlık ve disiplin modelleri özgürlükleri yasaklayarak ya da buyurarak sınırlandıran modellerken[9] yönetim modeli özgürlükleri sınırlandıran değil, tam tersine, yöneten, regüle eden bir model olarak ortaya çıkar. Bu modelde yasa, disiplin ve norm hala vardır, ama yönetime tabi olarak. Yönetimsel regülasyon ise yeni iktidar teknolojileri gerektirir.

Hem bütünselleştirici hem de bireyselleştirici bu teknolojileri tarif etmek için Foucault'nun kullandığı terminolojinin biraz dışına çıkmak suretiyle yönetimsel iktidarın iki düzlemde işlediği söylenebilir: Makro düzlem ve mikro düzlem. Makro düzlemde söz konusu olan, nüfusu bir bütün olarak alan politik teknolojilerdir. Bu politikaların alanı elbette çok geniştir. Bir kaç örnek vermek gerekirse: Dolaşımı mümkün kılacak şekilde şehrin yeniden planlanması; emek ve sermayenin güvenli olarak dolaşımının sağlanması; tarımsal üretimde olabilecek bir takım olası azlıkların veya kıtlıkların önceden görülerek önlem alınması; ihracat ve ithalatın yönetimi; hijyen ve sağlık, salgın hastalıklar, endemiklerin ve epidemiklerin yönetimi, vb. Bu düzlemdeki yönetim elbette teknik bilgi sahibi çok güçlü bir kadro gerektirir. Bu kadronun önemine konuşmamızın sonuna doğru geri döneceğiz.

Mikro düzlemde ise bireyselleştirici teknikler vardır. Amacı insanların yönetimsellik sistemine gönüllü olarak dahil olmalarını sağlamak olan bu teknikleri, Foucault'nun çok tanınan bir formülasyonunu kullanırsak, genel olarak tarif etmek mümkündür: *"Conduire la conduite de...,"* yani insanların tutumlarının, önlerindeki mümkün eylemler alanının yönlendirilmesi. Peki bu yönlendirme nasıl gerçekleşir?

---

7 A.g.y., s. 48.

8 Dolayısıyla, istatistik kavramının ta kendisi ekonomi-politikten kaynaklanır ve ekonomi politik diye bir disiplin olmadığını iddia eden bir takım ekonomistlerin bu iddialarını yeniden düşünmelerini gerektirir.

9 Burada Foucault'nun ayrıntıyla tartıştığı yasa-norm ilişkisinin tartışmasına girmiyoruz.

Malumu ilan etmek gerekirse, insanların tutumlarının (*conduite*) yönlendirilerek yönetilmesi, Foucault'nun 1970'lerin sonlarından itibaren "özneleştirme" adını verdiği şeye tekabül eder. Aynı dönemde, Foucault sık sık yönetimselliğin insanların tutumlarını yönlendirmekle ilgili bir şey olduğunu vurgulayacaktır. Ama bunu yapabilmenin yolu, insanları zorlamaya tabi tutmadan özneleştirmektir. "Özneleştirme" sürecinin gerçekleşebilmesi için belirli bir normativitenin bireyler tarafından benimsenmesi ve uygulanması gerekir. Bu normativite ise hem yasadan hem de Foucault'nun disiplin toplumunu anlatırken sözünü ettiği normlaştırmadan farklı bir şeydir:[10]

Foucault'nun özneleştirme yöntemleri üzerine söylediklerine ayrıntıyla girmek burada mümkün olmasa da şunu belirli noktayı vurgulamak gerekir. Her normatif sistemin kendisiyle beraber getirmiş olduğu bir rasyonalite vardır ve önemli olan bu rasyonalitenin benimsenmesini sağlamak suretiyle insanların kendilerine açılan özgürlük alanını tam da iktidarın teşvik ettiği yönde kullanmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla özgürlükleri yönetmek demek, şu veya bu şekilde – örneğin hükümranlıkta olduğu gibi yapılmaması gerekeni yasaklayarak veya disiplinci iktidarda olduğu gibi yapılması gerekeni buyurarak – sınırlandırılmayan özgürlüklerin belli şekillerde kullanılmasını sağlamak anlamına gelir.

Özneleştirme ise insanları belli bir takım deneyimlerin öznesi haline getirmektir. Foucault'ya göre deneyimler tarihsel olarak kurulur ve bir deneyimin kurulması mevcut insan davranışının sorunsallaştırılmasından hareketle gerçekleşir: Davranış bir taraftan bilgi alanları ile diğer taraftan normatif iktidar sistemleri, yani söylemsel pratiklerle söylemsel olmayan pratikler tarafından belirli bir söylemle eklemlendirilerek kavramsallaştırılır, bir düşünce nesnesi (bir öznel deneyim) haline getirilir ve yönetilir. Yukarıda "dispozitif" olarak adlandırılan mekanizmanın – bir söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünü – işlevi tam da budur.[11] İnsanlar, bu iki pratik üzerinden kendileriyle bir bilinç ilişkisi kurduklarında, yani kendi varlık veya davranış biçimlerine bu bilgi-iktidar dispozitifinden hareketle anlam ve değer yüklediklerinde söz konusu deneyimin öznesi konumuna geçerler.[12] Bu, aynı zamanda bir normativiteyi benimseme ve davranışlarını bu normativiteye göre sınırlandırarak *kendilerini yönetmeleri* anlamına gelir.[13] Özneleştirme – şiddet, rıza veya ideolojiden farklı olarak – geç kapitalizmin[14] icadı olan çok önemli bir manipül-

---

10 Burada söz konusu olan, normu gerçekliğin kendi içerisinde bulmaya çalışan, onu şekillendiren ve daha sonra onu muhafaza etmeye çalışan bir modeldir. Bu anlamda, örneğin, Durkheim'in Sosyolojik Yöntemin Kuralları başlıklı kitabının üçüncü bölümünde yaptığı normal-patolojik ayrımı ve normali, mealen söylersek, verili bir toplumun evrimindeki belirli bir aşamaya özgü ortalama davranış biçimi olarak tanımlaması çok önemlidir. Zira bu tam da yönetimselliğin ihtiyaç duyduğu bir norm ve normativite tanımıdır.

11 Dispositif kavramının ayrıntılı bir tartışması için bkz. Michel Foucault, "Michel Foucault'nun Oyunu", *Entelektüelin Siyasi İşlevi* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 115-122.

12 M. Foucault, Cinselliğin Tarihi, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 122.

13 Foucault, özneleşme ve kendini yönetme meselesini Collège de France'ta daha sonraki yıllarda verdiği derslerde Antik Yunan, Helenistik, Roma ve sınırlı da olsa Hıristiyanlık bağlamında ayrıntılı olarak ele alacaktır.

14 Burada "geç kapitalizm" kavramını teknik bir anlamda değil, tamamen kronolojik bir anlamda kullanıyoruz.

asyon tekniğidir. Nitekim Foucault da geçmişte verilen özgürlük mücadelelerinin etnik, dini, milli ve benzeri tahakküm biçimleri ile iktisadi sömürü biçimlerini hedef aldığını, ama şu anda (1980'lerde – F. K.) Batı dünyasında öne çıkan mücadelenin özneleştirmeye karşı verilen mücadele biçimi olduğunu özellikle vurgular.[15]

II

Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız birbirinden ayrı ama birbiriyle yakından ilişkili üç ayrı modeli öne çıkartan iktidar analizi, kuşkusuz moderniteyle bir tür imtihan yaşamış ve yapılanmasında bu üç modeli deneyimlemiş farklı politik oluşumlara uygulanabilir niteliktedir. Aslında hükümranlık, disiplin ve yönetimsellik modellerinden oluşan şema ile bu modellerden her birinin kullandığı teknikler Türkiye coğrafyasına ve tarihine de uygulanabilir görünmektedir. Biz de bu makalenin geriye kalan sınırlı kısmında bunu yapacağız. Bununla birlikte, söyleyeceklerimizin şimdilik sadece bir hipotez, üzerinde çalışılması ve tarihsel verilerle desteklenmesi gereken bir teori olduğunu daha baştan belirtmek gerekir.

Hükümranlık modelinde hükümranın prensliğine dışsal ve aşkın bir konumda olduğunu, hükümranın kendi güvenliğini ön plana çıkarttığını ve bu modelin toprak üzerinden düşünüldüğünü söyledik. Bu, elbette, Osmanlı devletine de uygulanabilir olan, hatta onu tanımlayan bir tarifttir. Öte yandan, on sekizinci yüzyılda başlayıp on dokuzuncu yüzyılda doruk noktasına varan modernleşme reformları, resmi tarih kitaplarında anlatıldığı biçimiyle bile, esas olarak disiplinci iktidarın devreye girmesi olarak okunabilir. Nitekim İkinci Mahmut'la beraber disiplinci iktidar askeri bir reformdan hareket ederek gelişen bir süreçtir.. Daha önce başlamış olmakla beraber bu reformla beraber dönüşen modernleşme hareketinin on dokuzuncu yüzyılda tıpkı Batıda olduğu gibi askeri modelden yola çıkarak eğitim ve nüfusun idaresi alanında yapmış olduğu diğer büyük idari reformlar, getirdiği mekan düzenlemeleri, okullar, devasa (taş)kışlalar, kentsel düzenlemeler hatırlandığında bu konuda düşünmek için yeterli malzeme olduğunu görülecektir.

Ama Türkiye'de disiplinci modelin doruk noktası, elbette, Cumhuriyet dönemidir. Bir anlamda, geç modern olmuş toplumlar arasında disiplinci model olarak moderniteyi en iyi anlayanlardan birinin Türkiye Cumhuriyeti olduğu ve, aynı anlamda, İmparatorluk ile Cumhuriyet arasında bir kopuş değil, tersine, tam bir devamlılık olduğu söylenebilir. Örneğin, tarihte eğitimi "Talim ve Terbiye" adı altındaki bir devlet dairesine bağlayan başka bir ülke bulmak kuşkusuz imkansız değilse bile zordur. Foucault *Gözetleme ve Cezalandırma* kitabında disiplinin kullandığı iki yordamdan söz eder. Bunlardan bir tanesi "talim" yoluyla insanlara birtakım kapasiteleri kazandırmak veya, varsa, mevcut kapasiteleri geliştirmektir. Daha sonraki bölümlerde de Foucault, bu talimi almış olan bedenin uysallaştırıldığını söyler. Buna da "terbiye" diyebiliriz. Dolayısıyla, talim ile terbiye kavramları eğer bir ülkenin modernleşme projesindeki eğitim reformuna isim veriyorsa, o ülke disiplinci moderniteyi çok iyi anlamış ve uygulamış demektir.

15 M. Foucault, "Özne ve İktidar," Özne ve İktidar içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 63-64.

Öte yandan, yönetimsellik düşüncesi Osmanlı'ya 19. yüzyılın sonundan itibaren liberalizm doktriniyle zımni olarak da olsa girmeye başlar. Bu süreç ise, bize göre, çok partili hayata geçişle birlikte belirli bir noktadan itibaren Türkiye'de yaşanan politik kırılmaları yeniden yorumlamayı mümkün kılan bir perspektif açar. Söz konusu yorum, disiplinci iktidar modeli ile yönetimsellik arasında dönem dönem ortaya çıkan belirli gerilim ve çatışma biçimlerini açıklamayı hedef alır. Aşağıda, gerilim ve çatışmaya taraf olan disiplinci iktidar modelinin temsilcisinin Silahlı Kuvvetler, çatışmanın belirgin hale geldiği noktanın da askeri darbeler olduğunu öne süreceğiz.

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte iktidar konumuna geçen zihniyet aslında bir liberalizm girişimi, yani devlet güdümünde ve hiyerarşik/elitist olmayan bir toplumsal yapıya kapitalizm üzerinden kapı açma denemesi olarak düşünülebilir. Bu tür bir kapitalizmin uygulamayı çalıştığı yönetimsellik modeli ilk defa krize girdiğinde (bu krizin niteliği mevcut bağlamda ayrıca tartışma gerektirir) 1960 darbesiyle karşılaşmıştır. Ardından Adalet Partisi ve devamında Milliyetçi Cephe döneminde iki askeri darbe daha olmuş, ama süreç 24 Ocak kararlarıyla neoliberalizme evrilmiştir. Dolayısıyla, Neoliberalizm Türkiye'ye Özal döneminde girmiş, kısa bir kırılma döneminin ardından ise AKP ile bugünkü haline gelmiştir. Sonrasında, "postmodern" darbe (28 Şubat) ile bu neoliberal yönetimsellik tekrar disiplinci modelle çatışma içine girmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de darbelerin tarihini, disiplinci iktidar modeli ile yönetimsellik arasındaki çatışmalı bir gerilimin tarihi olarak okumak mümkün görünmektedir.

Ama 2001'den itibaren birtakım hamlelerle en azından bir süreliğine disiplinci modeli temsil eden iktidar mercilerinin etkisiz hale getirildiğini görmek mümkündür. Bu dönemde makro düzeyde tamamen neoliberal politikalar uygulayan AKP toplumu mikro düzeyde neoliberal bir muhafazakarlığın normativitesine uygun olarak yönetmeye çalışmıştır. Aynı normativite, elbette bugün de güçlü bir şekilde dayatılmaya devam etmektedir. Örneğin, belirli bir saatten sonra içki satışının yasaklanması, içki içmenin yasaklanmadığı ama satın alınma saatinin regüle edilerek tüketiminin yönlendirildiği anlamına gelir. Bu yasağın konduğu dönemin Başbakanının söz konusu müdahaleyi içkinin tüketimini yasaklamak yerine "disipline etmek" olarak tarif etmesi ise yönetimselliğin disiplinden vaz geçmediği, tersine disiplin tekniklerini de kullandığı anlamına gelir. Benzeri bir şekilde, aileler için yapılacak çocuk sayısının "tavsiye" edilmesi, yasaklama veya buyurma olarak uygulanmasa da bir teşvik pratiği şeklini almıştır. Aile kurumuna ve anneliğe yapılan vurgu, anneliğin de bir "kariyer" olarak tanımlanması, hatta anne olmayan kadının "yarım insan" olduğunun öne sürülmesinin yanı sıra eğitim veya sağlık sektöründeki neoliberal uygulamalar, devletin bir "anonim şirket" olarak yönetilmesine duyulan özlem burada ayrıntısıyla açımlanmalı ve özellikle Foucault'nun *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinde tarif ettiği 1970'lerin Amerikan neoliberal söylemiyle karşılaştırılmalıdır. Ama nereden bakılsın bakılsın, bariz olarak muhafazakar bir neoliberalizmin varlığı inkar edilemez.

Bununla birlikte, neoliberal normativitenin Türkiye'de ve dünyada hem teorik hem de pratik olarak belirli bir direnişle karşılaştığı da bir gerçektir. Nitekim Türkiye'de yaşanan Gezi olayları böyle bir direnişin tezahürü olarak okunabilir. "Gezi," toplumun

önemli bir bölümünün AKP'nin dayatmak istediği neoliberal normativiteyi, onun içerdiği yaşam anlayışı ile kentsel düzenlemeyi kabul etmediğinin açık göstergesidir. Kuşkusuz bu olaylarda mesele sadece kamusal alan olan bir parka sahip çıkmak değil; parkın AVM ve Rezidansa dönüştürülmek suretiyle özelleştirilmesine, kamusal olanın yönetimine ve bu yönetimin dayatmak istediği öznelliğe karşı çıkmaktır. Başka bir deyişle, Gezi olayları mikro düzeydeki bir yönetim teknolojisine, ona uygun özneleştirme projesine ve bu projenin merkezindeki normativiteye karşı gösterilen bir direniştir. Buna karşılık, Gezi olaylarının iktidara yakın çevreler tarafından hemen bir "darbe girişimi" olarak tanımlanması ise yönetimsellik modelinin en temel kaygısının disiplin modelinin kendi denetimi altında olmadan geri dönme ihtimali olduğunu vurgular.

Mikro düzeyde ortaya çıkan bu krizin ardından ikinci ve aynı derecede önemli bir olay ise makro düzeyde gerçekleşmiştir: 17 Aralık. Yine bir "darbe" girişimi olarak adlandırılan bu süreçte Cemaat kadrolarının tasviye edilmesi, aslında AKP'nin yönetimsellik modelini uygulayabilmek için ihtiyaç duyduğu kendi kadrolarını tasviye etmesi anlamına gelmiştir. Dolayısıyla, bu tasviye ile başlayan çatlak ve kadrolarda meydana gelen boşluk ortaya bir yönetim zaafı çıkarttığı söylenebilir. Bu zaafı gidermek için ise iki tane ana adım atılmıştır. Bunlardan biri, Ergenekon ve Balyoz gibi davalardan dolayı tutuklu veya göz altında olanların serbest bırakılması yoluyla disiplinci iktidarı temsil eden kurumlarla zımni hatta açık bir ittifakın kurulması ve kendini darbe tehdidi altında hisseden iktidar için görece bir güvenlik alanının sağlanmasıdır. İkincisi, bu ittifakın ardından disiplinin de gerisine gidip hükümranlığa, yani yasanın artık özgürlüğün yönetim aracı olarak değil, doğrudan doğruya yasaklamak için kullanıldığı modele geri dönüştür. Twitter, Youtube benzeri sosyal medya platformlarına getirilmeye çalışılan yasaklar, "özel" durumlarda getirilen yayın yasakları ve internetin yavaşlatılması bu bağlamda özel bir anlam kazanır, çünkü burada yasaklanan şey bir dolaşım özgürlüğüdür: Kuşkusuz, liberalizmin istediği türden, emeğin ve sermayenin dolaşım özgürlüğü değil, haber alma ve örgütlenmeyi mümkün kılan bir bilgi ağının ve onun içindeki dolaşımın özgürlüğü.

Yazının başlığına geri dönersek, yukarıda sözünü ettiğimiz bu gelişmeler, yönetimsellik krizi dolayısıyla disiplinci iktidarla ittifak içerisine giren bir yönetimin Machiavelli'nin *Prens*'inde verilen çerçeveye kadar geri gitmesi ve kendini yönettiği toplumun dışında ve ona göre aşkın bir konuma yerleştirip önceliği kendi güvenliğine vermesidir. Söz konusu olan, kısaca söylersek, *yönetmekten* vaz geçip *disiplinden* alınan destekle *hükmetmeye* yönelik bir sistem kurmaktır. Bu anlamda, Foucault'nun daha önce vurguladığımız saptamasını hatırlamak gerekir. Bu iktidar modellerinin hiçbiri bir öncekini ortadan kaldırmaz ve her model yeri geldiğinde daha önceki modellerin taktik ve stratejilerini kullanır.

Bu metnin 2014 yılında yapılan bir kolokyumda sunulmak üzere kaleme alınmasının ardından geçen sürede yaşanan dramatik olaylar, yani 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, yukarıda yaptığımız analizi doğrular niteliktedir. Aslında, disiplinci iktidarın Türkiye'de geleneksel olarak savunduğu yaşam anlayışını benimsemiyor olmakla birlikte bu iktidar merciinin içine sızmış bir güç olarak Cemaat tarafından gerçekleştirildiği veya

başlatıldığı düşünülen bu girişimin başarısız olmasıyla birlikte hükümranlığa geri dönüş neredeyse gidebileceği en uç noktaya ulaşmış gibidir. Hükümranlık teorisinin Carl Schmitt tarafından geliştirilmiş özel versiyonunu takip eden bir biçimde Olağanüstü Hal uygulaması yasanın kendisini de bir anlamda askıya almış ve ona koşut ya da onun yerine geçen kanun hükmünde kararnamelerle hükümranın iktidarını giderek mutlak hale getirmiştir.

Kuşkusuz, hükümranlık modelinin farklı veçhelerine teorik veya pratik olarak dönüş sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda dünyada da ve görünür biçimde gelişen bir fenomendir. Burada söz konusu olan sadece Vladimi Putin ve Rusya örneği değil; neoliberalizmin ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal sorunların yanısıra göç dalgalarının getirdiği güvenlik krizleri dolayısıyla Birleşik Krallık'ta yapılan Brexit oylaması, Fransa'da yürürlüğe giren Olağanüstü Hal uygulaması ve son olarak A.B.D.'de Donald Trump'ın başkan seçilmesi gibi henüz gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan fenomenlerdir. Arap Baharı ile başlayan, ama Batıda Syntagma, Plaza de Sol, Wall Street ve benzeri direniş odaklarıyla neoliberalizmin krizine karşı bir tepkiye evrilen özgürlükçü direniş sürecinin hükümranlığın geri dönüşüne nasıl karşı durabileceğini ise elbette ayrı bir yazının konusudur.

Ohal ya da 21.yüzyılda hukuk ve şiddet

Zeynep Gambetti

Günümüzde hukuk ve şiddet konusunu eleştirel bir mercekten ele alırken iki farklı soru çıkıyor karşımıza. Birincisi Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe teşebbüsü ve onu takip eden olağanüstü hal uygulamasının hukuk-şiddet ilişkisinde nereye oturduğu sorusu. İkincisi ise "günümüz" sözcüğüyle ima edilen zamansallığın ne olduğu sorusu. Hukuk-şiddet ve OHAL arasındaki girift ilişkileri düşünmek bizi 20. yüzyılın başına, yani faşizmin, ırkçılığın, ve kitlesel tehcirlerin kaynağına mı götürmeli? Eğer öyleyse bugünün olağanüstü hallerini geçmişe kıyasla, yani analojiler üzerinden mi anlamaya çalışmalıyız? Öte yandan, hukukun ezelden beri şiddet içerdiğini savunabilir ve 21. yüzyılda pek bir şeyin değişmediğini söyleyebiliriz. Bir diğer alternatif ise yeni hukuk ve şiddet biçimlerinin ortaya çıkmış olma ihtimalini değerlendirmektir. Buradaki zorluk yeniyi anlamaya elverişli kavramsal bagajımızın ne olduğunu tespit edebilmektir.

Bu soruları yanıtlamaya başlamak için Michel Foucault'nun "güvenlik" kavramına yeniden bakmak gerekeceğini öne süreceğim[1] Foucault'ya göre 18. yüzyıldaki sanayi devrimi, hukuki-siyasi olarak tasvir ettiği egemenlik paradigmasına ek olarak iki farklı iktidar mekanizmasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri olan disiplin, beden üzerinde iktidar uygular. Güvenlik teknolojilerini içeren diğer iktidar biçimi ise nüfusu hedef alır. Foucault'nun bu kavramı geliştirdiği 1977-78 yıllarındaki ana meselesi,

1 Bu konuda daha önceden yazılmış bir yazım için bkz. "Foucault'dan Agamben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi", *Cogito*, No. 70-71, 2012, s. 21-38.

yeni bir toplum biçiminin oluşmakta olduğu konusundaki hissiyatını temellendirmektir. Zira "en az on iki yıldır... ceza hukuku sorunsalındaki gelişmelerin altında yatan temel sorunun güvenlik olduğu açıktı."[2] Ancak bu, hukuk, disiplin ve güvenlik paradigmalarının farklı dönemlere ait, yani birbirini yerini alan, iktidarlar olduğu anlamına gelmez. Disiplin adli-hukuki kodifikasyon sisteminde de mevcuttur. Güvenliğin de uzun bir tarihi vardır. Bu üç iktidar paradigmasının birbirleriyle ilişkili girift yapılar olarak algılanması gerekir. Buna rağmen bir dönemsellik söz konusudur. Bu üç iktidar türü arasındaki dengelerin değişmesi sonucunda bazı dönemlerde bazı iktidar türleri hakim paradigma haline gelmiştir.

Güvenlik, egemenlik ve disiplin paradigmalarından farklıdır, zira berikiler limit mantığı çerçevesinde iş görürler, yani risk ve anomaliye karşı önlemler geliştirirler.[3] Ontolojik açıdan bakıldığında disiplin olgularla daha yakın bir ilişki kurmaktadır, ancak hem disiplinin normları hem de egemenliğin kanunları uygulandıkları yüzey veya bedenlerin dışındadır. Güvenlik ise herhangi bir toplumsal alandaki optimum işleyiş değerlerini belirleme ve bunları sürdürebilme tekniğidir. İzin dahilinde olan ile yasaklanan arasındaki ikili bölünmenin yerine güvenlik (a) optimal sayılacak bir ortalama değer; (b) kabul dahilinde olan bir dalgalanma veya standart sapma aralığı belirler.[4] Diğer bir deyişle güvenlik, varolan toplumsal devinimler ve eğilimlerdeki "normallikleri" ölçmeye ve bunları birbirlerine karşı oynamayı içerir.

Bu anlamda güvenlik, egemenliğin en has temsili olan "ferman"ın doğasını değiştirir. Güvenlik paradigmasında iktidarın nesnesi olan toplumsal süreçler, istatistikler tarafından ölçülebilen yaşamsal faaliyetlerin belirli zaman dilimleri içerisinde oluşturduğu rastlantısal koşulların bütünüdür.[5] Böylesi bir iktidar tekniğinin amacı hükmetmek değil, risk ve anomalilerden faydalanmaktır.

Burada altını çizmek istediğim nokta, toplumsal yaşamın iktidarın nesnesi haline gelmesiyle – yani iktidar biyopolitik ve güvenlikçi olduğunda – iktidar/nesne mesafesinin daralmasıdır. Güvenlik paradigması toplumsallık alanını yeniden tanımlar; öyle ki, pozitif hukuk ya gereksizleşir veya arz/talep, sermaye akışı, demografi, toplumsal kalkınma gibi "doğal" yasalar tarafından iç edilir. Güvenlik hukuk dışı değildir; siyasal erkin iradesi doğrultusunda hukukla da temellendirilebilir (OHAL en nihayetinde yasayla ilan edilir). Ancak güvenlik egemenlik paradigmasının dışına taşar, farklı bir "hukuk" yaratır.

Foucault'nun analizi, "hukukun kökeni" sorusuna farklı bir yanıt aramamızı gerektirir. Bu soruyu Walter Benjamin ve Giorgio Agamben her biri kendi perspektifinden olmak üzere sormuş ve hukukun örtük (mistik) kaynağının şiddet olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Benjamin'e göre hukuk, yasa koyucu şiddetin ürünüdür; sürekliliğini ise yasa koruyucu şiddete borçludur.[6] Agamben bu perspektifi genişleterek, yasa koyucuyu

---

2 Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78 (Hampshire/New York, Palgrave Macmillan, 2007), s. 9.*

3 A.g.e., s. 45-46.

4 A.g.e., s. 6.

5 Michel Foucault, *Society Must Be Defended, Lectures at the Collège de France, 1975-76 (London, Penguin Books, 2004), s. 246.*

6 Walter Benjamin, "Critique of Violence", *Reflections. Essays, Aphorisms, Autobiographical Writ-*

(yani egemeni) tanımlayan edimin "istisna haline karar vermek" olduğunu savunur.[7] Olağanüstü hal ilan etmek, hukuku askıya almak, hatta darbe yapmak yasa koyucu şiddete içkindir.[8] Başka deyişle, egemen sadece hukuk ile hukuksuzluk arasındaki sınırı belirleyen değil, bu sınırı kaldıracak ve değiştirecek kadar hukuk üstü konumda olandır. Benjamin polis şiddetinde yasa koyma ve yasa koruma işlevlerinin belirsizleştiğini gösterir. Agamben ise belirsizliği Foucault'nun biyopolitik iktidar paradigmasına, yani modern çağda her bireyin yaşam ve ölüm hakkında hüküm verebilmesine bağlar. Ancak yukarıda anlattığım güvenlik paradigması kanımca başka bir yere işaret etmekte, içkinsilik (*immanentism*) hukukun kaynağı olabilir mi sorusunu sormamızı gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, hukuk ile toplumun varoluş halleri örtüşüyorsa, aralarında kurulacak nedensellik ilişkisi ne olabilir?

Bunu nasıl bir kuramsal bilmeceyle karşı karşıya olduğumuzu gösteren somut bir örnekle tartışmak istiyorum. Türkiye'deki Kürt nüfusun yoğunluklu olarak yaşadığı Güneydoğu bölgesinde 21 Temmuz'da ilan edilen hukuki OHAL'den çok önce fiili olağanüstü hal koşulları geçerliydi. 2015 Eylül'ünden itibaren bölgedeki birçok kent teröre karşı mücadele gerekçesiyle bombalandı; Anayasa'ya göre devletin korumakla mükellef olduğu sivil yaşamlar yok edildi, can ve mal güvenliği korunmadı. İnsan hakları ihlallerinin yoğun olarak raporlandığı bir dönemde[9] Star gazetesi, Diyarbakır'ın Sur ilçesini yeniden inşa etmek üzere TOKİ'yi göreve çağırdı ve büyük ihtimalle Ankara'da zaten hazırlanmakta olan birtakım planları açık etti: "kentsel iyileştirme projesinde, teröre de yuva olan 8 bin konutluk çarpık yapılaşma alanı hızla temizlenecek."[10] Öte yandan, bazı raporlara göre hükümet bu bölgelere Suriyeli göçmenleri yerleştirmeyi ve böylece demografik yapıyı değiştirmeyi hedefliyordu.[11] Böylesi projelerin uygulanması bölgedeki Kürtlerin hem fiili olarak (savaş aracılığıyla), hem de hukuki olarak (imar ve iskan kanunlarıyla) yerinden yurdundan edilmesi anlamına gelecekti. Hükümet yanlısı Suriyeli göçmenler, kamusal servet devrinin alıcı ucunda olacaklar ve yerli piyasa savaş yıkımından doğan rantlar sayesinde canlanacaktı.

Tüm bunlar 15 Temmuz'daki darbe girişiminden önce gerçekleşmekte ve planlanmaktaydı. O zaman soru OHAL'in neden gerekli olduğudur. Benjamin ve Agamben gibi modern çağda olağanüstü halin bir kural olduğunu varsayacak olsak bile, OHAL'in olağan hale gelmiş olağanüstü hal koşullarına istisna mı teşkil etmekte olduğu sorusu baki kalacak.

Şu tespitten başlayalım: OHAL yasası, egemenin kendi böğründe serpilmekte olan başka

ings (New York, Schoken Books, 2007).

7 Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life* (Stanford: Stanford University Press, 1998).

8 Bu bağlamda bkz. Egemen B. Bezci, "Yasa, Şiddet ve Darbe", *Birikim*, 15 Ağustos 2013: http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/492/yasa-siddet-ve-darbe

9 Bkz. Human Rights Watch'un 22 Aralık, 2015'te yayınlanan raporu: https://www.hrw.org/news/2015/12/22/turkey-mounting-security-operation-deaths

10 http://www.star.com.tr/guncel/toki-goreve-haber-1077767/

11 http://www.insanhaber.com/guncel/suriyeliler-kurt-nufusu-dengelemek-icin-guneydoguya-yerlestirilecek-65854

bir egemene karşı çıkarılmak zorundaydı. 15 Temmuz darbesi, iki yasa koyucu şiddetin karşılaşma ve çarpışma anıydı. Bu anlamda darbe hukukun ötesine işaret etti. Herhangi bir hukuksal düzenin altında liberal düşünürlerin mahayyül ettiği "toplumsal sözleşme" türü fantastik kurgulardan ziyade kıyasıya güç mücadelesi olduğunu bir kez daha göstermiş oldu.

Analizi burada noktalarsak OHAL'in başka nelere elverdiğini ve toplumsal açıdan nasıl bir işlevi olduğunu göremeyiz. Örneğin OHAL'in halihazırda "anormal" sayılan bir bölgenin (yani Güneydoğu'nun) "normalleşmesi"ni hızlandırdığını söylemek mümkün. Güneydoğu bölgesi ülkenin diğer kısımlarına nazaran farklı bir hukuksallık, farklı ekonomik gelişme düzeyi, farklı demografik yapı ve genele hiç uymayan bir seçim dinamiği sergiliyordu. Hükümetin bakış açısından bakıldığında bölge bir türlü ele geçirilemeyen bir rant ve oy kapısı idi. Darbe öncesi ve sonrası dönem arasındaki fark, bir taraftan Foucault'nun bahsettiği "kabul edilebilirlik aralığı"nın daralması (HDP'li milletvekilleri ve belediye başkanları tutuklandılar); diğer taraftansa işlerliği olan normalliklerin güvence altına alınmasında yeni risklerin ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda "Cazibe Merkezi" olarak belirlenen ve Güneydoğu'yu da içine alan neoliberal yatırım paketlerinin siyasi istikrarsızlık yüzünden gerilemiş olan ekonomiye taze kan getirmesi beklenirken, kayyum gözetiminde olan bölge belediyelerinin tüm kaynaklarının yol kazalarını önlemek için kullanılması gayet ihtimal dahilindedir.[12]

Türkiye'deki muhalif hareketler açısından bakıldığında ise OHAL, hükümetin rakiplerinin ve karşıt görüşlülerin bastırılması sürecinin "hızlandırıcısı" rolünü oynuyor. Bu anlamda Benjamin'in egemen hukuk sisteminden farklı olduğunu iddia ettiği belirsizlik alanıyla, yani polis şiddetiyle, OHAL arasında paralellik kurmak mümkün. Ne var ki, polis şiddetinin özelliklerinden biri yasa koyuculuk ile yasa koruyuculuk arasındaki ayrımın fiili olarak ortadan kalkması ise, OHAL ilanı bu fiili duruma hukuki bir zemin kazandırmak anlamına gelmektedir – ki bu da bizi ilginç bir paradoksla karşı karşıya bırakır.

Kanımca çıkışsızlık tam da soruları bu şekilde sormaktan kaynaklanıyor. Hukuk üstülük, hukuk dışılık, yasa koyuculuk ve koruyuculuk kavramları esas itibariyle "hukuk" paradigmasından türerler, yani hukuku varsayarlar. Oysa Foucaultcu perspektiften bakıldığında, güvenlik paradigması suç kavramını hukuk ve sözleşme temelinden çıkarıp biyopolitik/güvenlikçi bir tanıma evriltir ve bahsi geçen paradoksu aşar. Şöyle ki: hukuk temelli suç kategorisine göre suçlu, toplumsal sözleşmeye (yani egemenin Anayasası ve yasalarına) uymayan veya bunu ihlal edendir. Güvenlikçi paradigmaya göreyse salt var olmalarından veya günlük pratiklerinden dolayı bazı bireyler "toplum düşmanları" haline gelebilirler. Bunlar korunması hedeflenen nüfusun yaşam alanlarını düzenleyen "doğal" yasaların işleyişini aksatanlardır.

Peki ama korunması hedeflenen nüfus neye göre belirlenir? İktidarın güvence altına almayı seçtiği nüfus veya değerler esas itibariyle dalgalanmalara ve değişimlere tabidir. Dünün müttefikleri bugünün düşmanları haline gelebilir. Değerlerin tersine çevrilmesi (ki burada

12http://www.ensonhaber.com/dogu-ve-guneydoguda-5-ayri-cazibe-merkezi-insa-edilecek-2016-09-07.html

Nietzscheci anlamda dönüştürülmesinden bahsetmiyorum) günümüz popülist söylemlerinin en belirgin özelliklerindendir. Bunun nedeni hukukun sınır (*finis*) olmaktan çıkıp, hem irade, hem arzu, hem de istek anlamına gelen *voluntas*'a dönüşmesidir. Hukuk temel oluşturmak yerine bilinmez kılar. Güvenlik, faydacılık anlayışına uygun olarak, bireylerin arzularını yönetme mekanizmasıdır: "Arzu bireyin kendi çıkarları peşinde koşmasıdır... Arzuların birbirleriyle etkileşimi aracılığıyla kollektif bir çıkar üretilmesi, nüfusun doğallığının ve bunu yönetecek araçların olası suniliğinin ayırt edici özelliğidir."[13]

Popülist liderler *voluntas*'ı "toplumun gerçek arzusu" olarak sunarlar ve bir anlamda kendilerini ifşa etmiş olurlar, zira *voluntas* önceden belirlenmiş norm ve prensiplerden değil, "olayların gidişatından" türetilir – yani, maddi kazanç, nüfuz alanı, oy artışı, ve halk desteği açısından arzu edilen gelişme ve ihtimallerden. Bu gelişme ve ihtimallere mukavemet göstermek veya müdahale etmek hukuku ihlal etmek ile eşdeğerdir.

Bu açıdan bakıldığında siyasal iktidar (Agamben'in "egemeni") bazı yaşamsal eğilimleri düzenleyen ve gerekli olduğunda hızlandıran ara yüzdür. Günümüzde hukuk ve şiddet ilişkisinin işaret ettiği zamansallık, Benjamin'in iddia ettiği gibi öz savunma güdüsü değil, öz itim gücüyle ilintilidir. Kaldı ki bu gücü haiz olan yegane merci devlet aygıtı değildir. Özelleştirme ve neoliberal sermaye birikimi çağında devletin görevlerinin özel sektöre devredilmiş olması ile toplumun devletleşmesi el ele yürür. Devletle sivil toplum arasındaki mesafe neoliberalizmle birlikte daralmıştır. Güvenlik kuramcısı Jeff Huysmans'a göre "düşman" ile "yabancı" arasındaki fark bu açıdan önemlidir.[14] Düşman figürü, güvenliği tesis etme işlevini yerine getirmeyi taahhüt eden devlet aygıtıyla özdeşleşmeyi içerir. Oysa "yabancı" müphem bir figürdür, dışarıdan birisidir, bizimle aynı dili konuşmaz, aynı hukuku paylaşmaz. Kimliksizdir, belirlenmemiştir. Bu anlamda "yabancı" modern devletin düzenleyici faaliyetini sarsar. Tehdit algısını genelleştirir ve tüm sorunların birer "güvenlik" sorunu olarak kodlanmasını sağlar. Bunun nedeni basittir: düşmanın bir kimliği vardır. Yabancı figüründe ise tehdit bir kimliğe bağlı olmaktan çıkar: her yerden ve herkesten gelebilecek sinsi bir tuzağa dönüşür.

Yabancı olmak demek, topluma (ve hukuka) yön veren "normallik" eğrilerini doğru okuyamamak, bunların önünde engel teşkil etmek, bunlarla aynı yönde akamamak demektir. Siyaset bir ara yüz ise, siyasetin (yani egemenin) işlevi kabul edilebilir sapmalar alanının dışında kalanları cezalandırılmak veya ölüme terk etmek yoluyla toplumsal optimumları güvence altına almaktır. Bunun tersi de geçerlidir: optimumların içinde yer alanlar "halk" veya "millet" olarak kodlanırlar. Bu kesimler hukukun savunulması ve "normalitenin" korunması görevini devletten devralır ve dokunulmazlıktan yararlanırlar. Toplum bekçiliği, mahalle baskısı, fiziksel veya virtüel linç kampanyaları bir tür "sivil devlet" örnekleridirler.[15] Tuhaf bir "memur-vatandaş" öznelliğinin doğuşuna işaret ederler. O halde yasama, yürütme ve yargı erkleri sadece devlet kurumlarının tekelinde değil, aynı

13 Foucault, *Security, Territory, Population*, s. 73.

14 Jeff Huysmans, "Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier," *European Journal of International Relations* 4 (1998), s. 241.

15 Bu konudaki detaylı bir çalışmam için bkz. "Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti", *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz 2007, s. 7-34.

zamanda toplumun güvence altına alınan kesimlerinin de elindedir.

Daha da derinleştirilmesi gereken bu analizi yer kaygısı yüzünden kısaca özetlemek gerekirse, toplum bekçilerinin "hukuku tesis etme hali" yeni bir diyalektiğe işaret eder. Devlet, "özel hukuk ve toplumsal şiddeti hiç de mistik olmayan bir biçimde temellük ederek"[16] her gün yeniden inşa edilir; toplumsal şiddet de yasal suç ve ceza kategorilerini hiç de mistik olmayan bir şekilde temellük ederek kendini ve devleti her gün yeniden kurar. Şiddet hukukun örtük kaynağı olmaktan çıkar, açıkça sahiplenilen bir değer haline gelir.[17]

Tüm bunlar "hukuk devleti" paradigmasının neden çöktüğünü anlamakta faydalı olabilir. Güvenliğe özgü yönetimselliğe karşı çıkmak için iradi bir ret yeterli değildir, çünkü toplumsal güçlerin birbirlerine karşı kullanılmasının önüne kanunları değiştirmekle geçmek mümkün değildir. Burada "olağanüstü" bir halin söz konusu olmadığı, zira olağan olanın "eşyanın doğası"ndan türediğini görmek gerekir. Olağanüstü hal ancak hukukun normlarına uyan toplumsal dinamikler söz konusu olduğunda geçerli olabilir. Normun devinimin (yaşamın) içinden türediği bir durumda ise ancak standart sapma eğrileri ve bunların iki ucunda kalan harcanabilir nüfus vardır, ki bunlar önceden kestirilemez ve askıya alınamaz. Hiç bir "norm"un güvence altına alamadığı bedenlerin yazgısı, insan iradesiyle durdurulamayacak bir devinim içine girmiştir. Harcanabilirliğin kendisi doğallaşmıştır.

Güvenlik biyopolitiktir, zira ne hukuk ne de normların hitap edemeyeceği bir dirimselcilik (*vitalism*) içerir – tıpkı Nazi rejiminin temelini oluşturan yaşam alanı vizyonunda olduğu gibi. Bu da bizi yazının başında bahsettiğim ikinci zorluğa getirir: günümüzde şiddet eleştirisi bu görece yeni şiddet ve hukuk rejimini mi hedef almalıdır, yoksa tarih yeniden mi tekerrür etmektedir? Bu sorunun ve/veya cinsinden sorulması bile yanlıştır belki de.

16 Veena Das and Deborah Poole, "State and Its Margins: Comparative Ethnographies" in V. Das and D. Poole, eds., *Anthropology in the Margins of the State* (New Mexico: School of American Research Press; Oxford: James Currey. 2004), s. 14.

17 ABD'de Donald Trump'ın seçim kampanyası sırasında dile gelen ırkçı, seksist ve aşağılayıcı söylemler bu tuhaf diyalektiğe örnek teşkil etmektedir. Trump "sıradan halkı" temsil ettiğini iddia etmekte, onun seçmenleri ise kendi özel yaşam alanlarını düzenlerken zaten uygulamakta oldukları ayrımcılığın (örn. siyahlara ev kiralamamak, onları işe almamak gibi) siyasal alanı düzenleyecek ilkeye dönüşmesi karşısındaki memnuniyetlerini oy şeklinde ifade etmektedirler.

Foucault'da neoliberal yönetimselliğin tarihsel boşlukları: erken neoklasik iktisat ve kamusal seçim teorisi

Ceylan Gürkan

Michel Foucault'nun mikro iktidar analitiği 1977-1979 derslerinde yönetim analitiği ile bütünleşir. Böylelikle onsekizinci yüzyıl kapitalist sanayi ekonomisinin ve toplumunun disiplin mekanizmalarının liberal iktidar modelinde dönüşümü yetmişlerin sonundaki derslerinde antikiteye dek uzanan yönetim tarihi ve analitiği içine yerleşir. Disiplin ve denetim toplumunun iktidar yapısının ve yönetimsel mekanizmalarının onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında liberal yönetimsellik tarafından modifikasyonu (bir bütün olarak yerinden edilmesi değil) günümüze uzanan biyopolitik iktidar modeline açılır. Politik ekonomi disiplinci iktidar modelini devlet aklı doktrininden ve onun yönetimsel araçlarının bütünü ifade eden *polis*ten devralıp siyaseti ekonomiye açarken aynı zamanda liberal yönetim mekanizmalarının asal "bilgi-iktidar"ı (Foucault, 2008) haline geldi. Bu bağlamda Foucault *Toplumu Savunmak Gerekir*'de (2001, s. 29-32) iktidarın ve iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde en büyük engel olarak gördüğü ekonomist şemaların eleştirisinden ekonominin liberal yönetimsellik için oynadığı kritik yönetimsel role geçer. Foucault'nun (2007; 2008) yetmişlerin sonundaki derslerinde (neo)liberal yönetimselliğin tarihi ve analitiği böylelikle uzun ama kesikli bir iktisadi düşünce tarihi ile bütünleşir.

Foucault liberalizmi bir ideoloji, siyasal doktrin ya da iktisat politikası olarak değil, piyasa toplumuna özgü yönetim teknikleri bütünü ve rasyonalitesi olarak yeni bir perspektifle görmektedir. Ekonomiyi ve piyasayı (neo)liberal toplumun hakikat rejimini üreten mekanizmaların, yönetim tekniklerinin ve rasyonalitesinin dayandığı ya da türetildiği siyasal-yönetsel araçlar bütünü olarak yeniden tanımlar. Foucault'nun (neo)liberal yönetimselliğin soykütüksel tarihsel analizi onsekizinci yüzyılın disiplin toplumundan günümüze hem (neo)liberalizmin iktidar bilgisi olarak politik iktisadi düşüncenin yeni yorumlarını geliştirmede hem de içinden geçtiğimiz ve belirsiz bir zaman ufkuna açılan neoliberalizmin derin krizini anlamada ve alternatif kurucu siyasal fikirler geliştirmede öncü rol oynama potansiyeli son zamanlarda çeşitlenerek artış gösteren yönetimsellik ve biyopolitika literatüründe vurgulanmaktadır. Ancak bu amaçlara doğru yol alırken Foucault'nun neoliberal yönetimsellik tarihinde göze pek çarpmamış ya da yeterince irdelenmemiş iki tarihsel boşluk üzerine Foucault'nun yönetim analitiği kullanılarak eğilmek gerekmektedir. Söz konusu iki boşluk 1870-1930 arası gelişen erken neoklasik iktisat ile 1950'lerdan sonra neoliberal yönetimselliğin bir parçası olarak gelişen kamusal seçim teorisidir. Bugünün neoliberal yönetimsellik çağında mikro ve makro yönetim teknolojilerinin ekonomi biliminin bu iki ekolünden bağımsız geliştiği söylenemez.

Foucault'nun gelişimini bir 'düşünce kolektif'i (Mirowski ve Plehwe, 2009) olarak 1930 sonrasına tarihlediği neoliberal yönetimsellik düşünürün Eski Ahit'e, antik Yunan'a, Roma İmparatorluğu'na ve bireyselleştirici iktidar modeline açılan Hıristiyan pastoralliğe dek uzanan uzun yönetim tarihinin son halkasıdır. Ancak neoliberal yönetimselliği Foucault'nun yönetim tarihinin son halkası olarak betimlemek sunduğu yönetim tarihinin düşünürün karşı çıktığı geleneksel histografyanın doğrusal, kronolojik ve aşamalı zaman serisi içinde düşünmek demek değildir. Foucault'nun yönetim tarihi farklı iktidar modellerinin kesikli, kopuşlu ve fakat birbirinin içine yerleşerek, aşamalı olarak değil, radikal modifikasyonlarla ilerleyen süreklilik içinde akan bir tarihtir. Örneğin neoliberal yönetimselliğin bireyselleştirici mekanizmaları ve mantığı Hıristiyan pastoralliğe uzanır; kameralist polis devleti modelinin ve prens ideolojisinin aynı zamanda *III. Reich*'ın *Führer* ideolojisi ve iktidar modeliyle de çakışma noktaları vardır (Brady, 1942). İktidar söz konusu olduğunda Foucault için katı olan her şey buharlaşmıyor. 1970'lerde kapitalizmin ve liberal yönetimselliğin krizinde[1] refah devletinin iktidar modeline ve bürokratik kapitalizmin liberal yönetimselliğine karşı çıkan özgürlükçü hareketlerin taleplerine neoliberalizm

1 Kapitalizmin krizi ekonomin çelişkili makro dinamiklerinden doğar. Liberalizmin ya da liberal yönetimselliğin krizi ise "esasen iktisadi ve toplumsal alana politik müdahale ve bunun doktriner olarak haklılaştırılması şeklindeki pratik sorunu ortaya koyan bir krizdir" (Dardot ve Laval, 2012, s. 110). Foucault (2008, s. 70) için kapitalizmin krizi ve liberal yönetimsellik krizi çakışmak zorunda değildir. 1960'ların sonundan itibaren refah devleti kapitalizmi ve liberal yönetimselliğinin krizinin çakışması söz konusuydu ve krizin neoliberal yönetimselliğe doğru bir aşamaya geçilip aşılması Foucault'yu "eleştirel yönetimsel akıl" (2008, s. 12) olarak tarif ettiği liberal yönetimsellik tarihine yönelten temel nedendi. Günümüzde 2008 krizi sonrası kapitalizmin ve neoliberal yönetimselliğin krizinin çakıştığını gösteren azımsanmayacak olaylar ve süreçler içinden geçmekteyiz. Bugünün yönetimsellik eleştirisi bu iki krizin sonuçları, aşılma pratikleri ve alternatifleri üzerinden yol almak durumundadır.

tüketicinin özgürlüğü ideolojisiyle karşılık vermiş (Sennett, 2011, s. 27-28) ve eski liberalizmin *içine* yeni bir refah rejimi vaadiyle yerleşmiştir. Aynı şekilde 1990 sonrası Doğu Avrupa'da ve Rusya'da merkezi devlet ve bürokratik yönetimselliğe karşı gelişen özgürlükçü sosyalist hareketlerin taleplerine karşılık veren neoliberalizm merkeziyetçi bürokratik devlet yapılarının zayıflatılmasında onlarla beraber kritik rol oynarken (Bockman, 20012) karşıtı ile de bütünleşebilen kritik ve esnek politik bir strateji izlemiştir.

Bu bağlamda, disiplin toplumunun liberal yönetimsellikten önce yer aldığı, ondan koptuğu ve ikincisinin ilkini tamamen ortadan kaldırdığı düşünülemez. Foucault (2008, s. 67) Panoptikon'u liberalizmin ve genelde tüm yönetimlerin hakiki iktidar modeli olarak tanımlamaktaydı ve "modern toplumda iktidarın olağanlaşması ve bilginin oluşumu konularındaki çeşitli incelemelerin tarihsel arka planı olarak hizmet etmesi" (2013, s. 445n) için *Hapishanenin Doğuşu*'nu yazdığını söylemekteydi son cümlesinde. Bu bakımdan politik ekonomi ile birlikte güvenlik teknolojilerini kullanan biyoiktidar modeline açılan (klasik) liberal yönetimsellik, mimarı kendisi de liberal faydacı politik iktisatçı olan Jeremy Bentham'ın Panoptikon'undan kopuk değil, onun radikal yeniden biçimlenişi ile doğmuştu. Dolayısıyla Foucault modern insan bilimlerine geçişte ve gelişim sürecinde epistemolojik kopuşları tespitte gösterdiği keskinlik iktidar modellerinin gelişim tarihinde yumuşamaktadır. Nitekim günümüz yönetimsellik ve biyopolitika yazınının üzerinde uzun mesai harcadığı konulardan biri Foucault'nun eksik bıraktığı neoliberal yönetimselliğin değişen ve gelişen güvenlik paradigmasındaki yönetişimin hükümdarlık ve (piyasacı ve/veya muhafazakâr) disiplinci denetim mekanizmalarıyla bütünleşmesidir.[2]

Ne var ki Foucault'nun yönetim tarihinde onsekizinci yüzyılın klasik liberalizmi ile II. Dünya Savaşı sonrası gelişen neoliberal yönetimsellik arasındaki geçiş son derece hızlı olmuştur. Foucault (2008, s. 78) klasik liberalizmden neoliberalizme iki yüzyıllık bir sıçrama yaptığını ve bunun nedenini esas amacının onsekizinci yüzyıldan yirminci yüzyıla uzanan tüm bir liberalizm tarihini yazmak olmadığı şeklinde gerekçelendirmiştir. Amacının seçici davranarak liberal yönetimselliğin kendini nasıl programladığını ve bu iki yüzyıllık süre içinde tekrarlı olarak karşımıza çıkan liberalizmin problematiklerini açığa kavuşturmak olduğunu yazar. Dolayısıyla 1870-1930 aralığında klasik liberalizmin ve politik ekonominin 1870'de marjinalist devrimden geçen 'ekonomi bilimi' (*economics*) tarafından nasıl dönüştürüldüğüne dair saptaması son derece azdır. Bu dönüşümün neoliberal yönetimselliğe doğru nasıl uzandığı aynı şekilde Foucault'nun yönetim tarihinde kimi ufak saptamaların dışında başlı başına analiz konusu olmamıştır. Oysa ondokuzuncu yüzyılın sonunda iktisattaki marjinalist devrimle liberal yönetimselliğin kendini yeniden nasıl programladığı ve klasik liberalizmdeki problematikleri nasıl dönüşüme uğrattığı yalnızca liberal yönetimsellik tarihindeki boşlukları doldurmak için önemli değil,

2 Piyasa aracılığıyla yönetim ya da hayatın ekonomileştirilmesiyle yönetimi Kuzey'in ileri kapitalist ekonomilerinin yönetimselliğine özgüdür. Foucault'nun (2007, s. 10) hükümdarlık, disiplin ve güvenlik tipi iktidar modellerinin tarih içinde bir sıralama şeklinde birbirlerinin yerini alarak oluşmadığı, bunların iktidar kompleksinin iç içe geçmiş üç ayağı olduğu Güney'in neoliberal yönetimselliğinin anlaşılmasında gözden kaçırılmaması gereken tespitlerden olduğunu geçerken belirtelim.

aynı zamanda Foucault'nun bahsettiği kimi tekrarlı problematiklerin bağlamında neoliberal yönetimselliğin etraflıca anlaşılması için önemli bir uğraktır. Foucault neoliberal yönetimselliği biçimlendiren iki tür olarak Alman ordoliberalizmini ve Chicago Okulu iktisadını öne çıkarır. Günümüzde ise devletlerin, toplumların ve bireylerin makro ve mikro alanlarda ve ölçeklerde yönetiminin somut politikaları esas olarak Foucault'nun hiç değinmediği Virginia Okulu'nun kamusal seçim teorisidir. Neoliberal yönetimselliğin tarihi Foucault'nun sunduğundan uzun ve geniştir. Bu boşluklar yine Foucault'nun yönetim analitiği ile doldurabilir ve neoliberal yönetimselliğin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve aşılması yönündeki "karşı-tutumlar"ı (*counter-conducts*) (2007, s. 355) çoğaltabilir ve geliştirebilir.

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİĞİN NEOKLASİK İKTİSATTAKİ TEMELLERİ

Foucault iktisadi düşünce tarihi için sıra dışı bir tarihsel analiz, bakış açısı ve malzeme sunar. Modern insan bilimlerinin kuruluşunda, yani "doğal tarih"ten "biyoloji"ye, "servet bilimi"nden "politik ekonomi"ye ve "genel gramer"den "tarihsel filoloji"ye geçişle "yaşayan", "çalışan" ve "konuşan" insanın insan bilimlerinin öznesi olarak doğumunda, politik ekonomi epistemolojik dönüşümün ve yönetimselliğin iktidar bilgisi olarak gelişti (Foucault, 2007, s. 78). Foucault yönetim tarihinde ekonominin ve piyasanın onsekizinci yüzyılda liberal siyasetin temel yönetim düzeneği haline gelirken iktisadi düşüncenin nasıl dönüştüğünü tespit eder. Ancak Foucault için önemli olan iktisadi düşüncedeki teorik gelişmeler ve dönüşümler değildir. Liberal yönetimin doğrulama ya da hakikat rejimini piyasa etrafında inşa eden, etik teorisiyle öznellik inşasında ve yönetiminde liberalizme destek sunan ve disiplin toplumunun ekonomisini eleştirirken nüfus, güvenlik, özgürlük ve sivil toplum gibi yeni teknolojilerle yine üretkenliği hedefleyen ve liberalizme yönetsel araçlar sağlayan 'bilgi-iktidar' olarak politik ekonomiyi inceler.

1870'lere gelindiğinde iktisat teorisinde marjinalist devrimle neoklasik iktisadın klasik politik iktisat geleneğinden gerçekleştirdiği kopuş iktisat yazınında modern ekonomi biliminin doğuşu olarak kabul edilir. Marjinalist devrimin klasik gelenekten köklü bir kopuştan ziyade David Ricardo'dan itibaren aşamalı bir geçişin yaşandığı süreç olarak da düşünülebileceği kabul edilir (Mirowski, 1984; 1995). Her iki yorum kanadında bulunan iktisadi düşünce tarihçileri tarafından söz konusu kopuş ya da köklü dönüşüm belirli ortak noktalar etrafında tarif edilir. Bunların başında marjinalizmle iktisat teorisinin klasik politik iktisadın sınıf ilişkilerine ve üretim teorisine dayanan politik ve sosyal realizmden kopuşu gelmektedir. Neoklasik iktisat tümden gelimi ve yöntemsel bireyciliği iktisadın temel yöntemi ve akıl yürütme biçimi haline getirerek matematiksel ve soyut bir söylem ve kuramsal yapı inşa etmiştir. Tüketim ve değişim ilişkilerine, fiyat teorisine, kıt kaynakların karşısında rasyonel bireyin akılcı ve doyuma yönelik seçimlerini iktisadın esas analiz birimleri ve konu alanları olarak inşa eden neoklasik iktisat klasik politik iktisadın tarihsel, sosyal, kültürel ve asimetrik güç ilişkileri içinde anladığı kurumları iktisadın gündeminden çıkarmıştır. Ya

da günümüzdeki neoklasik iktisadın gelişkin formlarında olduğu gibi kurumlar yöntemsel bireycilik metoduna göre ele alınır. 1870'lerdeki marjinalist devrimle emek değer teorisinin iktisadın gündeminden çıkarılması ve fayda teorisinin değerin temel teorisi olarak görülmesiyle beraber klasik politik iktisattaki makro ve tarihsel perspektiften ele alınan toplumsal ilişkiler yerini mikro süreçlerde ve alanlarda zamansız bir boyutta birbirini dengeleyen değişim ilişkilerine bırakmıştır. Piyasa ekonomisinin ve kapitalist üretimin kriz ve sınıf çatışmalarına içkin bir tarihsel süreç içinde oluştuğuna dair kabuller ve liberal çözümler yerini böylelikle mikro iktisat temelinde piyasa ekonomisinin etkin denge koşullarını araştıran soyut bir araştırma alanına bırakmıştır.

İktisadi düşünce tarihi perspektifinden bakıldığında 1870 marjinalist devriminin iktisadi düşünceye etkisi genellikle yukarıdaki noktalar etrafında tartışılır. Erken neoklasik iktisat olarak nitelenen ve 1870-1930 aralığına işaretlenen bu iktisat düşüncesi, Keynezyen iktisadın ve refah devletinin kriziyle beraber, 1970'lerden sonra yeni biçimleriyle, bu sefer neoliberal iktisat olarak adlandırılabilecek yeni bir dönemi başlatmıştır. Dolayısıyla günümüzde neoliberal iktisadi düşünceyi ve politikaları yönlendiren temel iktisat mantığının erken neoklasik iktisatta yattığını söylemek hata olmayacaktır.

Kısa bir Keynezyen ara ile kesilen, en sonunda 1970'lerden itibaren anaakım iktisat öğretisi olarak neoliberalizme bağlanan 1870'lerde iktisadi düşüncedeki bu dönüşümün analizi ve eleştirisi sadece yukarıda ana hatları çizilen geleneksel bir iktisadi düşünce perspektifiyle kısıtlanmamalıdır. Richard Wolff ve Stephen Resnick'in *Economics: Marxian versus Neoclassical* (1987) adlı çalışmalarında belirttikleri gibi neoklasik iktisadın eleştirisi kapsamı dar ve sonlanmış bir eleştiri olamaz. Yazarlara göre neoklasik iktisat tarihsel gelişim süreci içinde neoliberalizmde geldiği noktada sadece kapitalist ekonominin nasıl çalıştığını konu edinen bir iktisat öğretisi değildir. İktisat-dışı alanlarda bireysel ve kolektif düzeylerde toplumda piyasa normlarını, rasyonalitesini, kültürünü yayan, düşünce alışkanlıklarını ve davranış kalıplarını şekillendiren, öznellik inşa eden sınıfsal ve sınıfsal olmayan yapılanmalar ve ilişkiler içeren genel bir iktidar şemasına bağlanır. Dolayısıyla neoklasik iktisat performatif bir iktidar bilgisi olarak geniş bir iktidar ilişkiselliğinin, yazarların deyimiyle, 'çoklu belirlenimin' (*overdetermination*), içine yerleşir.

Resnick ve Wolff'un neoliberal çağda yeni neoklasik iktisat eleştirisi çağrısı neoklasik iktisadın devlet, toplum ve birey için nasıl bir programlama yaptığının, hangi yönetim teknolojilerini kullandığının ve hayata geçirdiğinin açığa çıkarılması gerektiği yönündedir. Bu bakımdan, 'bilimsel gerçekliği açıklamıyor' biçimindeki geleneksel eleştirinin ötesinde bir kavrayışla bir başka eleştiri ufkuna açılmanın gerekliliği söz konusudur çünkü gerçeği açıklamayan bu teori neoliberal yönetimselliğin içine yerleşerek bilimsel varsayımlar olarak ele alınan teknolojileriyle gerçeği yönetme potansiyeline sahiptir. Buna göre, neoklasik iktisadın bilimsel argümanlarından ve tekniklerinden biçimsel olarak kendilerini ayrıştıran neoliberal akımların dahi yönetim rasyonalitesi ve teknikleri açısından neoklasik iktisattan kopmadıkları, bu nedenle neoliberalizm çağının neoklasik iktisadın hâkimiyetinden ayrılmadığı ve neoklasik iktisadın neoliberal iktisat eğitiminin ve politikalarının stratejik aracı olduğu bir zamanda (Zuidhof, 2014) yeni bir tarihsel eleştirinin imkânının

zorlanması gerekmektedir. Uzmanlık bilgisi ve teknik biçimi altında ekonomi bölümlerinde öğrencilerin dikkatini ve saygısını kazanırken onların bilinç durumlarını değişmeye zorlayan ve topluma neoliberal normları yayan neoklasik iktisadın sembollerinin, simgesel araçlarının, politik ve benlik teknolojilerin koşulsuz, dinamik ve güncel eleştirisi için yeni bir eleştiri hattının inşası gerekir. Problem böyle tarif edildiğinde, bu eleştiri hattından ilerlemek için başvurulacak ilk, ama kesinlikle son olmayan, düşünür Foucault'dur ve onun tüm araştırmalarına ve düşünsel/entelektüel/politik yaşamına dağılmış bilgi, iktidar, yönetim ve etik üzerine olan düşünceleri ve çalışmalarıdır.

Bu eleştiri hattı aynı zamanda Foucault'nun (neo)liberal yönetimsellik tarihinde bir boşluğu da doldurmaktadır. Belirttiğimiz üzere, Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda birkaç satırda isimlerini ve kuramsal yaklaşımlarını geçirdiği, erken neoklasik iktisatçıların ve marjinalizmin klasik politik iktisadın liberal yönetimselliğinden nasıl koptuğunun ve liberal yönetimselliği ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde nasıl dönüşüme uğrattığının ayrıntılı bir tartışmasına girmez. Ancak neoliberal yönetimselliğin temellerinin neoklasik iktisadın yarattığı bu dönüşümde aranması gerektiğini vurgular.

Neoklasik iktisadın neoliberal yönetimselliğe doğru attığı bu temelleri Foucault (2008, s. 118-121, 219ff) üç noktada tespit etmektedir. Bunlardan ilki klasik liberalizmde piyasanın esas ilkesi olarak görülen eşitler arası değişim ilişkisinden, rekabete olan vurguya geçiştir. İkincisi piyasayı ve *homo economicus*'u veri alan klasik politik iktisadın "naif naturalizm"inden (2008, s. 120) piyasanın gerektiğinde uzmanlar tarafından müdahale ve inşa edilmesini öngören inşacı bir epistemolojiye ve yönetimselliğe geçiştir. Üçüncüsü kendinin girişimcisi olarak emek düşüncesinin icadıdır. İlk iki dönüşüm Alman ordoliberalizmi, üçüncüsü Amerikan neoliberalizmi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu üç dönüşüm onsekizinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısına uzanan klasik liberal yönetimsellik ile yirminci yüzyılda 1930 sonrası teoride ve 1980 sonrası pratikte global düzeyde gelişen neoliberal yönetimsellik arasındaki temel farklardır. İlk dönüşümle ilgili olarak, Foucault'nun kendi sözleriyle: "Ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren, pratik olarak, hemen hemen tüm liberal teorinin, piyasa hakkında kabul ettiği en önem şey rekabettir, yani eşitlik değil, tam tersi eşitsizliktir. Piyasanın teorisine esaslı zırhı sağlayan değer ve eşdeğerlik sorunundan ziyade rekabet ve tekel problemi oldu" (2008, s. 119). Foucault izleyen satırda ondokuzuncu yüzyıl marjinalistlerinin ve sonrasında yirminci yüzyıl neo-marjinalistlerinin piyasanın *laissez-faire* ideolojisini klasik liberalizmde olduğu gibi piyasanın değişim ilkesinden değil, rekabetinden türettiğini vurgular.

Foucault'nun neoliberal yönetimselliğin klasik liberalizmden ikinci farkı olarak işaret ettiği 'naif natüralizm'den ya da "yönetsel natüralizmden" (2008, s. 61-62) "aktif politika"ya (2008, s. 120) ya da "aktif yönetimselliğe" (2008, s. 121) geçişin teoride ve pratikte iki anlamı vardır. Teorik perspektiften bu geçiş liberal yönetimselliğin 'bilgi-iktidar'ı olan iktisadın insanı artık fiziki doğanın pasif bir parçası olarak değil, akla ve psikolojiye sahip, rasyonel seçimleriyle kurumları ve kuralları inşa eden aktif bir eylemci olarak görmesiyle ilgilidir (Schabas, 2004). Pratik olarak bu eyleyen birey düşüncesi, ordoliberallerin "toplumsal piyasa politikası"nda (2008, s. 144) ya da "çerçeve politikası"nda (2008, s. 140-

142) görüldüğü gibi çerçevesi inşa edilen eyleyen öznenin davranışlarının ve seçimlerinin incelikli müdahalelerle aktif yönetimini içerir. Klasik liberalizmde devletin kendi içsel sınırlamasının temel ilkesini bulduğu bir yönetim teknolojisi olarak piyasada verili insan doğası yerini neoliberal yönetimsellikte bireyi ve devleti piyasanın ilkelerine göre inşa eden aktif yönetim teknolojilerine bırakmıştır.

Klasik liberalizmden neoliberal yönetimselliğe geçişin üçüncüsü noktası olarak emekçiyi 'insan sermayesi' ve 'kendinin girişimcisi', ücreti de sermayenin getirisinin bir başka formu olarak kavrayan tasavvura göre ücret toplumsal/politik üretim ilişkilerinin maddi gerçekliğinde belirlenmez. Ücret emekçinin kendi beden gücünün rasyonel bir işletmecisi ve girişimcisi olarak seçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan bir fiyattır. Bu nokta klasik politik iktisadın maddi üretim ilişkilerinden kavradığı ücret ve emeğin realist ve maddi değer teorisinin yerine emekçinin öznel bakışının ve değerlendirmesinin analiz çerçevesi olarak benimsendiği iktisadi düşüncedeki yeni öznelci maliyet teorisi ile gelişimi ile ilgilidir (Buchanan, 1981; 1999).[3] Foucault'nun emekçinin ve ücretin öznel değer teorisine temellenen bu neoliberal kavramsallaştırma da gördüğü şey ise iktisadi planda gelişen öznelci maliyet teorisi olmayıp, kapitalist ekonominin bel kemiği emekçinin yaşamını yapılandıran yönetsel teknolojilerin dönüşümüdür. Liberal yönetimselliğin bu doğrultudaki dönüşümünü gerçekleştiren ilk politik ve epistemolojik durak ise neoklasik iktisattır. Foucault neoliberal yönetimselliğe esas karakterini veren bu üç dönüşümün köklerinin 1870'lerde marjinalist devrim içinden geçen ekonomi teorisinde yattığını tespit etmektedir.

Klasik liberalizmde kavramsallaştırıldığı biçimiyle ticari değişimin pasif ve çıkar maksimisazyonu amacıyla mekanik olarak davranan *homo economicus*'un, kendinin girişimcisi olarak çevreye uyum sağlayan aktif insan-sermayeye dönüşümü Amerikan neoliberalizminin liberal yönetimsellikte yarattığı diğer bir radikal dönüşüme bağlanır: iktisadi insanın ve piyasanın iktisadi-olmayan diğer insan eylemlerini ve toplumsal ilişkileri açıklama ve bu sayede yeni yönetim araçlarına dönüşmesi. Foucault'nun suç ve cezanın politik ekonomisini problematikleştiren ve yeniden kuramsallaştıran Gery Becker'e olan ilgisi bu bağlamdadır.

Bir bütün olarak bakıldığında, bu dönüşümler esasen neoliberal yönetimsellikteki

---

3 Marx, *Kapital 3*'te emekçiyi kendinin girişimcisi ya da sermayedarı olarak kavrayan neoklasik iktisadın, onun deyimiyle 'vulgar iktisadın', bu teorik yaklaşımını hayali sermaye ya da faiz getiren sermaye oluşumunun bir örneği olarak niteler ve kapitalist rasyonalitenin saçmalığının doruğu olarak tanımlar. Kendi sözleriyle: "Burada şeylerin kapitalist tarzda düşünülmesinin saçmalığı (*absurdity*) zirveye ulaşır, çünkü sermayenin değerlenmesi (*valorization*) emek-gücünün sömürüsünden hareketle açıklanacağına, tam tersine, emek-gücünün üretkenliğini emek-gücünün kendisinin bu mistik şeyin, yani faiz getiren sermayenin, kendisi olduğunu ifade ederek açıklarlar" (Marx, 1991: 596). Buna göre, örneğin 2000 TL ücret elde eden işçinin ücreti ekonomide o anda geçerli % 10'luk ortalama faiz oranı üzerinden 20.000 TL faiz getiren sermayenin getirisi olarak düşünülür. Emekçi kendinin girişimcisi olarak 20.000 TL değerindeki bedeni gücünü (insan-sermayesini) rasyonel bir sermayedar olarak seçtiği yatırım alanına yatırması karşılığında faiz getirisi elde eder. 2000 TL'lik ücret böylelikle artı-değer üretiminde sömürü koşullarından doğan bir sınıfsal çelişkinin ifadesi olarak değil, emekçinin rasyonel bir girişimci-sermayedar olarak elde ettiği bir sermaye getirisidir. Bu örnek Foucault'nun neoliberal yönetimselliğin klasik liberalizmden esas olarak koptuğu üçüncü noktayı çok iyi ifade etmektedir.

temel bir diğer noktanın hazırlayıcısı olmuşlardır. Klasik liberal yönetimsellikte devlet ve piyasa arasında doğal olarak var olduğu kabul edilen bir ayrım söz konusuydu. Piyasadaki değişim ilişkileri ile tüketici ve üretici olarak rasyonel iktisadi insanın ve çıkarlar oyununun devletin siyasal ve yönetsel sınırlarını doğal olarak belirlediği kabul edilmekteydi. Buna göre devlet ve piyasa arasında bir ayrım korunurken bu ayrım aynı zamanda, Foucault'nun İngiliz radikalizmine olan vurgusunda da görüldüğü üzere, devletin topluma ve piyasaya fayda ilkesi gereğince, yönetimin kendi sınırlarını sürekli sorgulayarak, dışsal bir müdahalesini de içermekteydi (2008, s. 40-41). Dolayısıyla piyasada kendi içsel sınırlamasını bulan devletin müdahale etmemesi söz konusu değildi. Yalnızca devleti piyasa karşısında ayrı bir politik beden (*political body*) olarak bırakabilen ve aralarındaki ilişkinin dışsallık boyutunu genişleten bu yönetimsellikte devlet müdahalesinin piyasa mantığından ve mekanizmalarından sapma riskleri yüksekti. Neoliberal yönetimsellik ise yukarıda işaret edilen üç dönüşümle birlikte piyasaya ve ilkelerine pasif biçimde saygı duyarak piyasayı sivil toplum aracılığıyla dolaylı yöneten bir yönetim sanatından, tamamen "piyasa için yönetmeye" (2008, s. 121) ve iktisadi-olmayan alanları ve ilişkileri de piyasa ilişkileri gibi yönetmeye geçişi sağlamıştır. Bu ekonominin ve piyasanın devletin siyasal ve idari yönetiminin dışsal bir ilkesi olmaktan çıkıp, onun içsel olarak temel yönetim mantığı ve tarzı olması anlamına gelmektedir. Neoliberal yönetimselliğin esas özelliği olarak tanımlanan tüm toplumsalın ve yaşamın ekonomikleşmesi esasen devletin siyasal ve idari sınırlarının piyasa tarafından belirlenmesinden ikincisinin ilkini yönetmesine geçişle başlamıştır. İleride ele alınacağı gibi siyasetin ekonomi teorisi olarak tanımlanan kamusal tercih teorisi neoliberal yönetimselliğin bu yöndeki kurucu fikirlerini ve çatı ideolojisini inşa etmiştir.

Neoklasik iktisat ondokuzuncu yüzyılın sonunda klasik liberal yönetimselliğin bu üç boyuttaki dönüşümün temellerini atarak neoliberal yönetimselliğe doğru kapıyı aralamış olsa da tarihin zorunlu koşulları içinde liberal yönetimin esas iktidar bilgisi olarak geliştiğini söylemek zordur. Bu nedenle olsa gerek Foucault'da bu derece önemli dönüşümlerin temelinde yatan bir iktisat teorisi liberal yönetimsellik tarihinde analitik bir çözümleme olarak yer bulmamıştır. Ondokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren sosyal bilimlerin disiplinleşmesiyle marjinalist iktisat nomotetik bilim olarak kendi sınırlarına çekilmiş, disiplinlerin birbirlerinden ne denli farklı ve üstün oldukları yarışta en önde yer almıştı (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 24-25, 35-36). Ondokuzuncu yüzyılın sonunda piyasa ekonomisinin yoksullaştırıcı ve eşitsizlik yaratan değişim ve rekabet ilişkilerine toplumsal itirazların ve sendikal mücadelelerin geliştiği, devlet müdahalesinin ve yeni refah rejimlerinin inşa edildiği bir dönemde kamu hukuku ve yönetim bilimleri devlet müdahalesinin olanaklarını ve etkin tarzlarını araştırırken neoklasik iktisat için klasik liberalizmde olduğu gibi devlet müdahalesinin sınırları meselesi hâlâ esas politik ve teorik konuydu. Sosyal bilimlerin hukuki ve idari disiplinleri yükselen devlet müdahalesi ve toplumcu refah rejimleri karşısında liberal yönetimselliğe iktidar bilgisi olarak eklemlenirken neoklasik iktisat kendi sınırları içinde neoliberal yönetimselliğin temellerini atmaktaydı.

1929 krizi neoliberallerin "ortak düşman" (Foucault, 2008, s. 79) olarak ilan ettiği Keynezyen iktisatla aşılırken neoklasik iktisat içinden sağ çıkamadığı buhrandan

sonra özellikle Amerikan neoliberalizminde yeni bir yönetimselliği doğuran sürecin temellerini atmıştı. Kapitalizmin krizinin liberalizmin kriziyle çakıştığı 1929 buhranı Keynezyen iktisatla aşılırken iktisadın yeniden liberal yönetimselliğin esas iktidar bilgisi olma süreci de başladı. Neoliberallerle Keynes, günümüzde yeni neoliberallerle post-Keynezyenler arasındaki kavga aslında liberal yönetim sanatının asal 'bilgi-iktidar'ı olmak için verdikleri bir çekişmeydi. Neoliberal yönetimselliğin günümüzde kazandığı bu kavganın temelinde, belirttiğimiz gibi, neoliberalizmin yönetsel mekanizmalarının temelini atan ancak kurumların ve insan eyleminin teorisini geliştirmeden bırakan ondokuzuncu yüzyılın sonundaki neoklasik dönüşüm yatar. Foucault'nun hiç değinmediği, ancak onun analitiği açısından itiraza konu olmayacağını düşündüğümüz buradaki esas nokta, neoklasik iktisadın ondokuzuncu yüzyılın sonunda Freud'un bilinçdışını keşfiyle çakışan insan bilimlerindeki epistemolojik kopuşu liberal yönetimselliğin içine yerleştirmesiydi. Diğer bir deyişle, psikolojinin insan bilimlerinin temel bilgisi olma yolunda ilerlemesidir (Foucault 2011, s. 27). Neoklasik iktisat tam da bu noktada iktisadın konusunu tarihsel/toplumsal bir yapı ve ilişki kümesi olarak ekonomiden piyasadaki insan davranışlarını inceleyen bir bilime dönüşümü başlattı. Ordoliberalizm için geçerli olmasa da neoliberal yönetimselliğin global olarak esas gelişim çizgisini belirlemiş Amerikan neoliberal yönetimselliği tarihte ve günümüzde bu dönüşümün üzerinde yükselen davranışsal iktisatla beraber yol almıştır ve almaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda iktisadın ve insanın piyasa ilişkilerinde psikolojikleştirilmesi ve tarihsel/toplumsal/hukuksal kurumların ekonominin dışında bırakılması o zamanki tarihsel ve epistemolojik koşullar içinde neoklasik iktisadı iktidar bilgisi olmaktan uzaklaştırmış olsa da günümüzün temel yönetim teknolojilerini yaratmıştır. Bu nedenle neoklasik iktisat liberal yönetimselliğin tarihinde uzak bir noktada görünse de ekonomi bölümlerindeki öğrencilerden devletin makro yönetsel teknolojilerine dek neoliberal yönetimselliğin dispozitiflerini ve söylemlerini hâlâ belirlemekte ve üretmektedir. Neoklasik iktisadın iktisat teorisinde yarattığı bu dönüşümler neoliberal yönetimselliğin anlaşılmasında ve aşılmasında stratejik bir konumdadır.

LİBERAL YÖNETİMSELLİĞİN VE NEOKLASİK İKTİSADIN KRİZİ: KEYNEZYEN VE NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİĞİN DOĞUŞU

1929'da patlak veren Büyük Buhran kapitalizmin konjonktürel bir krizinden ziyade yapısal bir krizi olarak görülür. Kapitalist ekonomideki bu global yapısal kriz aynı zamanda ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yeniden yapılandırılmış klasik liberal yönetimselliğin kriziyle çakıştı. 1. Dünya Savaşı sonrası liberal yönetimsellik altındaki kapitalist ekonomilerin 1920'lerde çözmeye çalıştıkları temel problemlerin başında Fordist birikim rejiminde ortaya çıkan kitle üretimini ve tüketimini ayakta tutacak ulusal ve uluslararası düzeylerde istikrarlı bir para sistemi yaratmaktı. Ayrıca alım gücünü desteklemek için kredi genişlemesini sürdürmek, savaş yıllarında devletin üretimde artan rolünü özel ekonomiye geri kazandırmak ve yüzyılın başından itibaren üretimde kontrolü artan işçi sınıfının 1917 Devrimi ile birlikte uluslararası boyutta kapitalist ekonominin tıkanıklarını zorlaştırması

çözülmesi gereken diğer problemlerdi (Holloway, 1996). 1930 sonrası uluslararası siyaseti ve kapitalist ekonomiyi yeniden yapılandırma ihtiyacı işçi sınıfının yarattığı küresel tedirginliğin doğumu olan 1917- 1929 arası bu temel gelişmelerden ve dönüşümlerden kaynaklanmaktaydı. Uygulamaya dönen cevap Keynes'den geldi ve planlamacı bir ekonomiyle sınıfsal uzlaşının yeni liberal yönetimselliğinin çerçevesini 1970'lere kadar geçerli olacak şekildi belirledi. Keynes her ne kadar neoliberaller tarafından 'ortak düşman' ilan edildiyse de 1930 sonrası gelişen neoliberal düşünce 1920'lerin klasik liberalizmini rafa kaldırmak için atılmış bir diğer adımdı. İkisinin ortak noktası iktisadın iktidar bilgisi olarak liberal yönetimselliğin krizini aşmada işlevini kaybetmesi karşısında ortaya çıkmış olmalarıdır.

Keynes'in ve ordoliberallerin neoklasik iktisada olan itirazları klasik politik iktisatta görülen disiplinlerarası bir epistemolojinin neoklasik iktisatta olmayışı ve piyasa ekonomisinin kurumlarla, idari ve hukuksal bir rejimle işleme zorunluluğunu gözden uzak tutmasıydı. Klasik politik iktisattın şekillendirdiği liberal yönetimsellik daha kapsamlı yönetim teknolojileri içermekteydi. Kamu hukukundan, nüfusun yönetiminin istatistiksel ve somut idari araçlarına, etikten Benthamın Panoptikon'unda olduğu gibi toplumun denetim mekanizmalarına dek uzanan disiplinler arası bilgi ve yönetim aygıtları üretimi söz konusuydu. Neoklasik iktisadın ondokuzuncu yüzyılın sonundaki paradigmaya uygun olarak iktisadın sınırlarını piyasa ekonomisindeki değişim ilişkilerine ve fiyat teorisine indirgemesi liberal yönetimselliğin pratikte *laissez-fair*'in işlemediği bir dönemde ne ondokuzuncu yüzyılın sonundaki liberalizmin krizini aşabilmede ne de 1930'ların krizine çözüm üretebilmede bir işlev görebilmesine izin vermiştir. Neoklasik ekol içinde iktisadın iktidar bilgisi olarak liberal yönetimselliğin krizini aşmada işlevsizleşmesi, belirttiğimiz üzere, esasen kurumsal bir analizi ya gerçekleştirememiş olması ya da kimi versiyonlarında görüldüğü gibi marjinalizmin soyut ilkeleri altında kurumsal analizlerinin son derece şematik kalmasıydı. Ancak, yine değindiğimiz üzere, insan bilimlerinde yaşanan ondokuzuncu yüzyılın sonunda bilinçdışının keşfiyle psikolojinin diğer bilimler üzerindeki egemenliğini kurması modern epistemolojik kopuşu yaratmıştı. Bu bir taraftan Keynes'in teorisinin can damarı sayılan beklenti teorisini hazırlamıştı. Diğer taraftan neoliberal iktisadın piyasa ilkelerine göre davranışları, duyguları ve iç dünyası incelikli ve derinlemesine inşacı bir müdahale ile yönlendirilebilir ya da yönetilebilir psikolojik insanın bir yönetim teknolojisi olarak icadını hazırlamıştı.

Neoklasik iktisadın klasik politik iktisattan koptuğu temel epistemolojik düzey Foucault'nun düşüncesinde Ricardo'dan başlar. Foucault'ya göre Ricardo sonrası iktisadi düşünce aynı epistemolojik hatta olup, farklı yönetimsellikler üretmiştir. Foucault (1972, s. 275-286; 2002, s. 279-280; 2011, s. 28) için bu aynı epistemolojik hat Kant'ın felsefede yarattığı "sonlu insan" düşüncesine dayanır. Foucault, Kant'ın felsefede yarattığı 'sonlu insan' düşüncesini klasik politik iktisada ve dolayısıyla modern yönetimselliğe getiren iktisatçının Ricardo olduğunu belirtir. Sermayenin sonsuz birikim ufkunda sonlu bir yaşama sahip sınıf öznelliği olan üretken birey Foucault'nun tanımladığı modern biyopolitikanın öznesi olarak Ricardo tarafından tasarlanmıştır. Dolayısıyla nüfus ya da

sınıf düzeyindeki üretim ilişkileri içinde sonlu yaşama sahip bireye kapı açan Ricardo'dur. Üretim alanında sonlu ve sınıfsal öznelliği olan emeğin yeni disiplin koşulları biyopolitik bir iktidar çerçevesinde şekillenirken ondokuzuncu yüzyılda John S. Mill'den itibaren psikolojik ve akli bir özne olarak adım adım tanımlanması iktisadın neoklasik devriminde saf bir psikolojik ve rasyonel (sınıfsız) özne olarak icadına bağlanmıştır. Neoklasik iktisat ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren 1920'lerin sonuna kadar iktisat teorisinin hâkim bilgisi olmakla beraber, kapitalist ekonominin somut problemlerini çözmede ve liberal yönetsel teknolojiler geliştirmede yetersiz kalmıştı. Ancak dışarıda bıraktığı somut teknolojiler ve kurumlar neoliberal yönetimsellikte psikolojik insanla bütünleştiğinde neoklasik iktisadın katı çekirdeğine dokunmadan 1980 sonrasında tüm yaşamı ve toplumsalı mikro ve makro ölçeklerde yapılandıran ve sermayenin sonsuz zaman ufkunda sonlu insan yönetiminin yeni akılsallığını ve teknolojilerini kuran neoliberal yönetimsellik iktisadı yeniden liberal yönetim sanatının, akılsallığının ve norm sisteminin iktidar bilgisi olarak inşa etti. İktisat emperyalizmi (*economics imperialism*) somut ve soyut anlamlarıyla bu gerçeği ifade eder.

Dolayısıyla neoklasik iktisadın liberalizmde temel müdahalesi liberalizme stratejik bir yönetimsel düzey, alan ve teknolojiler sağlamasıdır. Foucault'ya göre ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde sosyal bilimlerin psikolojikleşmesi ve Freud'un bilinçdışını keşfetmesiyle insan bilimlerinde hâlâ içinde olduğumuz temel epistemolojik hat açılmıştır. Neoklasik iktisadın, tüketici bireyi liberalizmin temel yönetim teknolojisi haline getirmesi aynı döneme rastlar. Zygmunt Bauman (2015) liberalizmde yönetsel teknoloji olarak üretici özgürlüğünün yerine tüketici özgürlüğünün geçtiği zamanı 1950 sonrasına işaretler ve bu efektif talebe güçlü vurgusu nedeniyle Keynezyen refah devleti modeliyle ve neoliberalizmin ortak teknolojilerinden biridir. Ancak tüketici özgürlüğünün tam ve katıksız gelişimi neoliberalizm içinde olmasına karşın iktisat içindeki yönetimsel bir teknoloji olarak keşfi neoklasik iktisada uzanır.

Sözün kısası, neoliberal yönetimsellik Avrupalı ve Amerikan versiyonlarıyla Foucault için toplumun ve bireyin piyasanın ilkelerine göre sürekli ve derinlemesine inşacı bir müdahale altında tutulmasında ifadesini bulur. Bu ordoliberalizmin esas karakteri olmakla beraber, değineceğimiz üzere Foucault'nun Amerikan neoliberalizminde göz ardı ettiği davranışsal iktisada dayanan kamusal seçim teorisi devleti bu inşacı müdahalenin stratejik aracı haline getiren global iktidar bilgisidir. Kıyaslandığında Amerikan neoliberalizmi Foucault'nun da tespit ettiği gibi ordoliberalizme göre neoklasik iktisatla bağları çok daha güçlü ve belirgindir. Bu bakımdan erken neoklasik iktisat kendi zamanı için somut çözüm üretmemiş ve liberal yönetimselliğe eklemlenmesindeki hiyerarşide ekonomiyi üst sırada tutamamış olsa da günümüzün neoliberal yönetimin akılsallığının ve teknolojilerinin kurucu fikirlerinin yattığı yer olarak önemini artırarak korumaktadır.

KAMUSAL SEÇİM TEORİSİNİN NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİĞİ

1980 sonrası uygulamaya konan küresel ticari ve finansal serbestleşme ile içerde devletin küçültülmesi söylemlerine ve iktisat ve kamu politikalarına referansla tanımlanan neolib-

eralizm Foucault'nun yönetim analitiği ve tarihinde 1930'dan itibaren Keynezyen iktisada karşı en önemli temsilcileri Freiburg ordoliberalleri, Avusturya iktisatçıları, *London School of Economics* ve Chicago Okulu'nun iktisatçılarının olduğu bir 'düşünce kolektifi'dir. *Walter Lippmann Kolokyum*'u ile başlayan ve *Mont Pelerin Society* ile kurumsallaşan neoliberal düşünce kolektifi neoklasik iktisat tarafından dönüştürülen klasik liberalizmin yönetimselliğini karşı-Keynesçi bir yeni liberal yönetimsellik olarak inşa etmiştir. Aralarında neoklasik iktisatla ve onun dönüştürdüğü liberal yönetimsellikle bağları farklı olsa da ortak noktaları Foucault'nun deyişiyle Keynes'i 'ortak düşman' olarak görmeleriydi. Ordoliberaller ve Avusturya iktisatçıları neoklasik iktisadın marjinalizmin etkisiyle aşırı soyut, şematik ve mekanik teorisi içinde sırasıyla ekonominin kurumsal ve bireyin davranışlarının realist ve genel bir insan eylemi teorisini ('prakseoloji') yapamadığını düşünmekteydiler ve fakat neoklasik iktisadın katı çekirdeğindeki denge nosyonunu, özellikle ordoliberaller, bir bütün olarak reddetmediler ve politik olarak güçlendirilmiş yeni bir toplumsal politika ve genel denge modeli haline getirdiler (Ptak, 2009, s. 122-123; Plehwe, 2009, s. 1). Foucault neoliberalizmin gerçek modeli olarak gördüğü Amerikan neoliberalizmini analiz ederken odağına aldığı Chicago Okulu ise neoklasik iktisadın bilimsel ilkeleri açısından birebir devamı olmasa da geliştirdikleri yönetimselliğin dayandığı piyasada ve politik arenada farklılaşan ve dengesizlik yaratan çıkarlar oyunu teorisi neoklasik iktisadın temel varsayımlarına dayanır (van Horn and Mirowski 2009, s. 139, 161-162).

Foucault'nun neoliberal düşünce kolektifinin gelişim tarihinde yer vermediği 1950 sonrası gelişen Virginia Okulu olarak bilinen Amerikan neoliberalizminin diğer ayağı James Buchanan'ın önderliğinde gelişen kamusal tercih teorisi erken neoklasik iktisada, özellikle İsveçli Knut Wicksell'e ve İtalyan neoklasik iktisatçılarına uzanır. Öyle ki Buchanan (1987, s. 243) 1986'da Nobel Ödülü seremonisindeki konuşmasında politik ekonomiye, Foucault'nun deyiminde neoliberal yönetimselliğe, katkısının "Wicksellci temaların çeşitlendirilmiş tekrarları, ayrıntıları ve uzantıları"ndan ibaret olduğunu açıkça söylemiştir. Bu bakımdan günümüzün neoliberal yönetimselliğinin özellikle devletin yapılandırılması ve kamu politikalarının oluşturulmasında temel düşünce ve bilgi alanı olan kamusal tercih teorisi Foucault'nun yönetim analitiği ve tarihi çerçevesinde erken neoklasik iktisada uzanan kökleriyle anlaşılmalıdır.

Foucault'nun neoliberalizmi bir yönetimsellik biçimi olarak incelemesi seçtiği iki farklı neoliberal yönetim sanatı üzerinden şekillenmiştir: Alman ordoliberalizmi ve Amerikan neoliberalizmi. Her iki neoliberalizm türü ülkelerin kendi özgün koşullarında gelişmiştir. Alman ordoliberalizmi 1925'ten itibaren doktrin olarak Freiburg iktisatçılarının öncülüğünde gelişmeye başlamış ve savaş sonrasında 1952'de uygulamaya konulmuştur (Foucault, 2008, s. 95). Uygulamanın arkasındaki temel gerekçe savaş sonrasında, geride kalan devletin karanlık sicili karşısında, meşru bir devlet inşasının sürekli bir iktisadi büyüme ve gelişme politikasına ve ideolojisine oturtulmasıdır ve ordoliberalizm savaş sonrası Alman liberalizminin temel yönetsel araçlarını sağlamıştır. Ordoliberaller klasik ve neoklasik liberalizmden farklı olarak ekonomik özgürlüğe alan açacak şekilde devletin sınırlaması programını değil, devletin hukuksal ve kurumsal müdahaleleriyle rekabetçi pi-

yasa mekanizmalarının toplumsal olarak zararlı sonuçlar üretmemesi (tekelleşme, toplumsal çıkar çatışmaları gibi) için bir 'çerçeve politikası' oluşturmayı hedeflemişti. Piyasadaki iktisadi süreçlere doğrudan müdahale yerine, toplumun dokusuna ve derinliğine sistematik düzenleyici müdahalelerle toplumu rekabetçi piyasa sistemine uyumlu hale getirmek temel amaçtı. Bu aynı zamanda devlete siyasal ve yönetsel bir model çizmek için toplumsal çerçevesi inşa edilmiş piyasanın bir model olarak belirlenmesi programıydı. Bundan ötürü ordoliberaller 'toplumsal piyasa ekonomisi' adıyla formüle ettikleri politika düzeneği genel bir hayat politikası ve nüfus yönetimi olarak hukuk, eğitim, üretimin teknik koşulları, iklim gibi toplumsal çerçevenin ve fiziki doğanın unsurlarını hedef almıştı (2008, s. 140-141). Devletin ya da toplumsal ilişkilerin piyasaya müdahalesi yerine, ilk ikisinin sonuncusuna uyumu "politik ve moral çerçevenin" (2008, s. 243) organize edilmesiyle ve belirli ara amaçlar ve müdahalelerle gerçekleşebilmektedir. Üretime ve büyümeye bu denli vurgu yapan bir liberal yönetimsellik proleter oluşumları ve tekelci eğilimleri engellemeli, küçük ölçekli işletmelerle oluşturulmuş toplumu bir "girişim toplumu" olarak inşa etmesi gerekliydi (2008, s. 147-150). Bireyci ve rekabetçi değerlerin özümsendiği bu girişimci toplumda eşitlik değil, düzenlenmiş ve herkes için eşitsizlik önemlidir (Foucault, 2008, s. 120, 143; Lemke, 2001, s. 192). "Özelleşmiş sosyal politikalarla" (Foucault, 2008, s. 145) kamusal güvenliğin yerine piyasanın risklerine ve rekabetine göre uyumlandırılmış girişimci insan ve toplum modelinin inşası hedef alınmıştı.

Amerikan neoliberalizminde ise problem rekabetçi piyasa normuna göre meşru devlet inşası olmayıp klasik ve neoklasik liberal yönetimsellikte devletin sınırlanması ilkesi ve hedefinden vazgeçmiş değildir. Bu temel programa devleti ve devletle birey arasındaki siyasal ilişkiyi dönüştürme hedefini eklemiştir. Amerikan neoliberalizmi ordoliberalizmdeki piyasa modeline özgü birey ve toplum modelini radikalleştirdi ve genelledi (2008, s. 243). İki temel özelliği iktisadi olmayan insan davranışlarının ve ilişkilerin iktisadi çözümlemesi ve bu temelde geliştirilmiş siyasetin davranışsal ekonomik teorisi ile kamu otoritesinin sistematik eleştirisidir (2008, s. 248). Foucault'nun insan sermayesi teorisi ile suç ve cezanın politik ekonomisi üzerinden gözlemlediği şey eylemin ve eyleyenin öznel bakış açısının tüm diğer iktisadi olmayan alanların (evlilik, suç, ceza, çocukların eğitim gibi), davranışların ve insanlar arası ilişkileri çözümleyen analitiğin ve buradan hareketle neoliberalizmin yönetim teknolojilerinin ve araçlarının gelişimiydi. Foucault'nun en genel düzeyde "global" ve "ütopik" (2008, s. 218) bir neoliberal yönetim sanatının geliştiğini gözlemlediği Amerikan neoliberalizmi davranışçı iktisat ekolünde yarattığı büyük ilerleme ile klasik ve neoklasik liberalizmin devlet iktidarını sınırlayan pasif iktisadi rasyonel insanını her alana uygulayabilen genel bir analitik çözümleme aracına ve yönetim teknolojisine dönüştürmüştür. Foucault'da Amerikan neoliberalizminde *homo economicus*'un ideal bir tip olarak neoliberal yönetimsellikte her alana uygulanabilir bir analitik araç olması etraflıca okunabilmekte ancak bunun makro ve mikro ölçeklerde yönetim teknolojisi olarak nasıl kullanıldığı ve neoliberal iktisadın 'bilgi-iktidar' olarak yönetim ve iktidar ilişkilerinin düzenlenme pratiğine nasıl eklemlendiği ordoliberalizmdeki analizine kıyasla yetersizdir. Ordoliberalizme göre neoklasik iktisadın analitik araçlarıyla daha güçlü bir bağ kurmuş

Amerikan neoliberalizminin diğer ayağı kamusal seçim teorisi makro ve mikro ölçekte performatif bir 'bilgi-iktidar' olarak bunu 1950'den itibaren gerçekleştirmeye çalışmaktadır. 1980 sonrası uygulamada neoliberal öznenin üretiminde ve özellikle kamu otoritelerinin neoliberal dönüşümünde ideolojik ve yönetsel teknolojileri sağlayan kamusal seçim teorisini neoliberal yönetimsellik tarihinde ve analitiğinde atlamak hem yönetimsellik tarihinde büyük bir boşluk bırakır hem de günümüz neoliberal yönetimselliğin yayılımının, işleyiş biçimlerinin ve teknolojilerinin analizini son derece eksik bırakır.

İktisat teorisi olarak anlaşıldığında kamusal tercih teorisi siyasetin ekonomi teorisi biçiminde politik ekonominin bir kolu olarak tanımlanır. Pozitif, diğer bir deyişle, benimsediği bilimsel varsayımlar itibariyle soyutlama düzeyinde görüldüğünde kamusal tercih teorisinin odak noktası demokratik piyasa toplumunda devletin sunduğu kamusal hizmetlerin/malların içeriğinin ve hacminin kolektif olarak nasıl belirlendiği ve bunların finansmanın eş anlı olarak nasıl gerçekleştiğidir. Ancak kamusal tercih teorisi bir iktisat teorisinden çok daha fazlasıdır. Foucault'nun esas özelliği olarak Amerikan neoliberalizmine ilişkin tespit ettiği radikal bireyciliği devletin ve kamu otoritelerinin analizine taşıyarak makro ve mikro ölçeklerde devletin, toplumun ve bireyin neoliberal inşasında pratikte uygulanmaya konulan siyasal ve ahlaki bilgisini üreten kamusal seçim teorisidir. Kamu otoritelerinin varlığını, işleyişini, eleştirisini ve genel olarak kamusallığın yapısını radikal bireyciliğe bağlayan teori siyasal alanın anayasal inşasını bireylerin rasyonel seçimlerine ve çıkarlarına bağlı olarak ortaya çıkan kurallara ve kurumlara bağlı görmektedir. Bu noktada devlet/siyaset ve birey arasında meşru ve sistematik bir neoliberal bağ kurmak, kuralların ve kurumların neoliberal yönetimselliğe uygun dönüşümü teorinin görevi olarak ortaya çıkmaktadır. Teorinin kendine biçtiği politik görev yalnızca bireyler arası etkileşimden doğan kompleks siyasal yapının bir açıklamasını sunmak değil, yapının ve öznenin neoliberal inşasıydı: "Normatif olarak, anayasal politik iktisatçının görevi", diye yazıyor Buchanan, "kendi sosyal düzenini kontrol etmek isteyen vatandaşlar olarak bireylere, her tür amaçlarına en iyi şekilde hizmet edecek olan politik oyunun kurallarını aramaya devam ederlerken yardımcı olmaktır" (Buchanan, 1987, s. 250). Bireylerin davranışlarını ve kurumlarını dönüştürmek Keynezyen ekonominin benimsediği gibi toplumsal mühendislikle değil, insan eylemine odaklanan kapsamlı yeni bir politik ekonominin varlığıyla gerçekleştirilebilir (Buchanan, 1964; 1975). Bu politik ekonomi için *homo economicus*, metodolojik bireycilik ve katalaksi (siyasetin piyasadaki değişim ve çıkar ilişkilerine benzer olarak kavranması) teorik yaklaşımının merkezi varsayımlarıdır. Ekonomik ve ekonomi-dışı tüm alanları bu üç yönetimsel varsayımla ele alan teori, insan eylemini yapılandırması ve eylemlerin karşılıklı ilişkisinden türeyen siyasal ve sosyal kompleksin kendi değerlerini yaratan otonom bireylerin özgürlüğünü ve refahını sürdürmesi (1987, s. 250) için teoriyi pratikte operasyonel hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu normatif bakışa göre tek bir insan eylemine odaklanarak değil, çıkarlar çatışmasının toplumsal uyumu ve refahı bozan bu siyasal ve sosyal yapıda birinin diğerine olan davranışını da şekillendirmek esastır.

Foucault, Almanya'da ve Fransa'da yöneticiler tarafından icat edilen ve uygulanan bir teknik olarak liberalizmin Amerikan toplumunda kuruluşundan itibaren "va-

rolma ve düşünce tarzı" olarak işlediğini belirtir (Foucault, 2008, s. 218). Buchanan'ın kamusal tercih teorisi tam da bu gerçekten hareket eder. "Modern Amerikalıların gözlemlenen davranışı aşırı kişisel-çıkarcıdır" diye yazmaktadır (Buchanan, 1978, s. 364). Kişisel çıkar politikayı piyasa gibi analiz ederken (katalaksi) kullanılan temel analitik varsayımdır. Temsili demokrasi modelinde politikacılar ve bürokratlar kişisel çıkarları doğrultusunda devleti ve bürokrasiyi genişletirken, seçmenler de bu genişlemeyi çıkarları doğrultusunda kabul ederler, ancak Keynezyen bürokratik refah devletinde görüldüğü gibi bu rant-kollama davranışlarının gelişmesi, durgunluk, kriz ve en sonunda çöküşle sonuçlanır (Udehn, 1996, s. 32). Temsili demokrasi devletin genişlemesini önleyemediği gibi ve kişisel çıkarları düzenleyen bir mekanizmaya sahip olmadığından böyle bir siyasal yapıda rant-kollama davranışlarını çoğaltmada teşvik edici olmaktadır. Kamusal tercih teorisinin buna yönelik biri siyasal diğeri etik iki çözümü vardır. Her siyaset kamusal olamayacağından devleti siyasetin kendisi kişisel çıkarlar doğrultusunda genişletebilir, o nedenle anayasal düzeyde her yönetimin uyması gereken devleti sınırlandırıcı kuralların konulması gerekir. Bu kurallar bireylerin geleceğe dair rasyonel beklentilerine uygun olarak dizayn edilir (Buchanan, 1988, s. 137). Bu kurallar işledikçe kişisel çıkarların karşılıklı oyunu hem piyasada ('görünmez el') hem siyasette dengeyi, istikrarı ve bireysel özgürlüklerin korunmasını eş anlı sağlayabilir.

İkinci çözüm etik düzeydedir ve bu tam da Foucault'nun tespit ettiği 'bilgi-iktidar' olarak politik ekonominin neoliberal yönetimselliğin özne inşasındaki yönetimsel teknolojisini tanımlamaktadır. Toplumsal mühendisliğe alan açmadan bireylerin ve onların seçimlerinden, karşılıklı çıkar oyunlarından ve geleceğe dair rasyonel beklentilerinden türeyen kurumların liberal bir siyasal etkileşim kompleksine entegre edilmesi için Buchanan liberal yönetim sanatında deontolojik bir dönüşüm çağrısında bulunmuştur (Buchanan, 2008, s. 472-474). Yalnızca kurumların ve kuralların getirdiği dışsal sınırlamalarla değil, içsel olarak davranışın yönetilmesinde moral kaideler gereklidir. Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı*'ndan (1984 [1759]) beri liberal yönetim sanatı hiçbir zaman bireyin yönetimini etik düzlemden ayırmamıştır ve liberal yönetimselliğin en gelişkin formları her zaman teorilerinde etiği en ince yönetim teknolojisi olarak inşa etmişti. Buchanan'ın da davranışın "içsel sınırlamaları" (1978, s. 366), Foucault'ya göre içsel yönetimselliğini, yaratacak şekilde bir ahlaki dönüşümden geçemezse dışsal politik-hukuki sınırlamalar çözüm olamayacağı gibi yönetimin içindeki payları giderek büyür. Bu da yönetimi her zamankinden daha maliyetli bir hale getirir - hem somut işlerin yürütülmesindeki maliyet hem de karşılığı ödenemeyecek olan özgürlüklerin sürdürülmesinin ve olası yitiminin maliyeti. Bu bakımdan Buchanan, Kantçı deontolojide bir çare bulmaktadır. Rasyonel ve kişisel-çıkar güdümlü bireyin ödev ahlakında neoliberal yönetimselliğe uygun en önemli ilke kişisel çıkarın topluluk çıkarının altında kalmamasıyla beraber bireyin topluluk fikrinden kendini ayırmamasıdır. Bu nedenle söz konusu etik özne bir yönetim teknolojisi olarak yine *homo economicus*'tur. Kendi ahlaki düzenlemesini ve sınırlamasını içinde bulan bu özne ordoliberalizmdeki neoliberalizmin inşasındaki aktif devlet yönetimselliğini ve Keynezyen refah devletindeki toplumsal mühendisliği ve bürokratik kapitalizmi bertaraf edecektir. Bu yolla *homo economicus*'lar arasında değişim ilişkilerinden türeyen sözleşmeler ve kurallar da

toplumun hakikat rejimini kurabilmektedir. Buchanan'ın kamusal seçim teorisi böylelikle *homo economicus*'u, klasik ve neoklasik iktisattaki değişim ilişkilerinde çıkarını maksimize eden pasif özneyi, bireyler arası etkileşimin etik-öznesi haline getirerek neoliberal yönetimin asal teknolojisi olarak yeniden inşa etmiştir.

Neoliberal öznelliğe özgü öznellik inşasında Kant'ın deontolojik ahlak felsefesinin buna uygun olmadığı düşünülebilir. Sonuçsalcılık liberal yönetim sanatının temel felsefesidir. Liberalizmden önceki yönetim biçimlerinde, özellikle hukuksal-hükümdarlık modellerinde, nedenlerin yönetimi önemliyken, liberalizmin yarattığı büyük dönüşüm yönetimi sonuçlar ve etkiler üzerinden işletmektir. Sonuçları ve etkileri yönetmek nedenlere göre daha maliyetsizdir ve kamu otoritesinin gücünü ve ölçeğini sınırlı tutar (Agamben, 2013, §7). Nitekim günümüzde krizlerin önlenmesinden ziyade krizlerin yönetimi esas yönetim anlayışını tarif eder. Buchanan'ın Kantçı deontolojik ahlak felsefesine yönelmesi inşa ettiği neoliberal yönetimselliği sonuçsalcılıktan uzaklaştırdığı düşünülebilir ancak Kant'a[4] yönelmesinin esas sebebi ideal rasyonel özneyi ahlakileştirme potansiyelini Kant'ın sunabilmesidir. Dolayısıyla neoliberal yönetimselliğe uygun bir içsel sınırlandırma teknolojisi olarak erdem etiğini Kant'ta bulabileceğini düşünmüştür. Erns Gellner'in[5] belirttiği üzere:

Kantçı insan doğanın ya da evrenin hiç mi hiç etkisinde değildi. Ahlâkı, en önemli fikirleri, hatta Tanrı'ya olan inancı bile en sonunda insanın aklının düzeninden kaynaklanır. Kant bu zorunluluğun erdemini / ahlaki doğruluğunu inşa etmişti. Eğer ahlâki ilkelerimiz, kavramlarımız bu şekilde 'özerk' olmasalardı, eğer bunlar [varlığını] dışarıda herhangi bir şeye borçlu olsalardı, o zaman değersiz kalırlardı. Bunları yalnızca bizim başkasına muhtaç olmadan yapmamız onların görkeminin yattığı gerçektir... Kant'ın felsefesi aşırı bir kendine yeterliğe doğru yöneltilmiş bireyselci Protestanlığın bir türüydü (aktaran Nalbantoğlu, 1990).

H. Ünal Nalbantoğlu'nun yorumladığı üzere:

> Burada her birinin *homo oeconomicus*-özünü içerdiği ve metaların (ve ayrıca belki de metalar olarak düşüncelerin) pazaryerinde rasyonel davranış içinde kendi çıkarının peşinden gittiği varsayılan bağımsız iktisadi faillere dair o genel söylemsel düzlemi hatırlamaktan geri kalamıyoruz. Ayrıca piyasanın içinde ve dışında metaların ve (genellikle satılık) düşüncelerin bütün değişim (*exchange*) sürecinin varsayımsal (ya da öyle umulan?) rasyonellik ilkesine göre işlediği zannedilmekteydi. Burada Kant'ın zamanının genel aurası ile onun kendi düşüncesi arasında doğrudan bir nedensel ilişkiye işaret etmiyoruz. Bu daha çok Kantçı tasarının omuz verebileceği meta ilişkilerinin "olumsal" koşuludur (Nalbantoğlu, 1990).

4 "[Ö]devden dolayı yapılan bir eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılacak amaçta bulmaz, onu yapmağa karar verdirten maksimde bulur" (Kant, 2009, s. 15).

5 E. Gellner (1979). Absolute in Braces. İçinde *Spectacles and Predicaments*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 23.

Bu yorumların ışığında anlaşılıyor ki Kant'ın rasyonel ve kendi buyruklarının üretici ahlaki öznesi ile Buchanan'ın analitik ve yönetimsel bir özne olarak benimsediği *homo economicus* arasında mesafe azdır. Üstelik Kant'ın başkasının (özellikle devletin) aklına ihtiyaç duymadan kendi kendini yöneten öznesi neoliberal yönetimselliğin ihtiyaç duyduğu kendinin girişimcisi olarak öznenin felsefi karşılığına denk düşebiliyor. Buchanan'ın Kant'ın deontolojik ahlak felsefesine çağrıda bulunması bu yorumların ışığında anlamlı görünüyor. Ne var ki, Foucault'nun neoliberal yönetimselliğe direnişin, onun deyimiyle 'karşı-tutumların' inşası Kant'ın modern felsefesinde yarattığı büyük dönüşümle mümkün olabilecektir. "Şimdinin ontolojisi"ni, "kendimizin ontolojisi"ni (Foucault, 2000, 172) modern felsefenin sorunu olarak hazırlayan Kant, Foucault'ya göre, şimdiyi gelecek ve geçmiş arasında basit bir bağıntı olmaktan çıkarmış ve şimdinin anlamını ve dönüşümünü, yani "güncellik" meselesini, felsefenin temel sorunu olarak gündeme getirmiştir. Tıpkı Kant'ın inandığı gibi, devrim türü büyük olaylarla değil, gündelik iktidar ilişkilerinin olağan akışındaki küçük direniş alanları içinde 'karşı-tutumların' neoliberal yönetimselliğe karşı Kant'ın modern felsefeye bıraktığı bu temel sorunsalı işletmesi ile mümkün olacaktır (Foucault, 2000; Kulak, 2016). Önemli bir farkla: Neoliberal yönetimselliğin Kant'ta bulduğu ödev ahlakı gereği kendi kendinin yöneticisi olan rasyonel özne yerine, kamusal alanda fikrini söylerken şimdiyi sorgulayan ve bir başka yönetimselliğe kapı aralayan kolektif öznenin yolunu açan bir karşı-tutum gereklidir.

Neoliberalizmi norm koyucu bir yönetimsellik olarak tanımlayan Pierre Dardot ve Christian Laval (2012, s. 430) için "kolektif özneleşme"nin neoliberal yönetimselliğe karşı Kant'ın (1998 [1784]) formüle ettiği şekliyle bir başkasının vesayetinde olmadan düşünebilmek ve davranabilmenin tek mümkün yoludur. Yazarlara göre neoliberalizmin temel mantığını ve tüm işleyiş mekanizmalarını tanımlayan bireyselcilik ve rekabet normlarının karşısında öznellik ve tutumların inşası ki bunlar önceden verili değildir ve şimdi icat edilmesi gerekir (2012, s. 427), kolektif bir öznellik inşası ve pratikleriyle mümkündür.

Yönetimsellik yazını içinde, istisnai biçimde ancak bağlantıları zayıf olsa da kamusal seçim teorisine değinen Dardot ve Laval, kamusal alanın, eylemin ve hizmetlerin üretiminin yeni kamu idaresi modeline göre dönüşümünde bu teorinin stratejik rol oynadığını tespit etmektedir. Gerçekten de neoliberal strateji kamusal faaliyetin bütünsel bir dönüşümüne dayanır. Foucault'ya göre özel ve kamusal alanın sınırlarını belirleyen temel yönetimsel teknoloji olarak devletin (Lemke, 2015, s. 57) kendi eylem ve kurumsal alanı özel sektör mantığına göre dönüştürmesi ve piyasanın özne yönetimine dayalı rekabetçi öz-denetim mekanizmalarını içselleştirmesi sadece devletin alanını ve eylemini değil, aynı zamanda toplumun ve öznenin neoliberal yönetimselliğe uygun inşasında kilit bir aşamaydı. Kamusal faaliyetin ve yönetimin performansa ve ölçüme dayalı yeni liberal işleyiş tarzı, refah rejimi finansal araçlarla yönetilen toplumsal ve özel alanda girişimci benliğin gelişiminde ve yayılımında öncü rolü oynamaktadır. Bu devletin kamusal faaliyetinin dönüşümü ile yurttaşların hizmet-tüketicisi yurttaşa dönüşümüyle el ele git-

mektedir. Özel şirket mantığının temel yönetimsel teknoloji haline getirilmesi rekabeti ve riski genel bir norm olarak işletmekte ve bu durum kamusal seçim teorisinin özünde hedeflediği kamusal alanın ve eylemin dönüşümünü neoliberal bir çizgide farklı teknolojilerle de olsa gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla her ne kadar rekabet yerine değişim bu teorinin esas yönetsel ve soyutlama aracı olsa da neoliberal yönetimselliğin temsili demokraside bireyleri seçmen, politikacıları ve bürokratları hayır-sever despot biçimindeki öznelliklerini yıkması ve "yurttaş-tüketici" (Dardot ve Laval, 2012, s. 360) tipini yerleştirmesi, kamusal seçim teorisinin neoliberal yönetimselliğe sağladığı ideolojik ve stratejik araçlar olmadan gerçekleşemezdi. Analitik modellerinde piyasa mantığına göre çözümlenen devletin kamusal faaliyetinin ve alanının teorisi gerçekliğe dönmüştür.

Dardot ve Laval neoliberal yönetimselliğin krizinin bu gerçekliğin içinde şekillendiğini tespit eder. Finansal bir yönetimselliğe uygun şekilde 'yurttaş-tüketici'nin "sınırsız dünya" (2012, s. 398, 406) arzusu haz ve performans düzeneğine göre canlı tutularak işletilen ama tehlike ve risk içinde yaşayan böyle bir öznellikler bütününün ve girişimci toplum düzeninin sonucu "genelleşmiş depresyon", "kişilik erozyonu" ve "liberal demokrasinin tükenişi" (2012, s. 400ff) gibi belli başlı sonuçlarla neoliberal yönetimselliğin krizi olmuştur. Yazarlara göre 2008 krizi sonrası neoliberal yönetimsellik bir başka evreye geçmiştir. İçinde bulunduğumuz bu evre asgari bürokrasi ve devlet hedefleyen kamusal seçim teorisinin neoliberal yönetimselliği de değildir. Tam tersi yazarların geçerken tespit ettiği gibi bireyselci rekabet norm sistemi bu yeni-neoliberal yönetimsellik evresinde büyüyen bir bürokratik-devlet kapasitesi inşa etmiştir ve özgürlükle yönetim modelinin uzun krizine veya ödenemeyecek maliyetlerine yol açmıştır. Bu tarih, liberal ve eleştirel formlarıyla, karşı-yönetimsellik için Kant'ı geri çağırırken, fiiliyatta bireyselciliğin ve rekabetin total devlet-yönetimselliğine dayanan kontrol toplumunun teknolojilerine dönüşümünün yeni-Hobbesçu düzenini yaşamaktadır. Klasik politik iktisat, neoklasik iktisadın liberalizmi ve kamusal seçim teorisi Hobbes'un Leviathan'ını piyasa ile aşarken, neoliberal yönetimselliğin bu krizinin liberal formülasyonlarla aşılamayacağının öyküsünü Foucault'da bulmaktayız.

Kaynaklar

Agamben, G. (2013). For a Theory of Destituent Power. *Critical Legal Thinking*. http://www.chronosmag.eu/index.php/g-agamben-for-a-theory-of-destituent-power.html.

Bauman, Z. (2015). *Özgürlük*. K. Eren (çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Bockman, J. (2012). The Political Projects of Neoliberalism. *Social Anthropology, 20*(3), 310-317.

Brady, R. (1942). Modernized Cameralism the Third Reich: The Case of the National Industry Group. *The Journal of Political Economy, 50*(1), 65-97.

Buchanan, J. (1964). What Should Economists Do? *Southern Economic Journal, 30*(3), 213-222.

Buchanan, J. (1975). A Contractarian Paradigm for Applying Economic Theory. *The American Economic Review, 65*(2), 225-230.

Buchanan, J. (1978). Markets, States, and the Extent of Morals. *The American Economic Review, 68*(2), 364-368.

Buchanan, J. (1981). Introduction: L.S.E. Cost Theory in Retrospect. İçinde Buchanan, J. ve Thirlby, G. G. (der.), *L.S.E. Essays on Cost* (ss. 3-16). New York / London: New York University Press.

Buchanan, J. (1987). The Constitution of Economic Policy. *The American Economic Review, 77*(3), 243-250.

Buchanan, J. (1988). Contractarian Political Economy and Constitutional Interpretation. *The American Economic Review, 78*(2), 135-139.

Buchanan, J (1999), *Cost and Choice: An Inquiry in Economic Theory.* The Collected Works of James M. Buchanan, vol. 6. Indianapolis: Liberty Fund.

Buchanan, J. (2008). In Search of Homonculus Politicus. *Public Choice, 137*, 469-474.

Holloway, J. (1996). The Abyss Opens: The Rise and Fall of Keynesianism. In Bonefeld, W. ve Holloway, J. (der.), *Global Capital, National State and the Politics of Money* (ss. 7-34). London: Macmillan Press Ltd.

Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York, Pantheon Books.

Foucault, M. (2000). Aydınlanma Nedir? İçinde *Özne ve İktidar* (ss. 162-192), O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2001). *Toplumu Savunmak Gerekir*. Ş. Aktaş (çev.). İstanbul: YKY.

Foucault M. (2002). *The Order of Things*. London / New York, Routledge.

Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population*. New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics*. New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2011). Felsefe ve Psikoloji. İçinde *Felsefesi Sahnesi* (ss. 19-30), I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2013). *Hapishanenin Doğuşu: Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*. M. K. Kılıçbay (çev.). Ankara: İmge.

Gulbenkian Komisyonu (2003). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*. Ş. Tekeli (çev.). İstanbul: Metis.

Hom R. V. ve P. Mirowski (2009). The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism. In Mirowski, P. ve Plehwe, D. (der.), *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ss. 139-178). Massachusetts / London: Harvard University Press.

Kulak, Ö. (2016). Kant ve Foucault: Aydınlanma, Devrim ve Toplumsal Değişim. *Vire Verita: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*. http://viraverita.org/yazilar/kant-ve-foucault-aydinlanma-devrim-ve-toplumsal-degisim

Lemke T. (2001). 'The Birth of Bio-Politics'– Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality. *Economy and Society, 30*(2), 190-207.

Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. U. Özmakas (çev.). Ankara: Pharmakon.

Kant, I. (1998). What is Enlightenment?. İçinde *Kant Selections* (s. 462-467). N.J:

Prentice-Hall.
Kant, I. (2009). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. I. Kuçuradi (çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
Marx, K. (1991). *Capital Volume 3*. London: Penguin Books.
Mirowski, P. (1984). Physics and the 'Marginalist Revolution'. *Cambridge Journal of Economics, 8*, 361-379.
Mirowski, P. (1995). *More Heat than Light: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
Mirowski, P. ve Plehwe, D. (der.) (2009). *The Road From Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
Nalbantoğlu, Ü. (1990). *Classical Theories of Political Economy*. UC Berkeley, "Political Economy of Industrial Societies" Undergraduate Program, Spring, yayımlanmamış ders notları.
Plehwe D. (2009). Introduction. In Mirowski, P. ve Plehwe, D. (der.), *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ss. 1-42). Massachusetts / London: Harvard University Press.
Ptak R. (2009). Neoliberalism in Germany: Revisiting the Ordoliberal Foundations of the Social Market Economy. In Mirowski, P. ve Plehwe, D. (der.), *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ss. 98-138). Massachusetts / London: Harvard University Press.
Schabas, M. (2005). *The Natural Origins of Economics*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. A. Onacak (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Smith A. (1984). *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis, Liberty Fund.
Udehn, L. (1996). *The Limits of Public Choice: A Sociological Critique of the Economic Theory of Politics*. London: Routledge.
Wolff, R. D. ve Resnick, S. A. (1987). *Economics: Marxian versus Neoclassical*. Baltimore / London: The John Hopkins University Press.
Zuidhof, P.-W. (2014). Thinking like an Economist: The Neoliberal Politics of the Economics Textbook. *Review of Social Economy, 72*(2), 157-185.

Foucault, yönetimsellik ve ahlak

Kerem Eksen

Michel Foucault'nun düşünsel güzergâhının 1978 ile 1984 arasını kapsayan son aşamasında kabaca iki araştırma hattının belirdiği söylenebilir: Özellikle düşünürün Collège de France'ta 1978 ve 1979 senelerinde verdiği iki seminer dizisinde beliren birinci hat, kısaca "yönetimselliğin tarihi" şeklinde adlandırabileceğimiz bir araştırma alanı açarak liberal ve neoliberal yönetim tekniklerinin soybilimini odağa almaktaydı. Bu araştırma hattında, çağdaş iktidar stratejilerinde hukuksal ve disiplinci yönetim tarzlarının geri plana geçişiyle birlikte nüfusun kendi ortamı içerisinde ve esasen taktik esaslar doğrultusunda yönetilmesinin ağırlık kazanması inceleniyordu. 1980 ile 1984 arasındaki seminerlerde ve *Cinselliğin Tarihi*'nin ikinci ve üçüncü ciltlerinde belirginleşen ikinci hat ise, özne-hakikat ilişkileri tarihine yönelerek Foucault'nun "özneleşme" şeklinde adlandırdığı süreçleri odağa alıyor, kişinin kendiyle kurduğu ilişkinin -yani etiğin- soybilimsel çözümlemesini takip ediyordu. Bu iki hat arasında, ele alınan tarihsel dönemler, kullanılan kaynaklar ve öne çıkan temalar itibariyle ciddi farklar bulunduğu aşikâr olsa da, bu iki araştırma sahası arasında belirgin bir devamlılık, hatta bir tür iç içelik söz konusuydu.

Bu iç içeliği kısaca şöyle ifade edebiliriz: Foucault'nun "yönetimsellik" şeklinde kavramsallaştırdığı çağdaş yönetim teknolojileri, temelde bir yasanın yürürlüğe konulup dayatılması ya da bir dizi normun disiplinci usuller yoluyla bedenlere işlenmesi ile değil, belli oranda özgürlüğe imkân tanıyan eylem alanlarının şekillendirilmesiyle, özgürlüklerin üretilmesi ve düzenlenmesiyle (Foucault, 2015a, s. 54) işlemektedir. Eylem alanlarının şekillendirilmesi ise bizatihi kişilerin öznellik kipinin oluşumu üzerinden gerçekleştirilmekte,

dolayısıyla kişinin kendi öznelliğiyle kurduğu ilişki siyasi yönetim stratejisinin merkezi unsuru haline gelmektedir. Bu nedenle de, günümüzde, yukarıda değindiğim ikinci hattı oluşturan özneleşme süreçlerinin soybilimini yönetimsellik soybiliminden ayrı düşünmek neredeyse imkânsız haldedir. İkinci hatta belirginleşen etik sorunsallaştırma alanı, birinci hattaki yönetim sorunsallaştırmasıyla zaten iç içedir.

Benim bu makaledeki amacım, Foucault'nun etiği merkeze aldığı bu ikinci hattı takip ederken yer yer değindiği temel bir gerilime odaklanmak ve bunu birinci hattaki yönetimsellik temasıyla ilişkiye sokmak olacak. Bu gerilim, kişinin kendisiyle kurduğu ilişkinin sorunsallaştırıldığı "etik" ile, yasa merkezli bir değerler alanı olarak şekillenen ahlak arasında -yani bu yazıda kullanacağım terim ile "yasa-merkezli ahlak" arasında- yer almaktadır. Foucault'nun özellikle 1980 sonrasındaki söyleşi ve derslerinde kısaca değindiği ancak hiçbir zaman ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutmadığı bu gerilimin dikkate değer olduğunu ve verimli bir tartışma alanı açabileceğini düşünüyorum. Aşağıda da göstermeye çalışacağım üzere, bu gerilimin aydınlatılması özellikle yönetimsel taktiklerin işleyişinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak, Foucault'nun "tutumların yönlendirilmesi" şeklinde tanımladığı geniş yönetim anlayışında öznenin kendi yaşamıyla ve değerler sahasıyla kurduğu ilişkinin nasıl bir konuma sahip olduğunu görmemize yardımcı olacaktır.

Çözümlememin ilk kısmında söz konusu gerilimin ortaya çıktığı siyasi bağlamı tarif etmeye çalışacak, bunun için de Foucault'nun geliştirdiği "yönetimsellik" mefhumunun bazı unsurlarına değineceğim. Buradaki amacım temelde yönetimselliğin öznellikle ve değerler alanının kuruluşuyla ilişkisine eğilmek, bu ilişki bağlamında etik sorunsallaştırmanın nasıl bir önem kazandığına değinmek olacak. İkinci kısımda, Foucault'nun etik ile yasa-merkezli ahlak anlayışı arasında yaptığı analitik bir ayrıma değinerek, söz konusu gerilimin anlaşılması için bir altyapı sunacağım. Üçüncü ve son bölümde ise, Foucault'nun söz konusu iki ahlak anlayışı arasındaki farklılıklara ve gerilime yönelik yaklaşımlarını tahlil etmeye çalışacağım. Bütün bunları yaparken asıl amacım, yasa-merkezli ahlak anlayışının Foucault'nun yönetimsellik çözümlemesinin bütünü açısından nasıl konumlandırılabileceği sorusunun peşinden gitmek olacak. Bu sorudan hareketle, Foucault'nun ayrıntılı bir şekilde ele almadığı bir ilişkinin, yönetimsellik ile yasa-merkezli ahlak arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılabileceğine dair birtakım öneriler ortaya koyacağım.

YÖNETİMSELLİK VE ÖZNELEŞME SÜREÇLERİ

Foucault'nun yönetimsellik tahlilinin etiğe dair nasıl bir tartışma alanı açtığını görmek için en iyi başlangıç noktalarından biri, Foucault'nun "yönetim" kavramını "tutumların yönlendirilmesi" şeklinde tanımlanmasıdır. "Tutum" ve "yönlendirme"[1] kavramlarının yönetim bağlamında kullanılması, "yönetimsellik" kavramının ilk kez geliştirildiği 1978 yılına ait *Güvenlik, Nüfus, Toprak* başlıklı seminer dizisi bağlamında söz konusu olmuştur

1 "Tutum" ve "yönlendirme" sözcükleri aslında Fransızcada iki anlamı da içeren tek bir sözcüğün, "conduite" (İngilizcesiyle "conduct") sözcüğünün çevirileridir. Çeviri konusundaki açıklama için bkz. Foucault (2013), s. 168, çevirmenin notu.

(Foucault, 2013, s. 168 vd.). Foucault'nun bu seminerlerdeki başlıca amacı Batıda Ortaçağ sonrasında geliştirilen yönetim stratejilerinin soybilimini yapmak, siyaset düşüncesinde merkezi konuma sahip olan "devlet" sorunsalını da bu yönetim stratejileri bağlamında ele almaktır. Burada ve takip eden *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı seminer dizisinde devlet sorunu merkezi bir konum işgal etmekle birlikte, çözümlemenin başlangıç noktasını ya da indirgenemez nesnesini oluşturmayacaktır. Bu çözümlemelerde birincil tartışma düzeyi devlet kurumu değil, yönetim ve yönetimsel stratejiler düzeyidir. Bir kurum olarak devleti anlamanın en iyi şekli de, onu yönetime ve siyasi iktidara kaynaklık eden bir töz olarak değil, bir pratikler bütünü olarak görmektir (Foucault, 2013, s. 244; Oksala, 2013, s. 325). Zira devlet, temelde bir dizi yönetim stratejisinin şekillendiği ve şekillendirdiği bir pratikler bütününün tarihsel olarak aldığı kurumsal biçimden fazlası değildir. Devlet hakkında konuşmak demek, her şeyden önce yönetim stratejilerinden konuşmak demektir.

İşte bu nedenle yönetim teriminin anlamının ve kapsamının tartışılması Foucault için siyasi bir çözümlemenin ilk adımı haline gelecektir (Foucault, 2013, s. 77-93; 106-109). "Tutumların yönlendirilmesi" şeklindeki tanımlama da bu bağlamda, özellikle yönetim sorununun on altıncı yüzyıldan itibaren belirgin biçimde ön plana çıkmasına dair değerlendirmeler bağlamında devreye girer (s. 168 vd.).[2] Yönetim basitçe bir baskılama, dayatma ya da zorlama şeklinde değil, en geniş anlamıyla bir yönlendirme şeklinde anlaşılmalı, söz konusu yönlendirmenin doğrudan şeylere ya da bedenlere değil, öznelerin tutumlarına yönelik olduğu düşünülmelidir. Böylelikle yönetim, insanların "mümkün eylem alanlarını yapılandırmak" olarak anlaşılır (Foucault, 2005a, s. 75).[3] *Güvenlik, Nüfus, Toprak*'ta ve başka ilgili metinlerde böylesi kapsayıcı bir yönetim anlayışının temel alınması, bir ucu Ortaçağın yasa-merkezli hükümranlığına, diğer ucu da güncel neoliberal iktidar biçimlerine dayanan geniş bir tarihsel dönüşümü ortak bir kavramsal çerçevede ele alınmasını mümkün kılar. Bu bakış açısına göre, söz konusu dönemdeki tarihsel dönüşüm, kurum olarak devletin ya da devleti var eden sınıfsal ilişkilerin dönüşümünden ziyade, yönetim stratejilerinin dönüşümü olarak okunmalıdır.

Foucault'nun tarif ettiği bu dönüşümü kısaca şöyle özetleyebiliriz: Ortaçağda yürürlükte bulunan geleneksel hükümranlık biçiminde tutumları yönlendirmenin başat yolu, merkezi bir otorite olarak hükümranın kendi iradesini yasa formunda tebaasına bildirmesi ve gerekli durumlarda zorlamaya başvurarak dayatmasıydı. Bu yönetim tarzında iktidar, Foucault'nun "hukuksal-söylemsel" şeklinde adlandırdığı (Foucault, 2003, s. 65) bir çerçevede anlaşılabilecek bir işleyişe sahipti. Buna göre tutumların yönlendirilmesi, kişilerin olanaklı eylem alanının hukuki araçlarla -yani en başta yasalarla- sınırlandırılması üzerinden işliyordu. Kabaca on beşinci yüzyılda başlayan bir dönüşüm sürecinde, iktidarın sadece sınırlayıcı bir yasa üzerinden değil, düzenleyici, biçim verici ve üretken bir disiplin pratiği üzerinden işlediğine şahit olundu. Bunu takip eden dönemde, özellikle de on

2 "Tutumların yönlendirilmesi" fikri ilk olarak bu seminerlerde geliştirilmekle beraber, bu terim 1980 tarihli "Özne ve İktidar" metninde (Foucault, 2005a, s. 74) geçmektedir.

3 Foucault "Özne ve İktidar" metninde "yönetim" kavramını bu şekilde tanımlarken, başlıca amacı savaş ve hukuk modelleri üzerinden şekillenen iki farklı iktidar anlayışına yeni bir alternatif getirmektedir. Bu bağlam, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* başlıklı seminerlerde açıkça ifade edilmez.

sekizinci yüzyılda ise, bu hukuki ve disiplinci pratikler merkezi rollerini kaybederek yeni yönetim stratejileriyle birlikte işler hale geldi. Bu yeni stratejilerde, yönetimin nesnesi olan kişiler yasayla sınırlanan bir tebaa ya da disiplinci yöntemlerle şekillendirilen bireyler olarak değil, kendi nesnel işleyiş kurallarına sahip olduğu varsayılan bir "nüfus" olarak ele alındılar (Foucault, 2013, s. 93-98). Söz konusu nüfusun tutumlarının yönlendirilmesi de, temelde bu nüfusa ve onun yaşadığı ortama dair nesnellik iddiası taşıyan yeni bilme alanlarıyla -yani yeni belirmekte olan ekonomi, istatistik gibi "bilimlerle"- ilişkili söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler yoluyla gerçekleştirildi. İşte Foucault'nun bu aşamada devreye soktuğu "yönetimsellik" terimi, halihazırda içinde bulunduğumuz bu yönetim anlayışına denk düşmektedir (s. 97-99).[4]

Foucault'ya göre söz konusu dönüşüm, aynı zamanda normların işleyişine ya da yönetim stratejilerindeki rollerine dair bir dönüşümdür (Foucault, 2013, s. 49-57). Ortaçağdaki hukuki-söylemsel anlayışta yönetim esas olarak yasa biçimini alan normların yürürlüğe konması ve gerektiğinde dayatılması şeklinde işler. Takip eden disiplinci anlayış, normu sadece sınırlayıcı bir yasanın temeli olarak değil, aynı zamanda disiplinci şekillendirme sürecinin önceden belirlenmiş hedefi olarak ortaya koyar ve bu ideal üzerinden bir normalleştirme süreci geliştirir. Dolayısıyla bu disiplinci iktidar, normalleştirmeyi en başta saptanan bir normun hayata geçirilmesiyle, yani Foucault'nun deyişiyle "normlama [*normation*]" yoluyla gerçekleştirir. Sonrasında hâkimiyet kazanan yönetimsellik stratejilerinde ise bu normlama anlayışı geri planda kalır, zira "normal" olan artık "normdan" türetilmemekte, mevcut gerçekliğin içinde beliren "doğal" eğilimlerin çözümlenmesinden hareketle saptanmaktadır. Yukarıda bahsi geçen nüfus kavramının kuruluşunda merkezi rol oynayan nesnellik iddiasındaki disiplinler, mevcut olguların oluşturduğu düzeyi, yani gerçeklik düzeyini inceleyerek belli "normallik" eşikleri tespit eder. Gerekli müdahaleler de gerçekliğin unsurlarının bu normallik ölçütlerinden hareketle regülasyona tabi tutulmasıyla yapılır. Yönetim, nüfusu oluşturan unsurların tutumlarının bilimsel söylem dahilinde ortaya çıkan bu normallik alanına dahil edilmesi ve burada hareketle düzenlenmesiyle işlerlik gösterir.

İşte Foucault'nun hem yönetimsellik çözümlemesinin, hem de etik çözümlemesinin düğüm noktasını oluşturan "özne" ve "özneleşme" kavramları bu noktada merkezi önem kazanır. Normalleştirici stratejilere dayanan bu yönetim tarzında kişilerin kendilerini birer özne olarak inşa etmeleri, yani tıbbi, psikiyatrik, iktisadi vb. kategoriler temelinde kurmaları merkezi bir önem kazanır. Söz konusu özneleşme süreçleri, birbiriyle iç içe gelişen iki unsuru barındırır: Bir yandan, bilimsel disiplinler yoluyla insanlara dair nesnel bilme alanlarının belirmesi ve öznenin kuruluşunun bu nesnelleştirici söylemler üzerinden gerçekleşmesi söz konusudur (Foucault, 2005a, s. 58). Yani özne, her şeyden önce bir bilgi nesnesi olarak, dolayısıyla bilimsel nesnelliğin damgasını vurduğu normalleştirme rejimine dahil edilerek oluşur. Diğer yandan, kendisini bu nesnel hakikat rejimi içerisinde kuran

4 Yönetimsellik terimi Foucault'nun sonraki çalışmalarında daha geniş bir anlamda kullanılacaktır. Bu konuda Michel Sennelart'ın 1978 ve 1979 derslerinin bağlamını açıkladığı "Dersin Bağlamı" metnine bakılabilir. Bkz. Foucault (2013, s. 344-349; 2015a, s. 292-296)

özne, bunu esasen kendisine dair hakikati araştırıp dile getirerek, kendi yaşam deneyimini doğru şekilde deşifre ederek, yani kendisiyle temelde "yorumbilgisel" [*herméneutique*] kipte bir ilişki geliştirerek yapar. Foucault'nun 1978'den itibaren üzerinde duracağı "pastoral iktidar" çözümlemeleri, işte modern dönemdeki özneleşme süreçlerinin özellikle bu ikinci veçhesine ağırlık vermektedir (Foucault, 2013, s. 110 vd.).

Benim bu yazıda ağırlık vereceğim etik sorunsallaştırma (ve yasa-merkezli ahlak ile etik arasındaki gerilim) işte bu bağlamda, yani çağdaş yönetimsellikte hâkim olan özneleşme süreçlerine dair çözümlemeler dahilinde ortaya çıkar. Foucault 1980'deki Collège de France seminerlerinden (Foucault 2012) itibaren araştırma rotasını değiştirerek önce Hıristiyanlık tarihine, sonra da Antik Yunan ve Roma'ya yoğunlaşacaktır. Gerek bu seminerlerde, gerekse *Cinselliğin Tarihi*'nin ikinci ve üçüncü ciltlerindeki amaç, öznenin hakikatle, kendi hakikatiyle ve genel anlamda kendisiyle kurduğu ilişki kiplerinin, yani etiğin soybilimine girişmektir. Bu soybilim çalışması boyunca, çağdaş yönetimselliğin asli bileşeni olan özneleşme rejiminin nasıl bir tarihsel süreçte şekillendiği saptanacak ve -her türlü Foucault'cu soybilim araştırmasında olduğu gibi- içinde bulunduğumuz durumun mutlak değil tarihsel açıdan olumsal, dolayısıyla da dönüştürülebilir olduğunu gözler önüne serilecektir.

Bununla beraber, Foucault'nun Antik Yunanı ve özellikle Helenistik dönemde yoğunluk kazanan "kendilik teknikleri"ni merkeze alan çözümlemelerinde bir tür normatif tavrın da alttan alta belirginlik kazandığını görmek mümkündür. Bundan kasıt, basitçe Foucault'nun günümüz yönetimselliğinin ve onun özneleşme rejiminin alternatifini Antik Yunan ve Roma'da bularak bizi geçmişe dönmeye davet etmesi değildir.[5] Bununla birlikte, Antik dönemdeki öznellik rejiminin bazı unsurları, özellikle Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla beraber oluşan yeni öznellik tarzından, yani öznenin kendisiyle ilişkisini temelde "yorumbilgisel" bir kipte kurduğu yeni yaklaşımdan farklı olması sebebiyle Foucault'nun dikkatini çekecektir. Özellikle *Cinselliğin Tarihi*'nin üçüncü cildinde ve *Öznenin Yorumbilgisi* dersinde karşımıza çıkan "kendilik pratikleri" çözümlemeleri, sadece bir soybilimsel çalışmanın unsurları olarak değil, günümüzdeki öznellik rejimine alternatif bir yaklaşımın geliştirilmesine yönelik imkânların araştırılması olarak okunabilir.

Peki nedir Antik Yunandaki kendilik pratiklerinde ortaya çıkan imkân? Kısaca ifade etmek gerekirse, bu imkân, kişinin kendisiyle ilişkisini temelde bilme kipinde değil, kendini şekillendirme, kendisi üzerinde çalışma, kendisini bir zanaat nesnesi olarak ele alma kipinde kurmasıdır. Özellikle *Öznenin Yorumbilgisi* dersinde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, Antik Yunan ve Roma kültürleri bağlamında kişinin kendisine yönelik bilgisi hiçbir zaman başlı başına değerli görülmemiş, kendilik bilgisi daima bir "kendilik kaygısı" bağlamında önem kazanmıştır (Foucault, 2015b, s. 4-23). Bir başka deyişle, kişinin kendisini özneleştirme süreçleri esas itibariyle bir bilgi nesnesine dair hakikatin tanınması ve öznenin bu hakikatten hareketle kurulması şeklinde olmamıştır. Böylesi bir bilme modelinin yerine bir zanaat modeli hâkim olmuş, kişinin özneleşme süreci temelde yaşamsal

5 Foucault'nun bu geçmiş dönüş konusundaki fikri için bkz. Foucault (2005d, s. 239; 2005c, s. 196-197, 200).

malzeme üzerinde yapılan pratik bir çalışmaya dayanmıştır. Kişinin kendisiyle bilme kipinden ziyade çalışma kipinde ilişki kurması da, Foucault'nun özellikle söyleşilerinde altını çizdiği üzere, çağdaş bilme ve özneleşme rejiminde geri planda kalmış olan bir imkânı barındırır: Özne kendini yukarıda tarif edilen nesnelleştirici söylemlere ve onlarla ilişkili normalleştirici pratiklere dahil edilmeden kurar.

Böylelikle kişinin hakikatle ve kendisiyle ilişkisini kurduğu, bu ilişki bağlamında kendi üzerinde çalışma yürüttüğü alan olarak etik Foucault'nun geç dönem çözümlemelerinin merkezine yerleşmekle kalmaz, aynı zamanda olumlu bir değer kazanır. Etik uğraş, bilme-merkezli özneleşme stratejileriyle işleyen çağdaş yönetimsellik çağında kendine has bir siyasi içeriğe kavuşacak, hatta özel bir mücadele alanı olarak görülecektir. Kişinin kendisiyle kurduğu ilişkiyi, nesnelleştirici ve normalleştirici bilme rejimine dahil olmaksızın şekillendirmesi, ancak bir tür etik çalışmayı temel almasıyla mümkün olacaktır. Bir başka deyişle, yönetimselliğin içerisinde alternatif eylem ya da tutum alanlarının açılması, ancak söz konusu bilme merkezli özneleşme süreçlerine bir alternatif getirmekle mümkün olur. Foucault'nun olumlu normatif çağrışımlarla yüklediği etik, işte bu alternatif, pratik-eksenli yaklaşıma verilen addır.

ETİK VE KURAL-MERKEZLİ AHLAK

Buraya kadar kısaca Foucault'nun etik sorunsallaştırmasının ortaya çıktığı bağlama ve kişinin kendiyle kurduğu etik ilişkinin yönetimsellik çağında nasıl bir siyasi içeriğe sahip olduğuna değindim. Şimdi Foucault'nun bu etik sorgulama bağlamında sözünü ettiği ve yazımın asıl konusunu oluşturan gerilimden, etik ile kural-merkezli ahlak arasındaki gerilimden söz edebilirim.

Söz konusu gerilim en net ifadesini Foucault'nun seksenli yıllarda *Cinselliğin Tarihi* çalışması bağlamında verdiği bazı söyleşilerde bulur. Ben bu söyleşilerdeki ilgili pasajlara değinmeden önce, *Cinselliğin Tarihi* metninin ikinci cildinde yer alan, söz konusu iki kavramın analitik bir yaklaşımla birbirinden ayrıldığı bir bölüme değineceğim. İkinci cildin giriş bölümünde Antik Yunan etiğini odağa almasının gerekçelerine değinen Foucault, bir kapsayıcı terim olarak "ahlak"ın denk düştüğü üç sorgulama alanından söz eder (Foucault, 2003, s. 137-143). Bu sınıflandırmaya göre ahlak teriminin birinci karşılığı, "kişilere ve gruplara, aile, eğitim kurumları, kilise gibi çeşitli buyurucu aygıtlar aracılığıyla önerilen bir değerler ve eylem kuralları bütünüdür" (s. 137). Her ne kadar bu bütün birçok zaman belli bir sistematiklikten ya da tutarlılıktan yoksun, hatta bariz çelişkilerle örülü de olsa, işleyiş itibariyle hukuki bir biçim alan bu ahlak alanına "ahlaki yasa" adı verilebilir (s. 138). Ahlakın ikinci anlamı, bahsi geçen değer ve kurallar uyarınca hayata geçirilen somut davranışlara denk düşer. Foucault'nun "davranışların ahlaksallığı" adını verdiği bu araştırma sahasında, kişilerin değerler ve kurallarla kurduğu uyum ve uyumsuzluk ilişkileri ele alınır (s. 138). Ahlakın Foucault açısından büyük önem taşıyacak olan üçüncü anlamı ise, bu yasalar alanıyla ilişki kuran kişinin kendini ahlaki özne olarak kurma biçimini kapsar (s. 138). Foucault'nun kısaca "etik" terimiyle karşılayacağı bu araştırma alanında, kişinin

değerler ve kurallarla ilişkisinde kendisinin hangi veçhesini ön plana koyduğu, nasıl bir tabiyet kipini benimsediği, kendisi üzerinde hangi türden bir çalışma yürüttüğü ve nasıl bir ahlaki varoluş kipine ulaşmayı amaçladığı ele alınır (s. 138-140).[6] Kısacası bu üçüncü alan, öznenin kendisini kurduğu, kendisi üzerinde çalışma yürüttüğü alandır.

Foucault söz konusu metinde bu üçlü sınıflandırmayı yaptıktan sonra, taslak niteliğinde bir tarihsel sınıflandırma ortaya koyar. Bu sınıflandırmada, yazımın esas konusunu oluşturan gerilim ana hatlarıyla belirmeye başlar. Söz konusu gerilim, yukarıda değindiğim üçlü tasnifin birinci ve üçüncü öğeleriyle, yani kurallar / değerler alanı ve etik ile ilgilidir. Foucault bazı ahlak anlayışlarında vurgunun değerler ve kurallar boyutunda olduğunu, bu tür ahlaklarda asıl meselenin yasanın uygulanmasını sağlayan merciler düzeyinde belirdiğini belirtir. Bu yazıda "yasa-merkezli" şeklinde adlandırdığım bu ahlak anlayışlarının en önemli özelliklerinden birisi, ahlaki öznenin kendisini esas itibariyle bir hukuk öznesi olarak, yani uymak zorunda olduğu bir dizi yasayla ve bu yasalara uymaması durumunda karşı karşıya kalacağı muhtemel cezalarla ilişki içinde konumlanmasıdır. Hıristiyan ahlak anlayışları -her ne kadar böyle bir yasa-merkezliliğe indirgenemeyecek olsa da- yasaya yönelik özel bir dikkati ön plana koymuş, özellikle on üçüncü yüzyıldan itibaren ceza sisteminin giderek "yasallaştırılmasında" etkili olmuştur (s. 141).

Başka ahlak anlayışlarında ise yasaya yönelik bu yoğun uğraş ikinci plana itilmekte, ahlaki hassasiyetin odağına özneleşme biçimleri ve kendilik pratikleri geçmektedir (s. 141-142). Bir başka deyişle, bu tür ahlak anlayışlarında yukarıda sözünü ettiğimiz alanlardan üçüncüsü, yani etik ön plana çıkarılmıştır. Hıristiyan ahlaklarında, yukarıda sözü edilen yasa-merkezli anlayışın yanında böylesi kuvvetli bir etik boyut da mevcudiyetini korumuştur. Ancak böylesi bir etik-merkezli ahlak, ya da Foucault'nun başka bağlamlarda kısaca "etik" adını verdiği bu alan, somut görünümünü Antik Yunan ve Roma kültürlerinde bulmuştur. Zira Klasik ve Helenistik dönemlerde ahlaki sorgulama alanının başlıca konusu kuralların temellendirilmesi, belirlenmesi ve uygulanması değil, ahlaki öznenin kurulması olmuş, asıl vurgu kişinin kendisi üzerinde yapması beklenen çalışmalara yöneltilmiştir. Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi*'nde ve seksen sonrası seminerlerinin büyük bölümünde sunduğu soybilimsel analiz de, esas olarak değerler / kurallar alanına değil, bu ikinci boyuta, yani etik boyutuna odaklanır. Zira tarihsel açıdan dikkate değer bulunması gereken dönüşüm değerler ve kurallar alanında değil, özneleşme kipleri alanında yaşanmıştır (s. 142-143).

Peki günümüzde, yani yönetimsellik çağında bu iki ahlak modeli arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Yönetimselliğin işleyişinde yasa-merkezli ahlakın ve etiğin rolleri nasıl dağıtılmıştır? Yazının ilk kısmında ortaya çıkan tablodan hareketle, çağdaş yönetimselliğin işleyişinde faal olan alanın değerler / yasalar alanı değil etik olduğu sonucuna varmak makul görünmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, yönetimselliğin işleyişi tanrısal ya da ahlaki bir zemine sahip olduğu düşünülen normların yürürlüğe konmasıyla değil, nüfusa ve nüfusun bileşenleri olan kişilere dair "nesnel" bilgilerden hareketle normalleştirmenin sağlanmasıyla

6 Ayrıca bkz. Foucault (2005c, s. 204-209). Etik sorunsallaştırmanın bu farklı veçhelerini merkeze alan bir çalışma için bkz. O'Leary (2002), özellikle s. 11-12.

olur. Bu normalleştirme süreci de temelde etik alanında, yani insanların kendilerini özneleştirme kiplerinde etkinlik gösterir. Böyle bir bağlamda da, değerler / yasalar alanı, iktidarın esas itibariyle hukuki değil stratejik bir işleyişe sahip olduğu yönetimsellik rejimi açısından ikincil öneme sahip görünür. Foucault'nun yönetimsellik çağında asıl mücadele alanının değerler / yasalar alanı değil etik olduğunun altını çizmesi de, bu tablo açısından gayet tutarlıdır.

Ne var ki, yazının kalan kısmında göstermeye çalışacağım üzere Foucault'nun konuya yaklaşımı bundan daha karmaşık ve ilginçtir. Karmaşık dememin önemli bir sebebi, Foucault'nun bu konuyu hiçbir zaman (örneğin akıl hastalığı, ceza kurumları, cinsellik konularında olduğu gibi) kapsamlı ve az çok sistemli bir şekilde ele almamış olmasıdır. Yasa-merkezli ahlak ve onun yönetimsellikle ilişkisi, Foucault için sadece bazı ders ve söyleşilerinde değindiği, önem atfedilen ancak başlı başına bir araştırma nesnesi olarak görülmeyen bir konu olmuştur. Bununla birlikte, elimizdeki sınırlı değerlendirmeler konuyla ilgili ilham verici ipuçlarının bulunduğuna ve bu ipuçlarından hareketle verimli bir tartışma alanının açılabileceğine işaret etmektedir.

YÖNETİMSELLİK AÇISINDAN KURAL-MERKEZLİ AHLAK

Foucault'nun söyleşi ve derslerinde bu konuya dair yaptığı yorumlarda -en azından ilk bakışta- bir tür çelişkinin gözlemlenebileceğini, ancak ayrıntılı bir çözümlemeyle bu görünürdeki çelişkinin önemini yitireceğini düşünüyorum. İlk önce bu görünürdeki çelişkiyi gösteren iki farklı teşhise değinelim. Birinci teşhisin net bir ifadesini, "Bir Varoluş Estetiği" başlığıyla yayımlanan söyleşinin şu pasajında bulabiliriz:

> Antikçağdan Hıristiyanlığa geçerken, özünde kişisel bir etik arayışı olan bir ahlaktan bir kurallar sistemine itaat etmekte somutlaşan bir ahlaka geçmiş oluyoruz. Ben antikçağ ile ilgilendiysem, bunun nedeni, *bir kurallar koduna itaat olarak anlaşılan ahlak fikrinin bir dizi nedenle şimdilerde kaybolmaya başlaması*, hatta kaybolmuş olmasıdır. Ve bu ahlak yokluğuna tekabül eden, tekabül etmesi gereken şey, bir varoluş estetiği arayışıdır. (Foucault, 2005e, s. 265; vurgu bana ait)

Kısaca "yokluk teşhisi" adını verebileceğimiz bu çözümlemeye göre günümüzde zaten kural-merkezli bir ahlaktan söz etmemiz zordur ve etik (ya da bu pasajda geçen terimle "varoluş estetiği"), bir anlamda bu eski ahlak anlayışının geri çekilmesi sonucu doğan boşluğu doldurmaya adaydır. Her ne kadar buradaki bağlam yönetimsellikle ilgili olmasa da, burada söylenenlerin büyük ölçüde yukarıdaki varsayımı desteklediği söylenebilir: Kural-merkezli ahlak geri çekilmiştir ve bu durum çağdaş iktidar işleyişiyle çelişmez, zira yönetimsellik kural biçimini alan normların yayılımı üzerinden değil etik üzerinden işler.

Bu yokluk teşhisinin kapsamı ve bağlamının ne olduğuna, dolayısıyla bunun gerçekten yönetimselliğin doğasına dair bir tespit olup olmadığına az sonra değineceğim. Şimdi,

bu "yokluk teşhisi" ile görünürde bir çelişki arz ettiği düşünülebilecek olan hayli ilginç bir başka tespit üzerinde durmak istiyorum. Bu tespit, *Öznenin Yorumbilgisi* başlıklı seminer dizisinin 24 Şubat 1982 tarihli oturumunun ikinci kısmında ifade edilir (Foucault, 2015b, s. 267-269). Foucault'nun bu tespiti yaptığı bağlam, Antik Yunan etiğinin yapı taşlarından biri olarak gördüğü *askêsis* kavramının incelenmesidir. *Askêsis*'in, yani kişinin kendisi üzerinde yürüttüğü çalışmanın işleyiş biçimini inceleyen Foucault, olası yanlış anlamaları gidermek için özetle şöyle bir açıklamada bulunur: Antik Yunan bağlamında *askêsis*'ten, yani kişinin kendisini şekillendirdiği, sınırlandırdığı, belli rutinlere ve yasaklara tabi kıldığı bir çalışma sürecinden söz edildiğinde, günümüz kültürüyle ve kategorileriyle koşullanmış bir zihniyet burada eninde sonunda bir tür yasaya itaat fikri bulmak isteyecek, bu zanaat tarzı faaliyetin üzerine hâkim ve belirleyici bir yasanın gölgesini düşürme eğiliminde olacaktır. Oysa bu bir yanılgıdır: *Askêsis* yasanın otoritesine gönderme yapan bir pratik değil, bir "hakikat pratiğidir" (s. 267). Kişi *askêsis* bağlamında bir yasanın boyunduruğuna girmekten ziyade, kendisini hakikate bağlar. Biz ise, günümüz kültüründe, kişinin pratikleriyle olan ilişkisini sorunsallaştırırken hep yasanın terimleriyle düşünme eğilimindeyizdir. Bizim temel sorumuz hep şudur: "Özne kendini hangi konuda, hangi ölçüde, hangi temelden hareketle ve hangi sınıra kadar yasaya tabi kılmalıdır?" (s. 268)

Bunları takip eden satırlarda Foucault, öznelliğin tarihindeki ana dönüşümü tarif ederek günümüzdeki öznellik rejimine dair daha kapsamlı bir tespitte bulunur:

> Öznelliğin -daha doğrusu özne ile hakikat ilişkilerinin- tarihini yapmak isteyen kişi, bilmenin ruhaniliği ile öznenin hakikat pratiği tarafından tanımlanmış [Antik Yunan ve Roma kültürüne ait - K.E.] bir öznellik dispozitifinin, bize ait olan ve, sanırım, kendi kendine dair bilgisi *ve yasaya itaati* tarafından tanımlanan o diğer öznellik dispozitifine çok uzun, çok yavaş dönüşümünü bulmaya çalışması gerekir. Bu sorunların (yasaya itaat, öznenin kendi kendini bilmesi) hiçbiri Antik düşünce ve kültürde temel olmadıkları gibi, mevcut bile değillerdi. (s. 268-269; vurgu bana ait)

Foucault'nun bu pasajda yaptığı öznellik dispozitifi tarifinin son derece ilginç ve verimli olduğunu düşünüyorum. Burada Foucault, öznellik dispozitifinin iki ana unsurdan, dolayısıyla da iki ana sorunsallaştırma alanından oluştuğunu söylemektedir: Bunların birincisi, öznenin kendisine dair bilgisidir. Bu unsur aslında Foucault'nun biyopolitika ve yönetimsellik çözümlemelerinde sıkça karşımıza çıkan, yazının birinci bölümünde de değindiğim çağdaş öznellik rejiminin ana özelliğini tarif etmektedir: Yönetimsellik "tutumların yönlendirilmesine" yönelik stratejisini, özneleri özel bir hakikat rejimine dahil ederek işletir. Bu hakikat rejiminde aslolan, bir dizi nesnelleştirici söylem yoluyla özneye dair bilginin üretilmesi, öznenin kendisini bu nesnelleştirici bilme düzenine dahil etmesi, bunu yaparken de kendisine dair hakikati dile getirmeye yönelmesi, bir anlamda buna kışkırtılmasıdır.

Pasajda sözü edilen günümüz öznellik dispozitifinin ikinci unsuru ise,

Foucault'nun yönetimsellik tariflerinde karşımıza pek çıkmayan başka bir noktayı gündeme getirir: Söz konusu "kendini bilmeye" çalışan özne, aynı zamanda da eylem alanını yasaya itaat pratiği üzerinden kurar. Bir başka deyişle, tutumların belirlenmesi ya da mümkün eylemler alanının kurulması, sadece özneye dair bilginin üretilmesiyle değil, yasa formunu alan bir dizi sınırlamanın dikkate alınmasıyla, yani şu veya bu şekilde kabullenilmesi ya da reddedilmesiyle olur. Kısacası yasa-merkezli ahlak, yönetimselliğin öznellik rejiminde kilit bir rol oynamaktadır.

Bu noktanın daha iyi anlaşılması için, Foucault'nun aynı seminer dizisinin en başında, 6 Ocak 1982 tarihli iki oturumda ortaya koyduğu ve kalan oturumlarda nispeten az değineceği bir ikiliye, felsefe ile ruhanilik [*spiritualité*] arasındaki sınıflandırmaya değinmekte fayda var (s. 18-29).[7] Foucault söz konusu sınıflandırmayı özne ile hakikat arasındaki ilişkinin tarihsel dönüşümüne ve bu dönüşümde Descartes'ın oynadığı role dair bir eskiz sunarken devreye sokar. Bu ayrımda, felsefe ve ruhanilik kavramları öznenin hakikate erişiminin iki temel kipini adlandırmak üzere kullanılır. Ruhanilik kipindeki bir hakikat arayışında, hakikate erişimin ön koşulu öznenin bir dizi pratik yoluyla bir bütün olarak dönüşümden geçmesidir. Felsefe kipindeki bir hakikat arayışı ise böylesi bir pratik dönüşümü gerektirmez. Felsefenin yapmaya çalıştığı şey "öznenin hakikate erişmesinin koşullarını ve sınırlarını belirlemeye çalışmak"tır (s. 18-19). Bu ikiliye örtük olarak değindiği bir söyleşisindeki daha açıklayıcı bir ifadeyle, felsefede (bu söyleşideki örnekte Descartes'ta) hakikate erişim bir *askêsis* üzerinden değil, bir ispatın elde edilmesi üzerinden sağlanır ve bu ispat, "herhangi bir öznenin" erişimine açıktır (Foucault, 2005c, s. 219). Bu ispatın elde edilmesi sürecinde filozofun kapsamlı bir dönüşümden geçmesine gerek yoktur. Bir dizi içsel (yöntemsel) ve dışsal koşulu yerine getirmesi yeterlidir (Foucault, 2015b, s. 21).

Bu ruhanilik - felsefe ikilisiyle yukarıda sözü geçen etik ve yasa-merkezli ahlak ikilisi arasında bir tür analoji kurulması verimli olacaktır. Buna göre, felsefi etkinliğin bir ruhani boyuttan bağımsız düşünülemediği Antik Yunan ve Roma bağlamlarında, ahlaki sorgulama alanında hakikate erişim daima bir pratik dönüşüm süreci bağlamında ele alınmıştır: Eylemler, değerler, erdemler vb. üzerine yapılan sorgulama daima öznenin pratik dönüşümünü esas almış, dolayısıyla ahlaki sorunsallaştırma daima öznenin oluşum sürecine, yani etiğe odaklanmıştır. Modern dönemde (yani Descartes'la birlikte şekillenen felsefi sorgulama döneminde) hâkim olan ahlaki sorgulama alanında ise, ruhaniliğin içerdiği pratik boyut ikincilleşmiş ya da tamamen kaybolmuştur. Böyle bir bağlamda, ahlaki sorunsallaştırma alanı, pratikleri önceleyen, aklın doğru kullanımını gerektiren ve ispatı temel alan bir bilgi alanı olarak kurulmuştur. Nesnellik iddiasındaki bu ahlaki sorunsallaştırmanın aldığı yaygın biçim ise, yasa formunda dile getirilen bir dizi ahlaki ilkenin temellendirilmesi ve ortaya konması olmuştur. Yani modern dönemin ahlaki sorgulama alanı, temelde yasa-merkezli, sistematik bir ahlak teorisi anlayışını ön plana çıkarmıştır.

O halde yukarıda *Öznenin Yorumbilgisi*'nden aktarılmış olan pasaja göre, yasa-

7 Bu sınıflandırmanın Foucault'nun yasa-merkezli ahlak eleştirisiyle olan ilişkisi üzerine daha önceki bir çalışma için bkz. Eksen (2015)

merkezli ahlak günümüz yönetimsellik çağında sadece varlığını sürdürmekle kalmamakta, bizatihi bu yönetimsellik teknolojilerinin dayandığı özne tahayyülünün iki ayağından birini oluşturmaktadır. Peki bu tespiti, daha önce değindiğim "yokluk teşhisi" ile birlikte anlamlandırmanın bir yolu var mıdır? Yoksa bu konuda, Foucault'nun beyanları arasında açık bir çelişkinin söz konusu olduğunu mu varsaymak durumundayız?

Ben buradaki çelişkinin önemsiz olduğunu ve "yokluk teşhisi"nin bağlamına bakıldığında aslında iki konum arasında bir tür süreklilik bulunabileceğini düşünüyorum. Bunun için şu soruyu sorarak ilerlemeyi öneriyorum: Acaba Foucault'nun yokluk teşhisi, günümüz dünyasında -ve dolayısıyla da çağdaş yönetimselliğin işleyişinde- yasa-merkezli bir ahlak anlayışına yer olmadığı ve güncel durumun tahlilinde böyle bir ahlak anlayışını odağa almamıza gerek olmadığı anlamına mı geliyor? Yani buradaki kasıt, güncel durumda yasa-merkezli modelin tümden geri çekilmiş olması mı? Yoksa buradaki saptamayı bir toptan geri çekilme ve yokluktan ziyade bir kriz tespiti olarak okumak, bu tespiti de belirli bir tarihsel bağlama oturtmak mı doğru olur?

Foucault'nun başka söyleşilerinde yaptığı tespitlere bakarak, kural-merkezli ahlakın yokluğunun yönetimselliğe içkin, yapısal bir yokluktan ziyade tarihsel bir anda beliren bir krize denk düştüğünü söyleyebileceğimizi düşünüyorum. "Etiğin Soybilimi Üzerine" başlıklı söyleşisinde Foucault, benzer bir tespiti 1968 sonrasının ahlaki iklimini çağrıştıracak şekilde yeniden yaptığında, böyle bir yoruma daha yakın duruyor:

> Çoğumuz ahlakın dinde temellendiğine inanmadığımız gibi, ahlaki, kişisel ve özel yaşamımıza müdahale edecek türde bir hukuk sitemine de razı değiliz. Son yılların özgürlük hareketleri, üzerinde yeni bir ahlakın geliştirilmesini temellendirecekleri bir ilke bulamamanın sıkıntısını çekmektedir. Bu özgürlük hareketlerinin bir ahlaka ihtiyaçları var; ama kendiliğin, arzunun, bilinçaltının vb. ne olduğunun sözde bilimsel bilgisi üzerinde temellenen bir ahlaktan başkasını bulamıyorlar.[8] (Foucault, 2005c, s. 196)

Bunu diğer pasajla beraber okuduğumuzda şöyle bir resmin belirdiğini görebiliriz: Yokluğu söz konusu olan şey, bir bütün olarak ahlak ya da kural-merkezli ahlak anlayışı değil, böylesi bir ahlak anlayışının işlemesini sağlayacak türden bir temel, yani (din ya da hukuk gibi) bir tür nesnellik zeminidir. Dolayısıyla Foucault'nun buradaki teşhisi, esas itibariyle bir krizin tespitine yöneliktir. Bir başka deyişle, günümüzde insanlar (bu pasajdaki örnekte özgürlük hareketlerinin bileşenleri), belirli ilkeler üzerinde temellenecek, nesnellik iddiasındaki bir ahlak anlayışından vazgeçmiş değillerdir. Dinsel ya da hukuki temele dayanacak böylesi bir ahlak sistemi bir varlık krizi yaşıyor -böylelikle de etiğe yer açıyor-

8 Foucault "Hakikat Kaygısı" başlığıyla yayımlanan bir başka söyleşisinde de bununla birlikte okunabilecek bir değerlendirme yapıyor: "Uzunca bir süreden beri, birçok insan, bildiğimiz biçimiyle cinsel kodlardaki katılığın 'kapitalist' diye anılan toplumlar için vazgeçilmez olduğunu düşünüyordu. Ne var ki, kuralların kaldırılması ve yasakların yerle bir edilmesi kuşkusuz sanıldığından daha kolay gerçekleşmiştir […]. Burada bir kere daha insanın davranışına ve yaşamına verilecek biçim olarak etik sorunuyla karşılaşırız." (s. 92)

olmasına rağmen, insanlar bir nesnellik alanı olarak ahlaktan -bir nesnel yasalar bütünü ortaya koyabileceği umulan ahlaktan- vazgeçmemektedirler.

Bir başka deyişle, Foucault'nun buradaki önerisi, tabiri caizse ahlakın (ya da dar anlamıyla yasa-temelli ahlakın) krizini fırsata çevirmektir. Bunun kolay olmayışının sebebi ise, ilkelerde temellenen nesnel bir ahlak paradigmasının, zeminini yitirmiş olmasına rağmen hakimiyetini sürdürmesidir. İşte bu noktada, *Öznenin Yorumbilgisi* metninde gördüğümüz güncel öznellik dispozitifi değerlendirmesi, resmi tamamlayıcı niteliktedir: Ahlak paradigması kolaylıkla değişmez, zira ahlakın yasa temelinde algılanışı tam da yönetimselliğin öznellik dispozitifinin ana bileşenidir.

Bu noktada önemli bir mesele, "yasa" kavramının ve onun dahil olduğu hukukilik alanının buradaki anlamı ve işlevinin netleştirilmesidir.[9] Bilindiği gibi Foucault'nun yönetimsellik anlayışının en önemli unsurlarından biri, bu paradigmada iktidarın hukuk değil strateji temelinde işliyor olması, yani tutumları yasa formundaki normların dayatılmasıyla değil, onları nesnel olduğu kabul edilen bir gerçeklik alanına dahil etmek suretiyle yönlendirmesidir. O halde Foucault'nun günümüzdeki öznellik dispozitifinde ahlakın yasadan hareketle düşünüldüğünü söylerkenki kastı, kurumsallaşmış iktidar odakları tarafından dayatılan ve asıl mecrasını hukukta bulan ahlaki yasaların insanların mümkün eylem alanını kuşatıp sınırlandırdığı değildir. Böylesi bir konum, Foucault'nun iktidar anlayışını geliştirirken açıkça reddettiği "baskıcı varsayım"ı (Foucault, 2003, s. 17-19) yeniden üretmekten başka anlama gelmeyecektir. Buradaki kasıt, daha ziyade şudur: Günümüzün ahlaki öznesi, ister dışsal ahlaki yasaların geçerliliğine inansın, ister (Kantçı anlayıştaki gibi) ahlakı tamamen "otonominin" mümkün kıldığı, her tür dışsal etkenden azade bir alan olarak kursun, yasa formunda düşünmeyi bırakmaz. Dolayısıyla bu güncel öznellik dispozitifiyle ilgili sorun, esas olarak kişinin kendisini özgür ya da sınırlandırılmış hissedip hissetmemesiyle ilgili değildir. Sorun, günümüzde ahlakın nesnel yasalar biçiminde tarif edilen bir bilgi alanı olarak kurulması, öznelliğin inşasına dönük pratiklerle değil yasalarla meşgul olmasıdır.

***

Eğer Foucault'nun konumuna dair önerdiğim bu yorum doğruysa, o zaman Foucault ve yönetimsellik çalışmalarında ahlakı merkeze alacak verimli bir çalışma alanının açılabileceği söylenebilir. Bu çalışma alanında, esas olarak günümüz özneleşme rejiminde değerler ve eylemlere dair sorunsallaştırmamızın temelde yasa formunda gerçekleşiyor olmasının anlamı ve sonuçları incelenebilir, böylelikle Foucault'nun son dönem çalışmalarında beliren etik ufka yeni bir sorgulama hattı üzerinden yaklaşılabilir. Elbette burada kendimizi Foucault'nun değerlendirmeleriyle sınırlı tutmak durumunda değiliz. Her şey bir yana, günümüzde hâkim olan ahlak yaklaşımının temelde yasa-merkezli bir biçim aldığı tespitini

9 Şüphesiz Foucault'nun hukuka yaklaşımının ayrıntılı bir çözümlemesi bu konuda daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu konuda Türkçedeki ayrıntılı bir kaynak için bkz. Koloş (2015).

yapan ve bu yaklaşımın açmazları, sınırları ve alternatifleri üzerine düşünen kayda değer ahlak felsefecileri olduğunu biliyoruz. G.E.M. Anscombe'dan başlayıp Alasdair MacIntyre ve Bernard Williams'ın çalışmalarına, oradan da günümüz felsefecilerine uzanan ve bugün akademide genellikle "erdemler etiği" şeklinde adlandırılmakta olan bu felsefi literatürün Foucault'nun yönetimsellik ve özneleşme tespitleriyle ilişkiye sokulmasının konuya dair ufkumuzu genişleteceğini düşünmek pekâlâ mümkündür.

Kaynaklar

Burchell, Graham (1996), "Liberal Government and Techniques of the Self", *Foucault and Political Reason. Liberalism, Neoliberalism and Rationalities of Government içinde, ed. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose, Londra*: The University of Chicago Press.

Eksen, Kerem (2015) "Foucault's 'Spirituality' and the Critique of Modern Morality", *Engaging Foucault*, vol. 1, ed. Adriana Zaharijević, Igor Cvejić, Mark Losoncz, Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrad: University of Belgrade, s. 202-207.

Foucault, Michel (2003), *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Foucault, Michel (2005a), "Özne ve İktidar", çev. Osman Akınhay, *Özne ve İktidar* içinde, yay. haz. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yay., s. 57-82.

Foucault, Michel (2005b), "Hakikat Kaygısı", çev. Osman Akınhay, *Özne ve İktidar* içinde, yay. haz. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yay., s. 83-97.

Foucault, Michel (2005c), "Etiğin Soybilimi Üzerine. Sürmekte Olan Çalışmaya İlişkin Bir Değerlendirme", *Özne ve İktidar* içinde, yay. haz. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yay., s. 193-220.

Foucault, Michel (2005d), "Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği", *Özne ve İktidar* içinde, yay. haz. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yay., s. 221-247.

Foucault, Michel (2005e), "Bir Varoluş Estetiği", *Özne ve İktidar* içinde, yay. haz. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yay., s. 262-268.

Foucault, Michel (2012), *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*, Paris: Seuil/Gallimard.

Foucault, Michel (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus. Collège de France Dersleri (1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Foucault, Michel (2015a), *Biyopolitikanın Doğuşu. Collège de France Dersleri (1978-1979)*, çev. Alican Tayla, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Foucault, Michel (2015b), *Öznenin Yorumbilgisi. Collège de France Dersleri (1981-1982)*, çev. Ferda Keskin, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Foucault, Michel (2016), *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self. Lectures at Darmouth College, 1980*, çev. Graham Burchell, Chicago: The University of Chicago Press.

Koloş, Umut (2015), *Foucault, İktidar ve Hukuk. Modern Hukukun Soybilimi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lemke, Thomas (2012), *Foucault, Governmentality, and Critique*, London: Paradigm

Publishers.
O'Leary, Timothy (2002), *Foucault and the Art of Ethics*, London: Continuum.
Oksala, Johanna (2013), "From Biopower to Governmentality" in *A Companion to Foucault*, ed. Christopher Falzon, Timothy O'Leary, Jana Sawicki, Oxford: Wiley-Blackwell.

Foucault, yönetimsellik ve modern devletin soybilimi

Gürhan Özpolat

Modern Avrupa toplumlarını şekillendirmede katkısı olan kimi iktidar pratiklerinin ortaya çıkışının, bilgi oluşumlarının ve sosyal kurumlarda gerçekleşen dönüşümlerin izlerini süren Michel Foucault 1970'lerin başlarında *iktidarın mikro-fiziği* olarak adlandırdığı alternatif bir kavram geliştirdi. Foucault, iktidarın mikro-fiziği ile iktidar ilişkilerini edinilmiş, ele geçirilmiş ya da sahiplenilmişten ziyade stratejik, taktiksel ve ilişkisel olarak analiz etti. Böylelikle iktidarı yalnızca devlet aygıt[lar]ı tarafından elde tutulan bir olgu olarak kabul eden klasik hukuki-söylemsel iktidar anlayışının sınır[lılık]larını tartıştı. Bu bağlamda, Foucault'nun iktidarın mikro-politiği üzerine olan tartışması beğeni ile karşılandığı kadar *mikro-politika* ve *makro-politika* arasındaki ilişkiyi açıklamada başarısızlığa düştüğü yönünde ciddi eleştirilere de maruz kaldı. Gerçekten de, tartışmasının odağında mikro-politika olan Foucault, yaşamının büyük bir bölümünde makro-politik olgular hakkında neredeyse hiçbir şey söylememiştir. Sözgelimi, devletin iktidar ilişkilerindeki rolü üzerine. Ancak, 1977-78 ve 1978-79 ders yıllarında Collége de France'da verdiği seminerlerinde, Foucault, tabir-i caiz ise, "*iktidarın makro-fiziği*"nden, yani *yönetimsellik* olarak adlandırdığı yeni bir kavram etrafında devlet sorunundan bahsetmeye başlamıştır. Bu süre zarfında,

iktidarın mikro-fiziğine referans neredeyse ortadan kaybolmuş; bahsi geçen yönetimsellik kavramı onun yerini almıştır. Bu bağlamda, yönetimsellik kavramı devlet sorununun Foucault'nun iktidar ilişkileri analizine girdiği noktayı işaret eder.

Bu çalışmada, yönetimsellik kavramına yönelmesinin, iktidar sorunsalı bağlamında, Foucault'nun düşüncesinde önemli bir dönüşüme işaret ettiğini tartışmaktayım. Bu durum iki sonuca sebebiyet vermektedir. İlk olarak, yönetimsellik kavramı ile Foucault iktidarın mikro-fiziği analizlerinde mevcut bulunan zayıf temelleri kuvvetlendirmiş ve böylelikle iktidarın mikro- ve makro- düzeyleri arasındaki Gordion düğümünü de çözmüştür. İkinci olarak, düşünür devlet üzerine kapsamlı tarihsel-ampirik bir analiz sunarak devletin kökeni ve doğası üzerine var olan tartışmalara katkıda bulunmuş ve yönetimsel pratikler üzerinden modern devletin bir soybilimini inşa ederek mikro-fiziksel yaklaşımın devletin iktidar ilişkilerindeki rolünü önemsemediğine yönelik itirazlara cevap vermiştir. Foucault, devlet-merkezli teorilerin yapamadığı bir biçimde devlet sorununa yeni bakış açıları sağlamıştır. Elinizdeki çalışma, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği kavramından yönetimsellik fikrine geçişine dikkat çekmekte, düşünürün modern devlet üzerine yaptığı kapsamlı analizin kavramsal içeriğini tartışmaktadır.

Çalışmaya, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği ve yönetimsellik kavramlarını inceleyerek ve bahsi geçen kavramları tarihsel bağlamlarına yerleştirerek başlayacağım. Foucault'nun mikro-iktidardan yönetimsellik kavramına geçişini anlamak için, sanıyorum ki, iktidarın mikro-fiziği ile ne kastettiğini anlamak gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle bu kavram üzerine yoğunlaşacağım. Bu noktada amacım Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği analizinin genel hatlarını çizmekten ziyade Marksist iktidar anlayışı ile olan karşıtlıklara dikkat çekmek. Bu sebeple Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği tartışmasını devlet-merkezli iktidar analizi ve hukuki-söylemsel iktidar anlayışı eleştirisi etrafında yürüteceğim (I). Devamında, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği analizinde devletin yokluğuna yönelik bazı eleştirel yorumlara yer verecek ve Foucault'nun –eleştirileri haksız çıkaracak bir biçimde– mevcut alet kutusunu gözden geçirerek ve analizinin ölçeğini genişleterek makro-politik yapıları ve stratejileri analizine dâhil ettiğini açıklayacağım (II). Başka bir ifadeyle, Foucault'nun soybilimsel yaklaşımını daha geniş bir ölçeğe yerleştirerek mikro-makro ayrımını ortadan kaldırma teşebbüsünü ele alacağım. Akabinde, Foucault'nun yönetimsellik kavramına yönelişine sebebiyet veren iktidarın mikro-fiziğinin sınır[lılık]larını, düşünürün yönetimsellik ile ilgili düşüncelerinin gelişimine ve bahsi geçen yönetimsellik kavramı ile neyi ifade ettiğine odaklanarak tartışacağım (III).

İkinci kısımda, Foucault'nun devlet analizini Collége de France'da 1977-78 ve 1978-79 ders dönemlerinde vermiş olduğu dersler üzerine yoğunlaşarak ele alacağım. Bu bağlamda, Foucault'nun "devletin kendinde ve kendi için varsayılan bir öz" (2008: 77) arayışı içinde olan [t]özcü cisimleştirmelere karşı düşmanlığını (hoşnutsuzluğunu) gösterip, düşünürün devlet sorununa yönelişini ve devlet teorisi eleştirisini tartışacağım (IV). Devletin [t]özcü bir biçimde cisimleştirilmesine karşı olarak, Foucault'nun, devletin öncedenverili tarihsel doğasını kabul etmeyen, [t]öz arayışı içinde olmayan, tarihsel-ampirik bir devlet analizi sağlamış olduğunu göstereceğim. Ve son olarak, Foucault'nun modern

devletin soybilimsel çözümlemesini temel hatlarıyla tartışacak (**V**) ve düşünürün devletin yönetimsellik tarihi içindeki dönüm noktalarını; pastoral iktidardan –*Devlet Aklı* doktrini ile de ilişkilendirilen– modern yönetimsel devlet iktidarına geçişi, analiz ederken devleti genel bir iktidar teknolojisinin içerisine nasıl yerleştirdiğini açıklayacağım (**VI**).

Özetle, bu çalışmada, Michel Foucault'nun çalışmalarında, iktidar sorunsalı bağlamında, meydana gelen önemli bir dönüşümün varlığı tartışılacaktır. Bu dönüşümü iktidarın makro-fiziğine yoğunlaşmak için "mikro-fizikten bir kayış" olarak ifade etmek mümkündür. Bu bakımdan Foucault makro-politika çalışmak için analizinin ölçeğini genişleterek ve iktidarın mikro-fiziğinde benimsediği bakış açısına benzer bir yöntem kullanarak, bir yandan iktidarın mikro- ve makro- düzeyleri arasındaki ayrımı çözümlemiş; öte yandan devlet-merkezci teorisyenlerin yapamadıkları bir biçimde devlet tartışmalarına katkıda bulunmuştur.

İKTİDARIN MİKRO-FİZİĞİ

Bilindiği üzere Foucault, 1970'lerin ilk yarısından itibaren, iktidarı yalnızca devlet aygıt[lar]ı tarafından elde tutulan bir olgu olarak kabul eden hukuki-söylemsel iktidar anlayışının sınır[lılık]larını tartışmaya başladı. Bu modele göre, iktidar ağırlıklı olarak devlet aygıt[lar]ı tarafından yasaklama ve cezalandırma biçiminde uygulanır. Foucault hukuki-söylemsel iktidar anlayışı hakkındaki düşüncelerini mecazen "kralın kellesini kesmeliyiz; politik teoride hala yapılması gereken budur" ifadesiyle dile getirir (Foucault, 1980: 121). Foucault'ya göre, iktidar sorununu devlet aygıt[lar]ından hareketle çözümlemek meseleyi egemenlik ve egemen iktidar bağlamında çözümlemek demektir ki bu modele göre, iktidar temel olarak merkezden yani devlet ve aygıt[lar]ından yayılır bir biçimde tasvir edilir. Ne var ki iktidar her zaman devlet ya da devlet aygıt[lar]ı gibi makro-politik yapılarda yerleşik olmayabilir (Foucault, 1995: 26–27). Burada şunu gözden kaçırmamak önemlidir; Foucault devletin kendisi için hiçbir önem taşımadığını ifade etmek istemez, daha ziyade iktidar ilişkilerinin gerçekte devletin sınırlarının çok daha ötesine ulaştığına dikkat çeker. Bu nedenle Foucault, devlet aygıt[lar]ının sınırlarını aşan iktidar ilişkilerini incelemek için "iktidarın mikro-fiziği" olarak adlandırdığı, iktidarın bütün bir toplumsal beden üzerinden nasıl akıp gittiğine odaklanan alternatif bir analiz geliştirmiştir. Zira ona göre devlet [aygıtı] tasavvuru, bedene uygulanan kılcal kuvvetleri yani mikro iktidarlar toplamını kavramak için oldukça geniş ve soyut bir şema sunmaktadır (Foucault, 2006: 16*). Düşünür, tam da bu sebeple, "hukuki ya da ekonomik kavramların yerine, stratejik ve adcı (nominalist) bir iktidar kavramını" tercih eder (Lemke T, 2010: 32). Nitekim, bu tür bir iktidar kavrayışı (iktidarın mikro-fiziği), iktidarı edinilmiş, ele geçirilmiş ya da sahiplenilmiş olarak gören bir bakıştan ziyade stratejik, taktiksel ve ilişkisel bir analiz gerektirir. İktidar toplumsal bedenin tüm kılcal damarlarından geçen ilişkisel bir özelliğe sahiptir ve yine tüm öznelerin yakalandığı üretken bir ağ formunda faaliyet gösterir (Foucault, 1995: 202). Her şeyi kucakladığı için değil, her yerde olduğu için her yerdedir (Foucault, 1978: 93). Walzer'ın da ifade ettiği gibi "Foucault'ya göre, tek bir odak noktasından ziyade iktidar ilişkilerinin

sonsuz bir ağı vardır" (1986: 55). Bu nedenle iktidar ilişkilerinden bir kaçış yoktur; özneler hali hazırda iktidar ilişkilerinin içinde cisimleşir. İktidar toplumsal ilişkilerin dışında var olamaz ve yine bu ilişkiler imkân durumunda ortaya çıkar. Bu bağlamda iktidarın mikro-fiziği "merkezileştirilmiş ve meşrulaştırılmış iktidar formlarına değil yerel, bölgesel, madde-sel ilişkilerde cisimleşen tekniklere" işaret etmektedir (Smart, 2002: 72).

Foucault için iktidarın belirli bir etki alanında ve belirli tarihsel koşullarda nasıl uygulandığı sorusu '*iktidar nedir, nerden gelir*' sorularından önemlidir. Bu sebeple '*iktidar nedir?*' sorusu Foucault'nun ısrarla cevaplamak istemediği kuramsal bir soru olarak kalır (Foucault, 2003: 13). Bilakis, Foucault'nun ilgisini çeken '*iktidar nasıl uygulanmaktadır?* ve '*iktidarın etkileri nelerdir?* sorularıdır:

> İktidar dolaşımda olan ya da ancak zincir şeklinde işleyen bir şey olarak analiz edilmelidir; iktidar hiçbir zaman şurada ya da burada yerleşmez, hiçbir zaman birilerinin elinde değildir, hiçbir zaman bir tür varlık ya da mal gibi temellük edilmez. İktidar işler, iktidar bir ağ biçiminde işler ve bu ağda bireyler yalnız dolaşıma girmekle kalmaz, aynı zamanda ona boyun eğmek ve onu uygulamak durumundadır. Bireyler hiçbir zaman iktidarın atıl ve onaylayıcı hedefleri değil, tam tersine her zaman iktidarın aracısıdır. Başka bir deyişle, iktidar bireyleri geçiş yolu olarak kullanır, bireylere uygulanmaz (Foucault, 2005: 107).

Tam da bu noktada Foucault'nun hukuki-söylemsel iktidar görüşünden memnuniyetsizliği oldukça belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. Bu formül ile iktidar artık ne kendinde bir şey ya da Marksizm'de olduğu gibi devlet ya da toplumsal sınıflar tarafından elde tutulan bir kapasitedir. İktidar toplumsal ağ içinde dolaşımda olan bir akıştır. Foucault'nun sözleriyle ifade edersek, "iktidar belli insanların bahşettiği bir kurum, yapı ya da belirli bir güç değil; verili bir toplumdaki karmaşık ve stratejik ilişkiye verilen isimdir" (Foucault, 2006: 25). Foucault iktidarı bu şekilde tanımlayarak, iktidarın sahip olunabilecek bir mülk ya da Marksizm'de olduğu gibi "baskın olan sınıfların edindikleri ya da korudukları bir ayrıcalık" olmadığını, tam aksine uygulanan bir strateji olduğunu gösterir (Deleuze, 2006: 25). Bu sebeple özellikle Marksist iktidar kuramında mevcut bulunan hukuki-söylemsel iktidar anlayışına karşı çıkar.

Geleneksel Marksist teoride, çoğunlukla Althusser'de, iktidar devletin sahip olduğu; devlet aygıtlarında yerleşik, tepeden tabana uygulanan bir mal/mülk [*property*] olarak düşünülmektedir. Ancak, yukarıdan aşağıya doğru uygulanan bu "tek-yönlü iktidar trafiği" Foucault için buluşsal [*heuristic*] görünmemektedir (Mills, 2003: 34). Bu hiyerarşik mode-le karşı, Foucault'nun "aşağıdan-yukarıya" iktidar modeli iktidarın nasıl işlediğine yönelik alternatif bir perspektif sunar. Bu anlamda iktidarın tabandan gelmesi, iktidar ilişkilerinin karmaşıklığını yalnızca devlet aygıt[lar]ına baktığımızda idrak edemeyeceğimiz anlamına gelir. Dolayısıyla iktidar alanı analiz edilirken çoklu güçlerin kesiştiği ve birbirlerini etkile-diği iç içe geçmiş karmaşık ağların ilişkileri ve eksenleri hesaba katılmalıdır.

Foucault'nun, iktidarın mikro-fiziğinin analizini yaparken hukuki-söylemsel ik-

tidar anlayışına (egemenlik) saldırısının altında devlet-merkezli iktidar kavramının eleştirisinin bulunduğunu belirtelim. Foucault baskıcı bir güç olarak bu sınırlı iktidar anlayışını temel alan devlet ve egemen iktidar kavramlarının yetersizliğini vurgular. Nitekim, ona göre iktidar yalnızca bastırma ve zapt etme formunda karşımıza çıkmaz; iktidar aynı zamanda üretken bir güçtür. Foucault bu sebeple devleti yalnızca iktidarın tepeden aşağıya uygulanan baskıcı bir formu olarak tasvir eden düşünceye meydan okur ve iktidarın üretken yönlerini hesaba katar. Çünkü iktidar basitçe öznelerini bastırmak için bir mecburiyet veyahut yasaklama biçiminde uygulanmaz, –iktidarın mikro-fiziği analizinden ayrı düşünmeksizin– öznelerini yaratır da.

Foucault iktidarın mikrofiziği ile politik teoride iktidarı "yekpare" [*monolith*] olarak tanımlayan görüşe karşı gündelik yaşam pratikleri seviyesinde uygulanan mikro-politik olayların önemi vurgular (Lynch, 2011: 23). İktidar ilişkileri üzerine gerçekleştirdiği soybilimsel yaklaşımın yardımıyla politik iktidarı öncelikle devlet aygıt[lar]ının eylemi olarak açıklayan görüşe karşı çıkar (Inda, 2005: 6). Bu yönüyle, "Foucault'nun çoklu kuvvetler alanı olarak iktidar analizi bir birleştirici iktidar merkezi olarak devlet algısına ve –çok daha özelde– siyasal mücadelelerin en önemli hedefini muhakkak devlet olarak gören kavrayışa meydan okur" (Aretxaga, 2003: 395). Dolayısıyla, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği kavramıyla iktidar sorununu mikro-politik bir bakış açısından analiz edebileceği bir yol aradığı söylenebilir. Zira Foucault için iktidarın işlevini, gelişimini ve etkisini anlamanın yolu yalnızca mikro-politik bir analiz ve yerel pratiklerden geçmektedir. May'in (1995: 98) de belirttiği gibi, "makro-politik kurumların pratikleri (ve kapitalizm gibi kurumsal olmayan makro-politik pratikler) sıklıkla yerel pratiklerden meydana gelmektedir". Bu durum mikro-politik olayların makro-politik yapılarla olan ilişkisini anlamak için iktidarın mikro-fiziğinin yeterli olup olmadığı sorusunu akla getirebilir ki Foucault'nun kendisi de mikro ve makro politika arasındaki bu ilişkiye kısmen değinir: "küresel ve yerel olan süreçlerde belirli bir ilgileşim (korelasyon) vardır, ancak mutlak değildir" (1980: 39). Bu bakımdan, Foucault'nun iktidar üzerine olan çalışmaları devletin önemini göz ardı ettiği ve devletin üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki belirleyici rolünü ele almada başarısız olduğu yönünde sert bir şekilde eleştirilmiştir.

MİKRO-İKTİDAR ANALİZİ ÜZERİNE BAZI ELEŞTİREL YORUMLAR

Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği üzerine olan tartışması hatırı sayılır bir ilgi ve beğeni ile karşılanırken pek çok eleştirinin de hedefi olmuştur. Örneğin, Gordon'a göre Foucault'ya yöneltilen önemli itirazlardan biri Foucault'nun "iktidar ilişkilerinin ayrıntılarına ve belirli teknik ve pratiklere yönelik detaylı bir dokuya özelde dikkat çekerken, küresel siyasi sorunlara –sözgelimi toplum ve devlet arasındaki ilişkiye– değinmede başarısız olduğu"dur (Gordon, 1991: 4). Özellikle Marksist düşünür ve akademisyenler, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziğinde mikro-politik olguları dikkate alırken merkezi ve merkezileştirici iktidar formlarının önemini ihmal ettiğini veyahut en azından hafife aldığını öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda, Michel Foucault'nun iktidar analizine yönelik en güçlü eleştirilerden biri,

1960'ların sonlarından 1970'lerin sonlarına değin süren Marksist devlet tartışmalarının en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Nicos Poulantzas tarafından yapılmıştır (bkz. Golder, 2007; Walters, 2012).

Poulantzas'a göre, Foucault iktidar sistemini formüle ederken kendisine özgü bir Marksizm imgelemine saldırır, ancak bu indirgeyici iktidar kavrayışı birçok ortodoks-olmayan Marksist düşünür tarafından epeydir terk edilmiş durumdadır.[1] Poulantzas, Foucault'nun "iktidarı, moleküler parçalara dağıtarak, yayarak ortadan kaldırmaya meyilli" olduğunu düşünmektedir (2000: 44). Poulantzas'a göre Foucault devletin önemini, kapitalist üretim ilişkilerinin rolünü dikkate almadığı ve bütün toplumsal olguların devlet ve sınıf çatışmasının etrafında döndüğü gerçeğini göremediği için yapmış olduğu iktidar analizlerinde devlete ve devletin şiddet tekeline dair bir çözümleme bulunmamaktadır. Foucault'nun bazı analizlerinin Marksizm'i büyük ölçüde zenginleştirdiğini kabul eden Poulantzas, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği analizinin önemini inkâr etmez (2008: 385). Yine de, Poulantzas göre, Foucault üretim ilişkilerinde ve emeğin toplumsal bölüşümünde mevcut olan devletin önemini/maddeselliğini [*materiality*] reddederek yanılgıya düşmüştür (2000: 67).

Benzer bir vurgulama, bir başka Marksist isim, Madan Sarup'un *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm* adlı eserinde de mevcuttur. Sarup, Foucault'nun çalışmalarında devlete yönelik bir analizinin bulunmadığını öne sürer (1993: 84). Sarup'un ifadesiyle, Foucault için iktidar devlet aygıtlarında yerleşmiş olan bir güçten ziyade çeşitli yerel kanallarla her yöne doğru giden bir tür ağdır. Bu sebeple, Foucault için devletin iktidar ilişkilerini şekillendirmede böylesine münhasır bir rol oynadığı düşüncesinde ısrarlı olmak, iktidarın devlet aygıtları ile doğrudan temas halinde olmayan etkilerini ve diğer iktidar mekanizmalarını gözden kaçırmaya neden olabilir. Buradan hareketle, Sarup, Foucault'nun iktidar düşüncesinin devletin önemini inkâr ettiğini ve sadece günlük hayat pratiklerinde görülen iktidarın mikro-fiziğine odaklandığını belirtmektedir. Ona göre, Foucault devletin baskın ve belirleyici bir iktidar biçimi olduğuna inanmamaktadır: "Foucault belli bir merkezde toplanan örgütlenmiş bir devletten aşağı katmanlara doğru yayılan geleneksel iktidar anlayışını reddeder" (1993: 104). Bir başka deyişle, Foucault devleti pek çok mevcut iktidar biçimi arasından yalnızca sıradan bir tanesine indirgemiştir. Dolayısıyla, devlet sorunu, üretim ilişkileri ve sınıf çatışması Foucault'nun iktidar çözümlemelerinde topyekûn es geçilmiştir.

Anthony Giddens da, Foucault'nun analizinin merkezinde "şaşırtıcı bir eksiklik" bulunduğunu iddia eder; söz konusu bu eksiklik "devlete dair bir açıklama"dır. Giddens'a göre, eğer Foucault devleti gerçekten "hesaplı tabi kılma teknolojisi" olarak kabul etseydi, sadece belli bir devlet teorisi değil devletlerin teorisini oluştururdu. Bu yüzden Giddens Foucault'yu, iktidar ilişkilerinin soybilimlerinde devletler teorisinin yokluğu sebebiyle eleştirir. Giddens'a göre, "iktidarın yaygınlığından ve devletin meydan okunamaz gücünden gelişigüzel bahsetmek de, Marksizm'in bir o kadar temelsiz devletin aşkınlığından bahseden

1 İsmini açıkça zikretmese de, Foucault, Marksizm eleştirisini çoğunlukla Althusser üzerinden gerçekleştirir (bkz: Holden ve Eden, 2005; Kelly, 2009; Choat, 2010). Dolayısıyla Poulantzas'ın eleştirisi bu yönüyle haklı ve yerindedir. Gerçekten de 1960'ların sonlarından itibaren farklı Marksist düşünürler iktisadi indirgemeciliğe karşı duruş sergilemektedirler.

gevezeliği kadar zayıf temelli bir gevşeklik yaratır" (1995: 267).[2]

Diğer taraftan, Best ve Kellner, *Postmodern Teori* adlı kitaplarında şöyle ifade ederler: "Foucault çatışan güçlerin ekonomi ve devlette kök salan merkezileşmiş iktidar kaynakları üzerinde denetim kurmak için mücadele ettikleri modern bir makro-politika kavramını, sayısız yerel grupların toplumun tamamına yayılan dağınık ve merkezsizleşmiş iktidar biçimlerine karşı çıktıkları postmodern bir mikro-politika kavramıyla ikame eder" (1991: 56). Dahası, Foucault iktidarı yalnızca devlet ve sınıf çatışması sorunu olarak gören düşünürlerin detaylı bir eleştirisini de yapmıştır (ibid.: 69). Foucault her ne kadar *Deliliğin Tarihi* ve *Hapishanenin Doğuşu* kitaplarında kapitalizmin belirleyici iktidarına dikkat çekmiş, *Cinselliğin Tarihi*'nde devleti biyo-iktidarı inşa eden bir birim olarak hesaba katmış da olsa; kendisinden beklenilenin aksine, devletin etkililiğine ve kapitalist üretim ilişkileri gibi makro-politik yapılara daha az odaklanmaktadır (ibid.: 71). Best ve Kellner'a göre, Foucault alet çantasını yenileyerek ve devlet sorusuna daha sistematik bir şekilde yaklaşarak iktidarın bütünleştirici biçimlerinin analizini daha tatmin edici bir şekilde gerçekleştirmeliydi.

Ancak, Foucault'nun devlet problemiyle doğrudan ilgilenmediğini, çalışmalarının modern devletin gelişimi ve işleyişini anlamakta katkı sağlamadığını veyahut devlet meselesini tamamıyla es geçtiğini dile getirmek oldukça yanıltıcı olur (Smart, 2002: 121; Routledge, 2013: 2). Foucault –iktidarın mikrofiziğinde dahi– devleti tamamen göz ardı etmez; zira "hukuk ve egemenliğe dair sahip olduğumuz bilgi oluşumu ve devlet aygıtları olarak bilinen kurumlar hali hazırda iktidar ilişkilerine dâhil durumdadır" (Constable, 1991: 274-275):

> Eğer yaptığım analizlerde devlet mekanizmalarının varlığını ve etkilerini görmezden geldiğimi söylerseniz ya yanılıyorsunuz, ya da yanılmak istiyorsunuz. Çünkü tam da her zaman bunun aksini yaptım. Delilik konusunda da, gerek bu kategorinin, akıl hastalığı gibi neredeyse doğal bir nesnenin kuruluşunda, gerek klinik tıbbın düzenlenmesinde, gerekse de disiplin teknolojisi ve araçlarının ceza sistemine adapte edilmesinde zaten belli pratiklerin, yapıp etme biçimlerinin, yönetimselliklerin, parça parça da olsa daima giderek artan bir devletleştirmeye tâbi tutulduğunu görüyoruz. Devletleştirme sorunu ortaya koymaya çalıştığım meselelerin merkezinde yatıyor (Foucault, 2015: 64).

Aslında, yukarıda ismi geçen eleştirmenler Foucault'nun özellikle 1977'den sonra Collége de France'da verdiği dersleri ve Foucault'da devlet sorunun ortaya çıkmasıyla sonuçlanan önemli dönüşümün varlığını hesaba katmazlar. Foucault, 1977-1978 ve 1978-1979 Collége de France derslerinde hali hazırda var olan alet kutusunu "yeni bir nesne"ye [devlete]

2 Giddens'a benzer şekilde, Hunt ve Wickham da Foucault'nun mikro-iktidara odaklanırken kendi projesinin zayıf noktası olan devlet iktidarı gibi merkezi iktidar biçimlerini ihmal eder göründüğünü belirtmektedir. Hunt ve Wickham'a göre, Foucault Marksizm'i devlet-merkezli iktidar anlayışı sergilemekten dolayı eleştirirken, kendi çalışmalarında devlet iktidarının ayrıntılı bir çözümlemesinin olmaması da tartışma konusudur (Hunt ve Wickham, 1994: 18).

kaydırır (Collier, 2009: 79). Ve hem merkezi hem merkezileştirici iktidar formu olarak makro-politik devlet sorununu iktidar ilişkileri analizine dâhil eder. Yine de, Althusser'in formüle ettiğinin aksine, Foucault'da "iktidar tatbikatının keşfi, iktidarın devlette ve devlet aygıtlarında yerleşik olduğu varsayımı üzerinden ilerlemez" (Smart, 2002: 123). Yukarıda adı geçen yazarların, Foucault'nun Collége de France'da verdiği, devlet sorusuna odaklandığı derslerden muhtemelen haberleri yoktu; çünkü *Güvenlik, Toprak, Nüfus* ve *Biyopolitika'nın Doğuşu* uzun yıllar sadece ses kaydı olarak mevcuttu ve ancak 2004'te yazılı olarak gün yüzüne çıktı. Bu yazarların belirttiklerinin aksine, Foucault bahsi geçen derslerde "devlet olma", "devlet oluşumu", "devlet idaresi" ve "devlet iktidarı" üzerine tatmin edici analizler gerçekleştirir (Jessop, 2006a: 2011). Diğer taraftan, Foucault'nun "devletin iktidar ilişkilerinde sahip olduğu özel rolü anlama" (Kelly, 2009: 62) girişiminin Poulantzas'ın Foucault'ya ciddi eleştiriler yönelttiği *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (1978) adlı eserinin yayınlanması ile eş zamanlı olduğunu da belirtelim. Foucault'nun Poulantzas'ın çalışmasından haberinin olup olmadığından tamamıyla emin olamamakla birlikte,[3] Foucault'nun devlet sorununa yönelişini iktidarın mikro-fiziğine yönelik yapılan Marksist eleştirilere bir cevap olarak okuyabiliriz (Gordon, 1991; Lemke, T 2007; Golder, 2007; Walters, 2012). Ne yazık ki, Poulantzas'ın 1979'daki trajik ölümü bizi Foucault'nun yeni odağı ile ilgili düşüncelerinden mahrum bırakmıştır. Özetle, Foucault devlet-merkezli iktidar analizi yapan bir düşünür değildir; ancak bu demek değildir ki devlet sorununu topyekün es geçmiştir (Protevi, 2009). 1977-1978 ve 1978-1979 ders dönemlerinde verdiği seminerlerle, ölçeğini mikro-iktidardan yönetimsellik kavramına genişleterek iktidarın mikro-fiziği analizini geliştirmiştir. Ayrıca soybilimsel yaklaşımını, devlet iktidarını anlamak için (Lemke, T 2002; Lynch, 2011; Walters, 2012) ya da daha doğru ifade etmek gerekirse devletin kendisinden ziyade "devlet-etkisini" anlamak için gözden geçirmiştir (Dean, 1994: 156). Her ne kadar Foucault, iktidarın mikro-fiziği analizinin bir "ölçek" meselesi değil "bakış açısı" sorunu olduğunu ifade etse de (Foucault, 2008: 186); analizlerine *Hapishanenin Doğuşu*'nda mikro-politik seviye ile başlar ve Collége de France'daki derslerinde ölçeğini makro-politik seviyeye genişleterek devam eder (Lynch, 2011: 17).

YÖNETİMSELLİK KAVRAMI İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİNİN GELİŞİMİ

Yönetimsellik kavramı, Barry Allen tarafından "anahtar terim" olarak kabul edilmiştir (1991: 431). Collin Gordon'a göre ise Foucault'nun çalışmalarının "boğum noktası" konumundadır (1987: 296). İktidarın mikro-fiziği kavramı ile politik teoride kralın kellesini kesmeyi hedefleyen Foucault, makro-politik olguları açıklamada yetersiz kaldığını fark eder. Bu sebeple, kralın kellesini kesmek yerine, yönetimsellik kavramıyla projesinde eksik olan parçayı tamamlamak için yeni bir yöne: mikro-politiğin makro-politik ile ilişkisine, yani politik strateji ve taktiklerin mikro-seviyeden makro-seviyeye nasıl geçtiğine odaklanmaya

3 Foucault Poulantzas ile ilgili özellikle ne bir yorumda bulunmuş ne de Poulantzas'ın eserlerinden bahsetmiştir (bkz. Jessop, 1990; Green, 2013).

başlar. Lemke'ye (T 2002: 51) göre bu bağlamda Foucault için kralın kellesini kesmek "ilk adım"dır; ikinci adım "bu başsız bedenin nasıl sanki bir başı varmış gibi davrandığı" sorusunu cevaplamaktır (Dean, 1994: 156). Patton'a göre ise Foucault yönetimsellik ile ilgili verdiği dersler ile "kralın kellesini kesmenin ne anlama geldiği ile ilgili olan yaygın yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırır" (Patton, 2010: 204). Foucault'nun yönetimsellik kavramına yönelişinin nedeni her ne olursa olsun, Foucault'nun düşüncesinde önemli bir dönüşüme işaret ettiği aşikardır. Bu "belirleyici dönüş" filozofun entelektüel kariyerinde bir dönüm noktasıdır (Jessop, 2006a: 34). Ne var ki bu bir tür radikal kopuş değil daha ziyade iktidar ilişkileri üzerine olan ilk çalışmalarında ele almadığı makro-politikanın ele alınışıdır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, yönetimsellik kavramı iktidarın mikro-fiziğinden bir vazgeçişi değil, "odakta bir kayma"yı temsil eder (Joseph, 2012: 30). Nitekim, Walters'ın isabetle tespit ettiği gibi "Foucault, [iktidarın] mikro-fiziği ile geliştirdiği birçok tema ve kavramı yönetimsellik sorununu ele aldığında da taşır" (2012: 14). Bu bağlamda, yönetimsellik kavramı iktidarın mikro-fiziği üzerinde bir üstünlüğe sahip değildir, Foucault'nun düşüncesindeki kuramsal bütünlük, daha ziyade, her ikisi bir araya getirildiğinde oluşur. Foucault yönetimsellik kavramıyla, "devletçi iktidar anlayışları" üzerine olan eleştirisinin uzamını genişletmiştir (McNay, 2007: 117).

Foucault'nun on altıncı yüzyılın sonlarındaki hükümet (yönetim) meselesini genel bir siyasal sorun olarak çalışması iktidarın mikro-fiziğindeki kavrayışını yönetsel pratiklerin makro-fiziksel anlayışıyla tamamlamasına olanak sağlamıştır (Gordon, 1987: 297). Yönetimsellik kavramıyla, Foucault, iktidar analizinin ölçeğini mikro-politik seviyeden makro-politik seviyeye genişletmiş ve yeni bir iktidar kavramsallaştırması geliştirmiştir (Rose ve Miller, 1992: 174). Kelly'nin de ifade ettiği üzere, "Foucault'ya göre, yönetimsellik üzerine çalışmak 'mikro-iktidar' bakış açısına doğru yapılan genel bir hamlenin parçasıdır; [fakat] aynı zamanda 'mikro-fiziksel' analizle bağlantılı olan bir önceki iktidar analizi –iktidarın mikro-fiziği– de iktidar ilişkilerinin dâhil olduğu büyük ölçekli (makroscopik) bir perspektife yer vermektedir" (2009: 62). Böylelikle Foucault, bir yandan, iktidar analizinde devletin önemini görmezden geldiği yönündeki suçlamalara cevap vermiş (Gordon, 1991; Lemke, T 2007; Golder, 2007); öte yadan iktidar ve iktidar ilişkileri üzerine yaptığı daha önceki çalışmalarının temellerinde "düzeltme" ve "kuvvetlendirme" yoluna gitmiştir (Röckling, Krasmann and Lemke, 2011: 1). Bir başka deyişle, yönetimsellik kavramıyla Foucault iktidarın mikro-fiziğinde yetersiz olarak irdelenen problemleri, sözgelimi devlet sorununa ve tahakkümün küresel pratiklerini kurmada devletin stratejik rolü ve önemini, çözmeye girişmiştir (Kelly, 2009: 61-62; Lemke, T 2010: 33).

Yönetimsellik terimi Foucault tarafından ilk kez 1 Şubat 1978'de yönetimsel rasyonalite üzerine çalışmaları bağlamında kullanılır. Ancak Foucault'nun kavram üzerine düşünceleri sistemli bir şekilde ortaya çıkmamış, Collége de France'da verilen bir dizi ders esnasında geliştirilmiştir. Yönetimsellik terimi yönetmek ve mentalite sözcüklerinin bir birleşimi yani genellikle "yönetme sanatı" ya da akılcı yönetme olarak tanımlanmaktadır. Bu minvalde yönetimsellik teriminin içindeki yönetmek ve mentalite kelimelerinin semantik bağıntısı iktidar ilişkileri analizinin onların altında yatan yönetim teknolojilerinin rasyo-

nalitesinin analizini yapmaksızın mümkün olamayacağının da bir göstergesidir (Lemke, T 2001: 191). Foucault (2013: 97-98) yönetimsellik terimiyle aslında verilmek istenilen üç ayrı tanımı şu şekilde açıklamıştır:

1) Temel aracı nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan, son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçimlerinin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütün;

2) Batı'nın tamamında, "yönetim" olarak adlandırılabilecek iktidar tipini diğerleri (hükümranlık ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilim, kuvvet çizgisi; yönetime özgü bir dizi aygıtın ve bilginin gelişimi,

3) Ortaçağ'daki adalet devletlerinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş "yönetimselleştiği" süreç ve bu sürecin sonucu.

Bu noktadan hareketle Foucault'nun yönetimsellik kelimesini hem geniş hem dar anlamda algıladığı söylenebilir. Geniş anlamda, bu terim şekillendirmeyi, rehberlik etmeyi ve etkilemeyi; belli yollarla insanları ve bir grup insanı yönetmeyi hedefleyen bir eylemi işaret etmektedir (Gordon, 1991: 2).[4] Dar anlamda ise, nüfus idaresinin içinde yer alan çok sayıda farklı politik rasyonaliteyi, stratejiyi ve taktiği gösteren Foucault, yönetimselliği kendiliği ve başkalarını hâkimiyet altına alma teknolojileri arasında bir ilişki kurma olarak tanımlar (Foucault, 1988: 18).

Foucault, yönetimsellik kavramını kullanarak, egemenlikten temel kaygısı nüfusun idaresi olan politik iktidara gerçekleşen yönetimsel geçişi açıklar. Yine de, yalnızca egemenlikten disipline etmeye, disiplinden ussal yönetime doğru uzanan çizgisel bir süreç ya da tarihsel bir gelişim hattı sunmaz; daha ziyade egemenlik, disiplin ve ussal yönetimin içi içe geçtiği son derece karmaşık bir üçgen tasvir etmektedir:

> [Y]önetim sanatının politik bir bilim olmaya başladığı andan itibaren hükümranlığın bir rol oynamayı bıraktığını söylemek istemiyorum. Hatta tersine, hükümranlık sorununun hiçbir zaman bu dönemdeki kadar keskin bir biçimde ortaya çıkmadığını söyleyebilirim. (...) [O]layları, sanki bir hükümranlık toplumunun yerine bir disiplin toplumu geçiyormuş, sonra da bir disiplin toplumunun yerine bir yönetim toplumu geçiyormuş gibi anlamamak gerekir kesinlikle. Aslında ortada bir üçgen söz konusudur: Hükümranlık, disiplin ve –temel hedefi nüfus, temel mekanizmaları da güvenlik düzenekleri olan bir– yönetimsel idare (Foucault, 2013: 95-97).

Bu bağlamda nüfusu idare eden ussal yönetim/hükümet düşüncesi egemenliğin yerini almaz, aksine onun mevcut işlevini yerinden eder, dayandığı temeli ise çok daha açık bir

4 Rose ve Miller'ın (1992: 74) başka bir şekilde ifade ettiği gibi yönetimsellik kavramı "belirli düşünme ve davranma biçimlerinde vücut bulmuş olan toplumların refahı, zenginliği, sağlığı ve bilgisine ulaşma çabasına" işaret etmektedir.

şekilde ortaya koyar. Foucault'nun kendisi de, sorudaki kayışın öyle basit bir şekilde egemen güçten hükümete doğru bir değişim değil aslında vurguda yapılan bir geçiş/kayış olduğunu ifade eder: "bu bir ikame değil, vurguda yapılan bir geçiş; yeni nesnelerin ve beraberinde yeni problemlerin ve tekniklerin doğuşunu kapsamıştır" (Foucault, 2007: 363). Bu noktada Foucault'nun iktidarın mikro-fiziğindeki düzeltmesi de açıklığa kavuşur. Politik teoride kralın kellesini kesmektense, şimdi tam da "egemen gücün verili bir alandaki insanların davranışını yöneten ve düzenleyen yönetimsel teknikler ve disiplindeki modern gelişmelerden nasıl etkilendiğiyle" ilgilenmektedir (Joseph, 2012: 30). Deacon'ın (2002) deyimiyle ifade edecek olursak, Foucault bir bakıma '*kral neden hala kellesini muhafaza ediyor*' onu açıklamaktadır.

Görüldüğü gibi Foucault'nun ilgisi iktidarın mikro-fiziğinden yönetimsellik kavramına kaymıştır. Collége de France'daki derslerinde, özellikle 1977-1978 ve 1978-1979 yıllarında, makro-iktidar sorusunu ele almanın yollarını aramıştır. Yukarıda tartışıldığı gibi, iktidarın mikro-fiziğinden yönetimselliğe geçiş Foucault'nun projesinde keskin bir kırılma değildir, daha çok vurgudaki bir kayışı işaret etmektedir. Foucault, yönetimsellik kavramıyla, mikro- ve makro- analiz düzeylerinin kesişiminde gerekli balans ayarını yapmıştır (Macleod ve Durrheim, 2002: 44). Thomas Lemke'nin isabetle ifade ettiği gibi "Foucault'nun yönetim analizi, temelde disiplin ve normalleştirme sorunlarına odaklanan iktidarın mikro-fiziği ile makro-politik devlet sorununu birleştirmektedir" (2007: 57). Analizin ölçeğini genişleten ve makro-politiğe de mikro-fizikte geliştirdiğine benzer bir analiz uygulayan Foucault, "mikro- ve makro-iktidar ikilemi, mikro-iktidar analizi ve egemenlik teorisi karşıtlığı, iktidar ilişkilerindeki mikro-çeşitliliğin ve makro-gerekliliğin arasındaki sorunlu ilişki" gibi çıkmazlardan nasıl kurtulabileceğimiz sorusuna cevap vermiş (Jossep, 2011: 69) ve "iktidarın mikro- ve makro- düzeyleri arasındaki Gordion düğümünü çözmüş"tür (Dean, 1994: 179). Bunu yaparken, bir taraftan iktidarın mikro-fiziği analizinin temellerindeki zayıflıkları gidermiş, diğer taraftan devlet üzerine çalışmaya geri dönüşte kendine yeni yollar açmıştır (Barrel-Kriegel, 1992: 192; Lemke, T 2007: 58).

DEVLET TEORİSİNE KARŞI FOUCAULT

Foucault Collége de France'da 1978 ve 1979 yıllarında verdiği derslerde modern devletin işleyiş mekanizmasını mercek altına almayı amaçlar. Bu doğrultuda tarihsel bir analiz üzerinden, devlet olarak adlandırılan etkiyi inşa eden farklı iktidar teknolojisi türlerinin gelişimini kavramsallaştırmak ister (Foucault, 2007: 239). Devlet iktidarını incelerken, daha önceki çalışmalarında kullandığı nominalist yaklaşımı (iktidarın mikro-fiziğini) devlete de uygular. Başka bir ifadeyle, düşünür, iktidar denklemine devlet sorusunu da dâhil ederek iktidar ilişkilerinin imkân durumlarının yeniden bir keşfine girişir. Kısaca hatırlatmak gerekirse, Foucault'nun daha önceki çalışmalarında benimsediği yaklaşımın amacı iktidar ilişkilerini akıl hastanesi, tımarhane ve hapishane gibi kurumlardan tefrik etmek ve onları iktidar teknolojileri perspektifinden ele alıp incelemektir. Foucault, şimdi aynı düsturu iktidarın geniş ölçekli yöntemine uygulamakta ve devlet iktidarının işleyişini

çözümle[yebil]mek için disiplinci iktidar rejimini çalışırken benimsediği bakış açısından istifade etmektedir:

> Nasıl ki modern Batı'da akıl ile delilik arasındaki ilişkileri incelemek için kapatma ve ayırma usullerini araştırmayı denediysek ve böylelikle timarhanenin, hastanenin, terapilerin ve sınıflandırmaların arkasından dolaşmış olduysak, nasıl ki hapishane konusunda, genel iktidar ekonomisine ulaşmak için dar anlamda ceza kurumlarının arkasından dolaşmayı denediysek; acaba devlet konusunda da aynı tersine dönüşü gerçekleştirmek mümkün müdür? (Foucault, 2013: 106).

Foucault'nun hesaplı tabi kılma teknolojisi olarak nitelediği, kurumsalcı ve işlevselci bir çözümlemeden özenle kaçınarak –kurumun dışına çıkıp– ilişkisel bir bakış açısıyla incelediği tabiyetin mikro- ve makro-ekonomilerinden, yani iktidar ilişkilerinin yerel ve küresel işleyişlerinden, son kertede, adına devlet dediğimiz etki sorumludur. (Foucault, 2007: 118). Foucault'nun, mikro-seviyeden makro-seviyeye akan iktidar trafiğinin bir yolu olarak iktidarın yerel düzeydeki biçimlerini, siyasal teknolojiler, taktikler, prosedürler ve stratejiler marifetiyle analiz etmeyi amaçlaması tam da bu nedenledir. Kısaca, devleti daha geniş bir çerçeveye dahil edebilmeyi yani onun "dönüşümlerini", "gelişimini", "işleyişini" sağlayan "genel bir iktidar teknolojisinin" içine yerleştirebilmeyi, bir başka ifadeyle, devletin ortaya çıkışını, "yönetimsellik tarihi" olarak adlandırdığı iktidar ilişkileri alanına yerleştirerek, birincil bir politik kategori olarak açıklamayı istemektedir (ibid.: 120):

> Sorun, devletin hangi anda, hangi koşullar ve biçim altında insanların bu bilinçli pratiklerinin içinde programlanmaya, gelişmeye başladığıdır. Sorun, devletin hangi andan itibaren düşünülmüş ve ortaklaşa geliştirilmiş bir stratejiye dâhil edildiği, bir bilgi ve analiz nesnesi haline geldiği, insanlar tarafından hangi andan itibaren çağrıldığı, arzulandığı, istendiği, sevildiği, ne zamandan itibaren ondan çekinildiği, nefret edildiğidir. Kısacası, kavramaya çalışmamız gereken şey devletin insanların pratik ve düşünce alanına bu biçimde girişidir (Foucault, 2013: 219).

Bu bağlamda, Foucault için önemli olan, devletin bu yönetimsel pratiklere girdiği andır. Ona göre, yönetim/hükümet, devletin bir aracı olmaktan ziyade, devletin kendisi bir yönetme biçimi veyahut bir yönetimsellik türüdür (Foucault, 2007: 248). Bu sebeple, devlet, yeni yönetimsel pratiklerin gelişmesine cevaz veren siyasal rasyonalitenin tarihi ve gelişimi çerçevesinde incelenmelidir.

Foucault'nun, devletin vazgeçilmez/asli bir birlik olduğuna ilişkin öncül varsayımlarını, onun verili işlevlerini temel alan bir devlet teorisini takip etmekten ısrarla kaçındığını söyleyelim. (Jessop, 2007: 148). Devletin varlığını, "düzenin kalıcı bir sürecini kapsayıcı bir biçimde, hem yönetim teknolojilerinin hem de rasyonalite formlarının analizini gözler önüne sererek" kavramayı istemekte (Bröckling, Krasmann ve Lemke, 2011:

20) ve Batı siyaset düşüncesinde merkezi kontrol-mekanizması olarak tasvir edilen devleti merkezsizleştirmektedir. Böylelikle, devlet iktidarını analiz ederken, "devletin analitik merkeziliğine" (Jessop, 2006b: 120) ve daha genel anlamda da politik teorideki devlet teorisine saldırdığı öne sürülebilir. Bu doğrultuda üç farklı eleştiri üzerinden ilerler: (**a**) İlki, önceden verili tarihsel doğası bağlamında devleti teorileştirme çabalarını eleştirmek; devletin özcü doğasını çekip çıkartmanın yollarını aramak, yani, "*devletin kendi içinde* ve *kendisi için* var olan *sözde* özü" (Foucault, 2008: 77; vurgu bana ait). Buna karşı olarak, şuna dikkat çeker: Devlet ne bir evrensel ne de kendinde[n] müstakil bir iktidar kaynağıdır. […] Oldukça iyi biliyoruz ki, devletin bir kalbi yoktur. Ne var ki bu iyi ya da kötü anlamda bir hissiyata sahip olmaması anlamında değil, daha ziyade bir içe[riye] sahip olmaması anlamında kalbinin olmamasıdır. Devlet çoğul bir yönetimsellikler rejiminin devingen etkisinden başka bir şey değildir (Foucault, 2008: 78).

Tam da bu nedenden dolayı, devlet sorununu özünü çekip ortaya çıkararak çözümlemeye karşı çıkar, çünkü ona göre "*devletin bir özü yoktur*" (ibid.: 77; vurgu bana ait). Bilakis, devleti "dışarıdan" ve "yönetimsellik pratikleri" temelinde ele alarak incelemelidir (ibid.: 78). (**b**) İkinci olarak, aslında temelde iki forma sahip olan; 'soğuk bir canavar' olarak şeytanlaştırma (Nietzscheci görüş) ve büyük politik uğraşların çatısı olarak görme (Marksist görüş) şekillerinde varlığını sürdüren devlet problemine gereğinden fazla değer verme eğilimini eleştirmektedir. Nietzsche'nin 'soğuk canavar' imgesi ya da Marksist 'indirgemeci görüş[ler]' önkabulüyle başlamayı reddederek, Foucault makro-politik gerçekliklerin yolunu farklı bir yoldan takip etmektedir. Devlet problemine atfedilen aşırı değerin tersine, onu ne sivil toplumu tehdit eden bir organizma şeklinde kendi dinamiğiyle büyüyen tarihteki soğuk canavarın bir türü olarak ne de bütün, tekil ve görkemli bir işlevsellik olarak düşünür. Foucault'ya göre "hepsinden öte, devlet belki de sadece kompozit bir gerçeklik ve düşündüğümüzden çok daha az önemi olan *mitleştirilmiş bir soyutlamadır*" (Foucault, 2007: 109; vurgu bana ait). Bu noktadan hareketle devletin kendi dinamikleri temelinde gelişme gösterdiğini ve kendiliğinden gelişen bir mekanikle kendini öznelerine dayattığını söyleyemeyiz (ibid.: 276-277). Aslına bakılırsa "devlet", Foucault'ya göre, "halihazırda kurulmuş olan bir kurumlar bütününün, verili bir gerçeklikler bütününün kavranabilirlik şeması"ndan başka birşey değildir (Foucault, 2013: 248). Burada can alıcı nokta politik olayların devlet problemi bağlamında açıklanamayacağı, daha çok; devletin, yönetimselliğin bir ürünü olarak anlaşılmasının gerekli olduğudur. (**c**) Üçüncü olarak, modern devletin kendi öznelerini nasıl yarattığına ve bu tabiiyet sürecinin devlet ve özneleri arasındaki ilişkiyi nasıl pekiştirdiğine odaklandığı için devlet teorisini eleştirmektedir (Baar, 2011: 29). Foucault, aksine, modern devletle modern öznenin nasıl birlikte/karşılıklı evrildiğini ve birbirlerinin ortaya çıkışlarını birlikte/karşılıklı belirlediğini göstermek istemektedir (Lemke, T 2007: 44; 2010: 33). *Güvenlik Toprak ve Nüfus* adlı kitabın son bölümünde bu hususu şu şekilde dile getirir:

> Devletin tarihi insanların pratiğinden hareketle, insanların yapıp etmelerinden ve düşünce biçimlerinden hareketle yapılabilmelidir. Yapıp etme biçimi olarak,

> düşünme biçimi olarak devlet, devletin tarihi yapılmak istendiğinde karşımıza çıkan tek analiz biçimi değildir elbette, ancak yine de bu, olasılıklar içinde yeterince verimli olan bir analizdir (Foucault, 2013: 312).

Foucault'ya göre, "mikro-iktidar düzeyi" ile "makro-iktidar düzeyi" arasında çok da keskin bir kopma/kırılma olmadığını gösterdiği için devlet biçim(lerin)in gelişimini incelemek önemlidir (ibid.). İktidarın makro-fiziğinden bahsetmek iktidarın mikro-fiziğinin önceli olduğu anlamına gelmez; aslında, iktidarın mikro-fiziği analizi devlet ve yönetim problemine kolayca uygulanabilir (ibid.).

Sonuç olarak, Foucault devlet-merkezli bir politik analiz ortaya koymaz. Ne var ki böyle yapması devlet problemiyle baş edemediği anlamına da gelmez. Doğrusu, devlet probleminin üstesinden çok daha etkili bir şekilde gelmiştir. Öte taraftan, Foucault'nun devlete dair ilgisi politik teorideki özcü betimlemeleri eleştirmekten alıkoymamıştır. Gordon'un tespit ettiği gibi, "devlet teorisi modern yönetim eylemlerini, devletin özcü nitelikleri ve eğilimlerinden, özellikle kendi dışındaki her şeyi kolonileştirmek ya da yutmak ve varsayılan büyümeye yönelik eğiliminden çıkarım yapmaya çalışmaktadır" (Gordon, 1991: 4). Foucault, devleti bir öz olarak teorileştirmekten kaçınmamızı, bir başka deyişle, "devletin döngüsel ontolojisinden" uzak durmamızı söylemektedir (2013: 309). Devletin herhangi bir doğal ön koşulu olmadığı fikrini benimsemektedir. Jessop'un dile getirdiği gibi, "devlet ve devlet teorisine dair çeşitli özcü, tarihötesi, evrensel ve tümdengelim analizlerini reddederek, Foucault devletin 'çokbiçimli kristalizasyon'unu keşfetmek ve iktidar teknolojileri, nesne yönetimi, yönetimsel projeler, politik hesaplama yöntemlerindeki birbiriyle ilişkili değişikliklerde temellendirmek için alan açmıştır" (Jessop, 2006a: 36; 2007: 148). Velhasıl, devlet bir tür formülasyon durumu, insanlar arasındaki belirli bir tür ilişkiye verdiğimiz isimdir. Bu nedenle, her şeyden önce tarihsel imkan durumları bağlamında anlaşılmalıdır. Bu sebeple, devlet iktidarının tarihi inşasını incelemek için, Foucault, yeni bir araştırma alanı geliştirmeye gereksinim duymuştur ki bu da "modern devletin soybilimi" olmuştur.

MODERN DEVLETİN SOYBİLİMİ

Güvenlik Toprak ve Nüfus ve *Biyopolitikanın Doğuşu* adlarıyla yayınlanan, 1978 ve 1979 yıllarında Collége de France'da verdiği derslerinde, Michel Foucault, "modern devletin soybilimi" kavramını sunmuştur (Foucault, 2007: 354). Yönetimsel aklın tarihini ve modern devletin inşasını temel alarak yönetimsel pratiklerdeki değişimleri analiz etmiştir. Foucault, iktidar ilişkilerinin kurumsallıklarını yıkarak ve işlevselliğini bozarak yani "oluşma", "eklemlenme", "çoğalma" ve "kendilerini dönüştürme biçimlerini" ortaya sererek modern devletin soybilimini yapmaya girişir (Foucault, 2007: 119). 15 Mart 1978 tarihinde verdiği ders esnasında her ne kadar niyetinin ne devletin bir tarihini yazmak ne de devletin soybilimini yapmak olduğunu ifade etse de (Foucault, 2007: 276), yönetimsel dönüşümleri, değişimleri bulmaya girişmesiyle ve yönetimsel teknolojilerin ortaya çıkmasına yol açan

çöküş ve gün yüzüne çıkma eylemlerinin tarihi süreçlerini incelemesiyle "modern devletin soybiliminden daha azını" sunmaz (Lemke, T 2007: 57).

Güvenlik Toprak ve Nüfus başlıklı derslerine ilk başladığında, Foucault'nun amacı on altıncı yüzyılın sonları ve on yedinci yüzyılın başında ortaya çıkmaya başlayan devlet probleminin hudutlarını göstermektir. Ona göre "16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında devletin düşünülmüş bir pratiğin ufkunda belirmiş olması, devletin ve devlet kurumlarının kristalleşme biçimlerinin tarihinde son derece merkezî bir öneme sahip" olmuştur (Foucault, 2013: 244). Bu sebeple, devlet oluşum sürecinin tarihini özetlerken özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllara odaklandığını söyleyebiliriz.

Foucault analizine modern devletin var oluşunun tarihsel koşullarını inceleyerek 'devletin yönetimselliği' diye ifade ettiği olgunun üç tarihsel gelişim çizgisi sunarak başlar: ilki Hıristiyan pastoralliğinin kurumsallaşması; ikincisi, Avrupa devletlerinin diplomatik-askeri düzeneklerinin yerleşmesi; ve son olarak da, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda *polis* dediğimiz, yönetme sanatının vazgeçilmezi olan yeni bir teknolojik bütünlük (Foucault, 2007: 110).

Hıristiyan pastoral iktidar modelinde, iktidar kral şeklini alır, Tanrı ya da şef kendi insanlarının çobanı gibidir (ibid.: 124). Nüfustan ziyade belirli bir alanda iktidar uygulayan hükümranlık modelinin tam tersine; pastorallik gücünü çobanın sürüsüyle kurduğu ilişkide bulur ki pastoral iktidarın temel kaygısı sürünün kurtuluşudur (ibid.: 125-126). Pastoral iktidar antik dünyadan bu yana uzun süre var olmuş olmasına karşın, "insanlar üzerinde belirli bir iktidar çeşidi" ve "insanları yönetim şeklinin matriksi ve modeli" olarak gerçek pastoral iktidar, tam anlamıyla, insanları bir sonraki âlemde kurtuluşa kavuşturacağı iddiasıyla yöneten Hıristiyan Kilisesi'yle başlar (ibid.: 147-148). Sonuç olarak, pastoral iktidar rehberlik eden, biçimlendiren yani onlara liderlik eden bir tür form/güç olarak algılanabilir. İşte bu pastoral iktidar, Foucault'ya göre, modern devletin içine sızarak ve de sekülerleşerek on altıncı yüzyıl boyunca önemli dönüşümler geçirmiştir. Foucault'ya göre yönetimin ortaya çıkmasına yol açan ikinci önemli tarihsel faktör, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda, ulusu (nüfusu) dış tehditlerden korumak için tasarlanmış olan 'diplomatik-askeri tekniklerin' Westphalia Antlaşması ile birlikte modern Avrupa devletlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamasıdır (ibid.: 297). Westphalia Barışı, bu anlamda, yönetimsellik tarihinde önemli bir noktadır çünkü Avrupa ulus devletlerinin diğer devletlere ya da kendilerine zarar vermeden, güvenliklerini korumak adına güçlerini etkili bir biçimde artırabilmelerini olanaklı kılmıştır (ibid.: 300). Bu doğrultuda diplomatik-askeri tekniklerin ortaya çıkışının, nüfus yönetiminin sürdürülmesi düşüncesinde ilk katkıyı sağladığı söylenebilir. 30 Yıl Savaşları'nı sona erdiren, 1648 tarihli Westphalia Antlaşması, Avrupa ulus-devletlerinin vücut buluşlarının da başlangıcı kabul edildiği için uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yere sahiptir. Ne var ki Foucault'ya göre, Westphalia Antlaşması'nın önemi yalnızca ulus-devletin doğuşuna neden olmasından kaynaklanmaz; devletin gitgide yönetimselleştiği süreçte de bir dönüm noktası niteliğindedir. Devletin yönetimsellik sürecini şekillendiren üçüncü önemli tarihi faktör ise, klasik çağlarda (on beşinci ile on sekizinci yüzyıllar arası) şimdilerde olduğundan tamamıyla farklı bir anlama sahip olan *polis* aygıtının ortaya çıkı-

şıdır (ibid.: 312). Foucault '*polis*' kelimesinin on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda birbiriyle ilişkili üç ifadeye işaret ettiğini belirtmektedir:

Kamusal bir otorite tarafından idare edilen bir cemaat ya da topluluk biçimi
Bu cemaatleri kamu otoritesi altında idare eden edimlerin tümü;
İyi bir yönetimin olumlu, müspet sonucu (Foucault, 2013: 270).

Ancak on yedinci yüzyıla gelindiğinde '*polis*' terimi bariz bir şekilde farklı bir anlam kazanmaya başlar. On yedinci yüzyıldan sonra bu terime bakıldığında "devletin iç düzeniyle onun kuvvetlerinin artışı ara sında hareketli ama buna rağmen istikrarlı ve kontrol edilebilir bir ilişki kurmayı sağlayan hesap ve tekniğe" karşılık geldiği söylenebilir (ibid.: 271). Bu bağlamda polis, "istatistik, devlet biliminin anlamı" olarak bildiğimiz, sonuçta "bir dizi bilgi formu ve analizin" ortaya çıkışına neden olan belgeleme ve tescil tekniklerini sağlamış ve geliştirmiştir (Foucault, 2007: 100). Polis istatistikleri yalnızca gerekli değil aynı zamanda muhtemel hale getiren durumun da kendisidir (ibid.: 315).

Sonuç olarak, Foucault, politik rasyonalitede 'ruhların kurtuluşunu' hedefleyen bir yönetimden 'insanın politik yönetimi'ne doğru bir kayışın olduğunu ifade etmektedir (ibid: 227-239). Başka bir değişle, sekülerleştirilmiş pastoral iktidarın, diplomatik-askeri tekniklerin ve polis aygıtının ortaya çıkışı ve bu üçünün bir noktada iç içe geçip birleşmeleri yönetimselliği tam anlamıyla olgunlaşmış bir iktidar teknolojisine dönüştürmüştür (Clifford, 2001: 115). Foucault'ya (2013: 99) göre "devlet şu anda var olduğu haliyle var oluyorsa bu, tam da devlete hem içsel hem de dışsal gibi duran [işte] bu yönetimsellik sayesindedir".

DEVLET AKLI

Yönetimsellik üzerine olan derslerinde Foucault, zamanının çoğunu *devlet aklı* ilkesinin analizine ayırmıştır ki bu konu aslında 1978 ve 1979 derslerinin esaslı tartışmalarından da bir tanesidir. Devlet aklı başlığı altında modern devletin gelişiminde vazgeçilmez olan çok sayıda talimat ve yönergeyi analiz etmiştir. Devlet aklının onun için bu kadar önem taşımasının nedeni modern devletin soybilimi ile *devlet aklı* birbirinden ayrılamaz nitelikte oluşu ve her ikisinin de birbirine paralel gelişmesidir (Lemke, H 1995: 44). Bir önceki başlık altında tartışıldığı üzere, yönetimsel pratiklerin izini süren Foucault, yönetimselleşmiş devletin politik rasyonalitesinin, hesaplarının ve pratiklerinin Tanrı'nın (ya da Hristiyan Kilisesi'nin) kadını ve erkeği yönettiği şekilden nasıl farklılaştığını ortaya koymaya çalışmıştır. Pastoral iktidar modeli Tanrının isteğini yerine getiren hükümeti baz almaktadır. Bu mantığa göre, iyi bir hükümet büyük kozmo-teolojik/evrensel-dini bir düzenin parçasıdır (Foucault, 2007: 349). Ne var ki *devlet aklı* yeni bir ayrımdan meydana gelir (ibid.). *Reason d'état* (devlet aklı), Avrupa'da on beşinci yüzyılda ortaya çıkmış ve on sekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan politik akıl üzerine bir dizi mesai sonunda şekillenmiştir.

Foucault, on altıncı ve on yedinci yüzyılda söz konusu olan devlet aklı (*raison d'état*) nosyonunun tanımlarını aynı alanda çalışmaları bulunan Palazzo, Bacon, Chemnitz, Botero ve Naudé gibi isimlerinden yola çıkarak ele alır. Bahsi geçen *devlet aklı* teorisyenlerin

önemine dikkat çeker çünkü her biri modern yönetimsel/idari devletin yönetimsel akıl formlarını sağlama noktasında katkıda bulunmuşlardır. İşte, bu klasik yazarlardan hareketle, Foucault *devlet aklı* doktrininin "döngüsel ve içkin mantığını" yeniden inşa eder (Golder, 2007: 168). Palazzo'dan hareketle, *raison d'état*'ın devletin kendini tecelli etmesinden başka bir şey olmadığını öne süren Foucault, *devlet aklını* devletin kendi kendisiyle kurduğu ilişki olarak tanımlar (ibid.: 277). Öte yandan, *raison d'état*'ı "devletin bekasına, yükselmesine ve esenliğine yönelmesi gereken, en kolay ve hızlı araçların kullanımını gerektiren, bütün kamusal iş, konsey ve tahayyüllerde sahip olunması gereken bir politik duyarlılık" (2013: 223) ve "devletlerin oluşmasının, bekasının, sağlamlaşmasının ve yükselmesinin araçlarının mükemmel bir bilgisi" (ibid.: 250) olarak tanımlayan Chemnitz ve Botero'dan hareketle, devlet aklının devletin sürekliliği ve büyümesinden başka bir şeye işaret etmediğini dile getirir. Foucault, *raison d'état* doktrini teorisyenlerine referansla, devlet aklını 4 madde ile özetlemektedir:

1) Devlet aklı, yönetim sanatı, belirli rasyonal kurallara uyan belirli birtakım yöntemlerdir;
2) Devlet aklı, yönetileni, yani devlet olarak adlandırılanı kavramamızı gerektiren bir yönetim sanatıdır;
3) Devlet aklının amacı, devletin kendi gücünü, onun iç ve dış hasımlarından kendisini korumak suretiyle güçlendirmektir;
4) Devlet aklı, devlet bilimi, bir diğer ifadeyle istatistik, ile uyum içinde devletin gücünü arttıran bir yönetim sanatıdır (Foucault, 2002: 314-317).

Raison d'état'ın en temel prensibi devletin sağlam ve kalıcı olmasını sağlayacak zemini hazırlayıp devleti zenginleştirmek ve böylelikle onu yok edebilecek her türlü tehdite karşı güçlendirmektir (Foucault, 2008: 4). *Raison d'état*, devlet yönetiminin dayandığı yönetimsel tekniklerle ilgili olmasının yanı sıra, politik otoritelerin devlet hakkında kafa yormaya ve '*devlet gibi görme*'ye (Scott, 1999) başladıkları ilk andır. Bunu gerçekleştirmek için de, *devlet aklı*, zamanında tam da 'istatistik olarak adlandırılan' devletin gerçekliğini inşa eden belirli bir bilgi türüne gereksinim duyacaktır (Foucult, 2007: 274). Nitekim istatistikler iyi bir devlete sahip olmak için vazgeçilmezdir. *Raison d'état* ve istatistik[ler] sayesinde, devlet kendini bilinebilir ve hesaplanabilir bir nesne; yani kaynak, nüfus, zenginlik, ticari planlar, yollar vb. gibi pekçok çeşitli kompozisyonun bütünü olarak betimle şansı bulacaktır (Walters, 2010: 26).

Foucault'ya göre yönetimsel aklın ortaya çıkışı "o dönemde politika olarak adlandırılan bir tür düşünme, akıl yürütme, hesaplama […] yoluyla" doğrudan doğruya bağlantılıdır (Foucault, 2007: 286). Bu siyasi rasyonalite kendini devletin temeli olarak resmettiği gibi, aynı zamanda onun vazgeçilmez gerçeği ve hedefi olarak da tasvir etmektedir (ibid.). Dolayısıyla *raison d'état* ve devlet fazlasıyla iç içe geçmiş ve birbirlerinin varlıklarını öncelemektedirler. Devlet yönetimin rasyoneleştirme sürecinin sonunda bir tür "anlaşılabilirlik ilkesi", "stratejik şema" yani "düzenleyici fikir" olarak ortaya çıkmıştır:
Devlet, yönetim sanatının akılsallaştırma işleminin sonunda ulaşılması gereken şeydir. […]

Yani yönetimsel akıl, devleti gerçekliği okuma biçimi olarak ortaya koyduğu kadar, hedef ve emir olarak da ortaya koyar. Devlet yönetimsel akla komuta edendir, yani akılsal olarak ve zarurederi takip ederek yönetebilmeyi sağlayan şeydir; devletin gerçeği kavrayabilme işlevi, onun akılsal olmasını sağlar ve yönetmeyi gerekli kılar. Bir devlet olduğu için ve bir devlet olabilmesi için akılsal olarak yönetmek gerekir (Foucault, 2013: 249).

Sonuç olarak, Foucault'nun modern devletin soybilimini, *raison d'état* ile ilgili metinlerin söylem analizi eksenide ve "devletin döngüsel ontolojisinden" uzak durarak oluşturduğu söylenebilir (ibid.: 309). Foucault her şeyi kapsayan bir devlet teorisi oluşturmaya kalkışmamıştır, nitekim ihtiyacımız olan bir devlet teorisi değil onun ilişkisel bir analizidir. İktidarı piramit şeklinde hiyerarşik bir yapıdan ziyade merkezsizleştirilmiş olarak kavrayan eden Foucault'nun devlet tartışmalarına olan en önemli katkısının, devleti münferit bir iktidar formu olarak analiz etmesinde yattığı söylenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Foucault'nun devletin tarihiyle ilgilendiği için değil bilakis devletin şimdisi ile ilgilendiği için devleti ve *devlet aklını* mercek altına almış olmasıdır. Daha önceki çalışmalarında olduğu gibi söz konusu nesne devlet olduğunda da belirli bir başlangıç noktası yahut köken aramaz; zira "biz hali hazırda sürekli olarak yönetim, *raison d'état* ve devlet dünyası içindeyiz" (Foucault, 2007: 259).

Kaynaklar

Allen, B. (1991). Government in Foucault. *Canadian Journal of Philosophy*, 21 (4), 421-439.

Aretxaga, B. (2003). Maddening States. *Annual Review of Anthropology*, 393-410.

Baar, H. (2011). *The European Roma: Minority Representation, Memory, and the limits of Transnational Governmentality*. 1st ed. Amsterdam: University of Amsterdam.

Barrel-Kriegel, B. (1992) 'Michel Foucault and the Police State' in Armstrong, T. (eds). *Michel Foucault, Philosopher*. 1st ed. New York: Routledge.

Best, S. and Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. 1st ed. London: Macmillan Education.

Biebricher, T. and Vogelmann, F. (2012). Governmentality and State Theory: Reinventing the Reinvented Wheel?. *Theory & Event*, 15 (3).

Bröckling, U., Krasmann, S. and Lemke, T. (2011). 'From Foucault's Lectures at the Collège de France to Studies of Governmentality: An Introduction' in Bröckling, U., Krasmann, S. and Lemke, T. (eds). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. 1st ed. New York: Routledge.

Choat, S. (2010). *Marx Through Post-structuralism: Lyotard, Derrida, Foucault, Deleuze*. 1st ed. London: Continuum.

Clifford, M. (2001). *Political Genealogy after Foucault*. 1st ed. New York: Routledge.

Collier, S. (2009). Topologies of Power Foucault's Analysis of Political Government beyond 'Governmentality'. *Theory, Culture & Society*, 26 (6), 78-108.

Constable, M. (1991). Foucault & Walzer: Sovereignty, Strategy & the State. *Polity*, [online] 24 (2), Available at: http://dx.doi.org/10.2307/3235041 [Accessed 13 Jul. 2014].

Dean, M. (1994). *Critical and Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*. 1st ed. London: Routledge.

Deleuze, G. (2006). *Foucault*. 7th ed. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. 1st ed. New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. 1st ed. New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1988). 'Technologies of the Self' in Martin, L., Gutman, H. and Hutton, P. (eds). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. 1st ed. Amherst: University of Massachusetts Press.

Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. 1st ed. New York: Vintage Books.

Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended*. 1st ed. London: Penguin.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*. çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin. Ayrıntı: İstanbul.

Foucault, M. (2006). *Psychiatric Power: Lectures at the Collège de France, 1973-1974*. 1st ed. Basingstoke, Hampshire [England]: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*. 1st ed. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. 1st ed. Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri, 1977-1978*. çev. Ferhat Taylan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri, 1978-1979*. çev. Alican Tayla. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Giddens, A. (1995). *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. 1st ed. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Golder, B. (2007). Foucault and the Genealogy of Pastoral Power. *Radical Philosophy Review*, 10 (2), 157-176.

Gordon, C. (1987). 'The Soul of the Citizen: Max Weber and Michel Foucault on Rationality and Government' in Lash, S. and Whimster, S. (eds). *Max Weber, Rationality and Modernity*. 1st ed. London: Allen & Unwin.

Gordon, C. (1991) 'Governmental Rationality: An Introduction' in G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. 1st ed. Chicago: University of Chicago Press.

Green, C. (2013). *State, Space and Self: Poulantzas and Foucault on Governmentality*. [online] Academia.edu. Available at: https://www.academia.edu/4926146/State_space_and_self_Poulantzas_and_Foucault_on_governmentality [Accessed 19 Jul. 2014].

Holden, A. and Elden, S. (2005). *"It cannot be a Real Person, a Concrete Individual": Althusser and Foucault on Machiavelli's Political Technique*. Borderlands e-journal 4(2). [online] Borderlands.net.au. Available at: http://www.borderlands.net.au/vol4no2_2005/eldenhold_foucault.htm [Accessed 13 Jul. 2014].

Hunt, A. and Wickham, G. (1994). *Foucault and Law: Towards a Sociology of Law as Governance*. 1st ed. London: Pluto Press.
Inda, J. (2005). *Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality, and Life Politics*. 1st ed. Malden, MA: Blackwell Pub.
Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. 1st ed. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
Jessop, B. (2006a). From Micro-powers to Governmentality: Foucault's Work on Statehood, State Formation, Statecraft and State Power. *Political Geography*, 26 (1), 34-40.
Jessop, B. (2006b) 'The State and State-building' in Rhodes, R., Binder, S. and Rockman, B. (eds). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press.
Jessop, B. (2007). *State Power*. 1st ed. Cambridge: Polity.
Jessop, B. (2011). 'Constituting Another Foucault Effect: Foucault on States and Statecraft' in Bröckling, U., Krasmann, S. and Lemke, T. (eds). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. 1st ed. New York: Routledge.
Joseph, J. (2012). *The Social in the Global: Social Theory, Governmentality and Global Politics*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press.
Kelly, M. (2009). *The Political Philosophy of Michel Foucault*. 1st ed. New York: Routledge.
Lemke, H. (1995). *Michel Foucault in Konstellationen*. 1st ed. Maastricht: Jan Van Eyck Akademie.
Lemke, T. (2001). 'The Birth of Bio-politics': Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-liberal Governmentality. *Economy and Society*, 30 (2), 190-207.
Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, 14 (3), 49-64.
Lemke, T. (2007). An Indigestible Meal? Foucault, Governmentality and State Theory. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 8 (2), 43-64.
Lemke, T. (2010). Foucault's Hypothesis: From the Critique of the Juridico-Discursive Concept of Power to an Analytics of Government. *Parrhesia*, 9, 31-43.
Lynch, R. A. (2011) 'Foucault's Theory of Power' in Taylor, D. (eds). *Michel Foucault: Key Concepts*. 1st ed. Durham: Acumen.
Macleod, C. and Durrheim, K. (2002). Foucauldian Feminism: The Implications of Governmentality. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 32 (1), 41-60.
May, T. (1995). *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. 1st ed. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
McNay, L. (2007). *Foucault: A Critical Introduction*. 5th ed. Cambridge: Polity Press.
Mills, S. (2003). *Michel Foucault*. 1st ed. London: Routledge.
Patton, P. (2010) 'Foucault and Normative Political Philosophy: Liberal and Neo-Liberal Governmentality and Public Reason' in O'Leary, T. and Falzon, C. (eds). *Foucault and Philosophy*. 1st ed. Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell.
Poulantzas, N. (2000). *State, Power, Socialism*. 1st ed. London: Verso.
Poulantzas, N. (2008). *The Poulantzas Reader*. (eds). Martin, J. 1st ed. London: Verso.
Protevi, J. (2009). What Does Foucault Think is New About Neo-liberalism?. *Pli: War-*

wick Journal of Philosophy, 2, 1-25.
Rose, N. and Miller, P. (1992). Political Power Beyond the State: Problematics of Government. *British Journal of Sociology*, 173-205.
Routledge, B. (2013). *Archaeology and State Theory: Subjects and Objects of Power*. 1st ed.
Sarup, M. (1993). *An Introductory Guide to Post-structuralism and Postmodernism*. 1st ed. Athens: University of Georgia Press.
Scott, J. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. 1st ed. New Haven: Yale University Press.
Smart, B. (2002). *Michel Foucault*. 1st ed. London: Routledge.
Walters, W. (2012). *Governmentality: Critical Encounters*. 1st ed. London: Routledge.
Walzer, M. (1986) 'The Politics of Michel Foucault' in Foucault, M. and Hoy, D. (eds). *Foucault: A Critical Reader*. 1st ed. Oxford, UK: B. Blackwell.

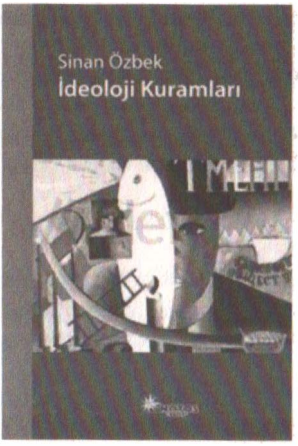

Sinan Özbek
İdeoloji Kuramları

Notos Kitap Yayınevi'nden
Çıktı.

Dispozitif

Alm. Dispositiv. – Ar. tarkība, tasarruf, al-i'dād al-taktīkī. – Fr. dispositif. – İng. appa-ratus. – İsp. Dispositivo. – Rus. dis-pozitivnost'. – Çince zhuangzhi, buzhi, bu-shu.

Fransızca dispositif teriminin karşılığı (Lat. dispono, düzenlemek, Georges şöyle çeviriyor "çeşitli noktalara sıralamak, yerleştir-mek"; dispositio, askeri yürüyüş, taktik dü-zenek, kurum, [bir şey ya da biri üzerinde] tasarruf, talimat). Michel Foucault Cinselli-ğin Tarihi'ndeki (2007) bu kavramıyla, Freud ile eleştirel bir biçimde kurulan bağ-lantı çerçevesinde, cinsellik ve iktidar ilişki-sini antagonist bir ilişki olarak kavrayan, "baskı varsayımı"na eleştiriyi dile getirir. Bundan böyle Foucault, burjuva toplumunun "cinsel-lik" anlayışının inşa edildiği kurumla-rın, pra-tiklerin ve söylemlerin belirleyici yapısını dispozitif olarak adlandırıyor. Bu yaklaşıma göre cinsel baskı cinselliğe karşıt değil, daha çok onun kurucu bir unsurudur. Bu, Freud'un baraj imgesini anımsatmakta-dır: dürtünün enerjisinin önüne çekilen baraj, onu geriye itmeye çalışırken tam da bu ener-jiyi artırır. 1960'lı yılların sonuna doğru, Wilhelm Reich'ın ve [1930'larda işçi hare-keti içinde cinsel politika mücadelesi veren] "Sex-Pol" Hareketi'nin fikirlerini benimse-yen, Öğrenci Hareketi'nin cinsel özgürleş-meye dair hara-retli yönelimine karşı Fouca-ult şöyle bir argümantasyonda bulunuyordu: Cinsellik, iktidar mekanizmasının bir efekti olduğundan, bu-rada söz konusu olan şey onu özgürleştirmek değil, bu cinsellik dispoziti-fini değiştirmektir. Bu arada burada ima edi-len antik dönem öğretmen-öğrenci ilişkileri-nin tekrar canlandırılması perspektifi kuşku-suz belirsiz ve kullanışsız kalıyor.

Öte yandan cinsellik dispozitifi teoremi psikanalizden etkilenen düşünce tarzları için oldukça verimli teorik tartışmalara yol açtı. Söylem ve ideoloji teorisinde, Marksist devlet teorisinde ve teorik feminizmde Foucault'nun teoremi ile kısmen birbirine karşıt motivasyona sahip, bağlantılar kuruluyordu. Marksist sorunsallaştırmalarla bağlantısı özellikle üç bağlamda kuruluyordu: Kavram ilk olarak konunun/nesnenin 'doğallaştırıcı' bir kavranışına karşı çıkıyordu: "Cinsellik, tarihsel bir tertibata [dispozitife] verilebilecek addır." (Foucault 2007, 81) Diğer yandan, yapıların içinde hareket eden ve bu yapı-ların 'iktidarını' perçinleyen direniş formla-rını eleştirel bir biçimde aydınlatıyor ve ikti-dar yapılarına yönelen direniş biçimlerinden farklılığını ortaya koyuyordu. Son olarak araştırma pratiği açısından dispozitif sorun-salı "dışarıdan içeriye" ilerlemeye (PIT 1979), 'dışsal' bir topluluktan hareketle, "[g]örünürdeki bir dışarıdalıktan temel oluşturacak 'çekirdek bir içerideliğe' gitmekten-se" kendilerini bir "içeridelik yanılsama-sı"nda dışa vuran, etkileri incelemeye yönelir (Deleuze 2013, 62). Özcülük karşıtı yönelime uygun olarak Foucault dispozitif unsurları "büyük ve görünür bir şebeke"yle bağlantılandırır (2007, 81). Faşizm araştırmalarında bu, özgül faşist niteliği "unsurlarda değil de, daha çok onların düzenlenişinde" ya da eklemlenişinde kavramak anlamına gelir (PIT 1980, I). "Teori ve pratikte stratejik boyut böylelikle toplumsal ilişkilerin ve nesnelerin toplamının düzenlenişine ilişkindir, ona dair talimat, faşist dispozitif" (Haug 1986, 171).

1. Foucault kavramın analizinde terminolojik bir sabitleşmeştirme yapmaz, dolayısıyla [kavramın] anlamı Fransızca terimin kullanım bağlamlarına göre değişmektedir. Le

dispositif teknik açıdan düzenek, aygıt ya da mekanizma olarak anlaşılır; hukuki açıdan kendisini, neden ve motiflere dayalı olanın tersine, geçerli talimat, buyruk olarak gösterir; özellikle de askeri açıdan belli bir stratejinin gerçekleşmesi için (materyal) önlemlerin toplamı olarak anlaşılır. Antik retorikte dispositio tematik materyalin tertibine, düzene konulmasına işaret eder (krş. Coseriu 1981, 164 ve devamı). – Foucault, cinsellik efektlerinin üretimini vurgulamak için, [bu] ifadenin semantik çok katmanlılığını kullanır ("söz konusu olan … incelikli bir söylemler, bilgiler, hazlar ve iktidarlar şebekesidir", "cinsel olanın parıldayan ışık denizidir"; 2007, 60 – alıntının ikinci kısmı Türkçe çevi-ride yok, ç.n.)

Bu anlamlar diğer dillerde de bir bohçada toplanamaz. İşte, Foucault'nun modern di-siplin rejimleri üzerine (1976) incelemesinde ilk defa ortaya çıkan kavramın "düzenek", "kurum", "işletme" vs. biçimindeki Almanca çevirisi onu Alman okur için tanınmaz bir hale getiriyordu. Cinselliğin Tarihi'nin [Al-manca] çevirmeni de bu durumdan yakını-yordu (Raulf 1977, 196 ve devamı; krş. Kammler 1986, 244). Foucault'nun İngiliz-cede alımlanmasında, kavramın apparatus olarak çevrilmesinden dolayı, bu kavramın neredeyse farkına varılmadı – onun böylesi bir çevirisi, Foucault tarafından kullanılan başka bir terimle aynı kefeye konulmasına yol açıyordu ve bu da bu kavramı Althusser perspektifinden anlamaya yöneltiyordu.

[Kavramın açıklanmasına yönelik] talep üze-rine Foucault tarafından geliştirilen sosyo-analitik bir kategori olarak dispozitif tanımı (2011, 118-23) öncelikle yapısalcılığın açık-lama ilkelerini temel alıyordu. İlkin burada söz konusu olan şey "söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasa-lar, idari önlemler, bilimsel sözceler, felsefi, ahlâki ve hayırseverce önermelerden –kısacası, söylenmemiş olduğu kadar söylenmiş her şeyden– oluşan, bütünüyle heterojen bir bütündür. (…) Dispositifin kendisi ise, bu unsurlar arasında kurulabilecek ilişkiler şebekesidir." (2011, 119).

İncelenecek olan unsurlar değil de, eklem-lenme ise, dispozitif ikinci olarak unsurların "konum değiştirmeler ve işlev değişiklikleri arasında bir tür oyunu" (120) içerir. Bu dü-şünce özellikle "Söylemlerin taktik çokde-ğerliliği kuralı" (2007, 77 ve devamı) [başlı-ğı altında] ifadesini bulur; burada şu söyle-nir: bireylerdeki sosyal bünyenin düzenleni-şinin iktidarını oluşturan "dayanak noktaları" –içsel efektler, benliğin gizlenmiş "hakikati-ne" ulaşma arzusu– aynı zamanda "direniş noktaları" olarak da rol oynarlar, yani birey-sel ya da kolektif muhalefetin motifleri hali-ne gelebilirler. Foucault böylesi bir motivasyona sahip direnişin, kendisini ortaya çıkaran buyurucu düzeneği değiştiremeyeceği, aksine bu yapıların "iktidarını" yeniden üreteceği konusunda ısrar eder.

Foucault'nun üçüncü tanımlaması dispozitifi onun "kökeni" (120) ve "işlevi" (119) açısın-dan "belirli bir tarihsel andaki başlıca işlevi acil bir ihtiyaca (urgence)" verilen bir yanıt olarak kavrar; bu, örneğin "özünde merkanti-list bir ekonomi açısından yük olarak görüle-bilecek hareketli bir nüfusun asimile edilme-si olabilir" (120). Araştırmayı belirleyen ba-kış açısı, ki bu çok farklı yapısal unsurların dispozitif olduğu kabulünden yola çıkar, aynı zamanda "stratejik bir zorunluluk" (a. y.) altında belirli bir etkileşimdir. Bu kendisini, her bir tekil birey-in etrafını saran düzenleyici pratiklerin mekânsal düzeneklerin ve dene-tim mercilerinin, dile getirilen ya da aynı zamanda sessiz uygunsuz beklentiler aracılığıyla bir özne efektinde eklemlenerek içsel ola-

na aktarılır: böylece insan, "bireyselleş-menin" ve "normalleşmenin" belli bir biçi-mini tarihsel oluşumu ve işlevi çerçevesinde araştırmak için, bir dispozitife dair soru so-racaktır.

Söylem teorisi boyutu genellikle Fouca-ult'nun ikincil teoriselleştirme (1973) bağ-lamında tartışılır; bu konuyu ele alan litera-tür kavramların manevra istasyonuna benzer [trenlerin makas değiştirip farklı yönlere gitmeleri anlamında, ç. n.] (örn. Kammler 1986, Deleuze 2013). Ama burada özellikle yapısal bilinç dışılık boyutunu saptamak gerekir: Cinsellik dispozitifi bir "söyleme geçirilmeye" (Foucault 2007, 23 ve devamı) şu anlamda etkide bulunur: talep edilen uysal konuşma bedensel arzuyu 'içeri'ye, 'bilinç'e iter. Efekt "spekülatif öğe" olarak "cinsi-yet"tir (116): tümüyle saklı olduğu düşünü-len şey, bütün heterojen görüngülerde kendini ifşa eder. –Foucault'nun ihtiyaçların yabancılaşmış biçimde ifade edilmesi olarak kavradığı– "cinsellik" söylemi, bu ideyi işleyişine zorlar. Buyurucu düzenek söylemlerde kendini yapısal olarak görünmez kılar; onlarda cinsellik hükmeder (bu Foucault'ya karşı bir biçimde, Althusser'in kullandığı anlamda ideolojinin büyük "özne"si olarak kavranabilir).

"Bireyselleşme" ve "normalleşme" buna göre konuşma aracılığıyla (diskursif) dolayımla-nır. Bu görüş, Lacan'ın ortaya koyduğu "öz-ne efekti" ve Althusser'deki "ideolojik dev-let aygıtları" düşüncelerinin de temelinde yatar. Ama Foucault'nun nesnesi bunlara uymaz, çünkü Lancancılıktan farklı olarak analiz ideolojinin gerçek materyalitesine yönelir ve "dilin" farazi nesnesine takılıp kalmaz.

2. Özcülük karşıtı kavram stratejisi ve yapısal perspektifin tarihsel-kökensel perspektif-le bağlantısı kavramın daha erken zamanlar-da Marksist teoriye girişini sağladı. Poulant-zas bu kavramı doğrudan devlet teorisinde (1978) ele aldı. Projekt Ideologie-Theorie "ideolojik olanı" onun gerçekliğinde "top-lumsal ilişkilerde (…) dışsal düzenek olarak arama ve araştırma" işine girişti (PIT, 1979, 180). Feminist teorisyenler (Haug 1983, Ha-user 1983) Foucault'nun tematiğini, başkala-rınca belirlenen bireysellik biçimi olarak "dişilliği" üreten, böylesi cinsiyetlendirme dispozitifleri sorununa taşıdılar.

Poulantzas'ın Foucault'un "moleküler mik-ro ağlara ufalanmış iktidarın, devletin gücü-nün hiç olmadığı kadar geniş bir alana yayıl-dığı ve ağırlık kazandığı bir zamanda ortaya çıktığı" (1978, 41) yönündeki düşüncesine dair yaptığı gönderme ise bunun tersine dev-letin merkezi rolünde ısrarcıdır. Poulantzas Althusser'e dayanarak içinde kapitalist dev-letin ekonomiye karşı göreli otonomisini oluşturduğu ideolojinin özgül materyelliğini düşünmek için Foucault'nun kavramını kul-lanır: "halk yığınlarının kendilerini toplum-sal, ekonomik monadlardan hukuksal-politik bireylere, kişilere, öznelere dönüştürmeler" (58) yoluyla "karar merkezlerine kalıcı ola-rak mesafe koymalarının dispozitifleri" (53) içindevs. –Geriye bakıldığında burada Marx'ın Yahudi Sorunu'nda (Haug 1993, 157) bahsettiği "özel olanın, politikanın ve ahlakın dispozitifinin uslağı" ile bağlar orta-ya çıkar. Ancak Marx toplumsal merci bünyesindeki yapısal modifikasyonlar konusuna daha fazla eğilmemiştir. – Poulantzas için iktidarın dispozitiflerindeki normalleştirme ve bireyselleştirme, "üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün maddi biçimidir […] ve aynı zamanda devletin pratiğinin ve tekniğinin maddi etkisi"dir (59).

3. Marksist yeniden yorumlama çabaları, kavramı tekrar özcüleştirme ve bir tarihçinin eleştirdiği gibi, Foucault bağlamında, "söylem, bilgi, dil, iktidar" [gibi], "bir dolu kişi-

liksizleştirilmiş yeni büyük öznelerin" (Honegger 1982, 508) tekrar ortaya çıktığı yere "ekonomiyi" ya da "devleti" koymak gibi bir tehlikeyi içinde barındırıyor. Bu nedenle eleştiri için daha çok tarihsel materyalist yapısöküm yöntemi tavsiye edilir.

Gilles Deleuze dispozitifleri "diyagramın" yapısal bir ilişkisinin somutlaştırmaları ola-rak kavrar. Böylece öncü yaklaşımı, Fouca-ult'nun Bentham'ın panopticon'ununu bir "kendi ideal biçimine indirgenmiş iktidar mekanizması" olarak: "politik teknolojinin kendi özel kullanımından ayırabileceği ve ayırması gerektiği bir biçimini" (1976, 264) tanımlamak için kullandığı kavrama kaydırır. "Diyagram" Deleuze'de her özel alanda ken-di kendini somutlaştıran, "maddeleri" orga-nize eden bir "biçim"' soyut bir şemadır (2013, 47-48). Poulantzas "bu sözde müthiş buluşu" "yapısalcılığın eski yapısal homolo-jisi" olarak tanımlamıştır (1978, 60). Bu "gizli tanrı"nın ekonomik temeli yoktur; De-leuze'de (46) denir ki "tüm ekonomi" "örne-ğin atölye ya da fabrika, hâlihazırda bu ilti-dar mekanizmalarının var olduğundan yola çıkar". Anti-Ödipus'ta(Deleuze/Guattari 1972) yer alan "somut" ve "soyut makineler" arasında ayrıma uygun olarak Deleuze şu tespitte bulunur: "Somut makineler düzenek-lerdir (...) soyut makine ise formel olmayan diyagramdır." (2013, 59) Yeniden bir açım-lamasında bir Foucault yorumcusu, aynı şe-kilde 'soyut' ve 'somut' dispozitiflerden bahsedilebileceği görüşüne varmıştır (Kammler 1986, 163). Vs. vs. Deleuze bu "soyut makine" olarak ifade edilen, yine "so-yut dispozitif" olarak da anlaşılabilecek di-yagramı, "Kantçı şematizme benzer" (2013, 100) bir şey olarak belirlemiştir. İktidarın dispozitifinden tüm görmelerin ve konuşma-ların bir aşkın "Apriori"sine gnoseolojik ola-rak geri bakıştır.

Böylece ortaya çıkan, "görünürdeki bir dışarıdalıktan 'çekirdek bir içerideliğe" (Deleu-ze) geri dönüş yolu olmasına rağmen Fouca-ult aşkın felsefi yorum ile kendi söylemi arasında bir şebeke kurmuştur. Bu nedenle Habermas Foucault'nun iktidar kavramının "bilinç felsefesinin kendi repertuarından alındığına" inanmaktadır (1985, 323). Ancak sorun daha çok kendi prestijlerini "de facto ve aynı zamanda de jure […] düşüren görüş-lerden kaçması gereken: normalliği kendi içlerinde taşımalıdırlar" (Derrida 1972, 86), felsefi söylemlerden oluşan aporetik temel yapıda yatmaktadır. Bunun filozof onu "baş-kasına (yani kendisi için) yansıtır yansıtmaz" mı (96) olması gerektiği yoksa Foucault'nun burada sadece kendi felsefi ideolojik çevresi-ne karşı diplomatik mi davrandığı ayrı bir konudur. En azından Haug'un bilinç felsefe-sinin dispozitifi (1984) üzerine çalışması, Habermas'ın Foucault eleştirisi sayesinde Foucault'nun iktidar felsefesinin dispozitifi-ne ilişkin soruyu soran vurucu noktaya ka-vuşmuştur.

4. Poulantzas Foucault'nun analizlerindeki aporetik düğümü, "iktidara karşı şu meşhur 'direnişlerin' eksikliğinde" görür; Foucault "en önce esas olarak sömürü nedeniyle ortaya çıkan mücadelelerin olduğu gerçekliğini" yanlış değerlendirmektedir (71; bkz. 137). Buna göre iktidarın dispozitifi kendisinin temellendirmediği çatışkılı bir alanda düşünülebilirdi. Poulantzas bunda –"ideoloji ken-disi için sadece fikirlerde var olduğu için ideolojik doktrine etme ve normalleştirmeyi radikal biçimde birbirinden ayıran Foucault'nun yaklaşımının tam tersine" (59)– ideolojik toplumsallaşmanın biçimlerinin özgül maddiliğini kavrar. Bu Projekt Ideologi Theorie'sinin alımlama anlayışıydı (PIT 1979 ve 1980; Haug 1993).

Habermas ise tam tersine Foucault'nun kav-ramlarını, iktidar yapısını

sadece "stratejik eylem" zorlamalarından açıklama çabasının içine düştüğü çıkmazlar olarak görür. Eleşti-rel Teori'nin mirasçıları Foucault'nun "mo-dernliğin çelişkili görüngülerine kavramaya gücü yetmeyen çerçeveleme kavramında" (1985, 343), hem öncüllerini ve hem de düş-manlarını tekrar gördüler: Marcuse'nin Fo-ucault'nun bir "tek boyutlu toplumun yeni vizyonu" ile (Honneth 1986, 219) sistem teorik olarak aydınlanmanın diyalektiğinin çözümü ile uğraşır ve "geç kapitalist toplum-ların entegrasyon biçimlerini analiz etmek için uygun araçları" sunmazken (223); "kont-rol edilmiş, […] aynı zamanda da ticarileş-miş ve yönetilen özgürleşmenin çağdaş gö-rüngülerini" (341) "yüceltmenin baskıcı çö-zülüşü" (1964, 76ff) olarak en azından "öz-gürleştirici bir yücelmenin çözülüşü perspek-tifini" açık bıraktığı şeklinde (Habermas, 341) yorumlaması. "Dil gibi […] sosyal uyumsal bir mekanizmanın bireyselleşme etkisini toplumsallaşma olarak açıklayabile-ceği" varsayımı – ve "iktidar teorisiyeni Fou-cault'nun" bilinç felsefesel olarak "kurum-salcı Gehlen" gibi bastırdığı (Habermas, 337) – kendi ideal başarılı toplumsallaşması-nı iktidar dispozitiflerinden uzak tutan İkti-darın Eleştirisi (Honneth 1986) pozisyonu-nu getirir.

Sadece 'açık tutulan' bir özgürleşim perspek-tifi bu nedenle "Foucault'nun yararlı kısmı-nı" (Hauser 1983, 140) onun bir 'teori' de-ğil, daha çok bir iktidarın analitiğini getirmek istemesinde temellendiğini (Foucault 2007, 65) görecektir. Poulantzas "ikinci dereceden epistemolojik söylemi Foucault'dan" (1978, 60)i, onun düşüncelerini yorumlama mücadelesinde özne felsefesi pozisyonuna geçirme çabalarını, onun somut analizlerinden ayrı tutmayı tavsiye eder. Dispozitif kavramının operatif değeri, onun "iktidarın" soyut tasarımlarına karşı, tahakkümün işleyiş mekanizmalarına odaklanan somut müdahalelerinde yatmaktadır – ama anlaşılmayan direnişlerin diyalektiğine kapılmadan. Sorun onun başkalarının belirlediği toplumsallaştırmanın dispozitiflerindeki değişikliği düşünülebilir yapacak şekilde "farklı işlevselleştirilip işlevselleştirilemeyeceği" (Haug 1993, 48) sorunudur.

"İnsanların olası kendi yaşamlarını kendile-rinin belirlemelerini –perspektifsel toplum-sallaşma biçimi olarak– dışladığını söyleyen (Hauser 1983, 142) ve PIT'nin (1979) yakla-şımını belirleyen, Foucault'nun teorik ön varsayımlarına yönelik eleştiri, öz belirleme-yi 'içeriden/içten' düşünmeye ayarttığı süre-ce Habermas Okulu'nun eleştiri figürünü yeniden üretme tehlikesi içerir. Başkaları tarafından belirlenen toplumsallaşma dispozitiflerini mutlak bir öz belirlemeye çevirme ideali Marx'ın, devlet sosyalizmi deneyimi ile krize girmiş olan, vizyonları ile bir bağ kurar. Bu vizyonlara karşı Foucault'nun yak-laşımı tarihsel olarak haklıymış gibi gözükü-yor. Haug "yapısal hegemonya" (1985) baş-lığı altında kendi kendine toplumsallaşmayı 'öznelerden' değil de toplumsallaşma dispozitiflerinden doğru düşünmek gerektiği yönünde düşünceler geliştirdi. (Foucault için düşünülemez olan) iktidar efektleri dış güçler tarafından belirlenen yapılar üretmeyen, daha çok toplumsal yetkinlik yani buyurucu değil 'hizmete hazır' düzenekler oluşturan böylesi dispozitiflerin gerçekliği ile oynamaktadırlar. Aslında belki de Marksist Foucault eleştirisinde mesele aynı zamanda Jürgen Habermas'ı ayakları üzerine çevirmektir de.

Kaynakça

E. Coseriu, Textlinguistik. Eine Einführung, 2. Baskı, Tübingen 1981; G. Deleuze, Foucault, (1986), İstanbul 2013; G. Deleuze ve F.

Guattari, Anti-Ödipus. Kapitalismus und Schizophrenie I (1972), Frankfurt/M 1974; J. Derrida, Die Schrift und die Differenz (1967), Frankfurt/M 1976; M. Foucault, Die Archäologie des Wissens (1969), Frankfurt/M 1873; M. Foucault, Überwachen und Strafen (1975), Frankfurt/M 1976; M. Fouca-ult, Cinselliğin Tarihi, 4. Basım, İstanbul 2007 (Historie de la sexualité, Paris 1976); M. Foucault, "Michel Foucault'nun Oyunu" (1977), Foucault, Seçme yazılar 1 - Entelektüelin Siyasal İşlevi içinde, 3. Basım, İstan-bul 2011, 118-57; J. Habermas, Der philo-sophische Diskurs der Moderne, Frankfurt/M 1985; W. F. Haug, "Die Camera obscura des Beuwßtseins. Zur Kritik der Subjekt-Objekt-Artikulation im Marxismus", Projekt Ideologie-Theorie Die Camera obscura der Ideologie içinde, Berlin/W 1984, 9 -95; W. F. Haug, "Strukturelle Hegemonie" (1981), Pluraler Marxismus içinde, Cilt 1 Berlin/W 1985, 158 - 84; W. F. Haug, Die Faschisierung des bür-gerlichen Subjekts. Die Ideologie der gesun-den Normalität und die Ausrottungspolitiken im deutschen Faschismus (1986), AS 80, Hamburg2 1987; W. F. Haug, Elemente einer Theorie des Ideologischen, Hamburg 1993; K. Hauser, "Sexualität und Macht", in: F. Haug (ed.), Sexualisierung der Körper, Batı Berlin 1983, 125-59; C. Honegger, "Michel Foucault und die serielle Geschichte", in: Merkur, Yıl 36, 1982, Sayı 5, 500-523; A. Honneth, Kritik der Macht, Frankfurt/M 1986; C. Kammler, Michel Foucault. Eine kritische Analyse seines Werks, Bonn 1986; H. Marcuse, One-Dimensional Man, Boston 1964; N. Poulantzas, Staatstheorie (1977), Hamburg 1978; Projekt Ideologie-Theorie (PIT), Theorien über Ideologie, Batı Berlin 1979; Projekt Ideologie-Theorie (PIT), Fasc-hismus und Ideologie, 2 cilt, atı Berlin 1980; U. Raulf, Das normale Leben. Michel Foucaults Theorie der Normalisierungsmacht, Diss. Marburg, 1977.

Thomas Laugstien

Çeviri: Yasemin Ahi / Muharrem Açıkgöz

▶ Althusser Okulu, Altyapı, Belirlenimcilik (II), Bilgi, Cinsellik, Dil, Disiplin, Eklemlenme/Düzenleme, Güçler İlişkisi, Hakikat, İdeoloji Teorisi, İdeolojik Devlet Aygıtla-rı/ Baskıcı Devlet Aygıtları, İktidar, Normalleşme, Özcülük, Özne Efekti, Psikanaliz, Sexpol, Söylem Analizi, Söylem Teorisi

▶ Althusser-Schule, Artikula-tion/Gliederung, Basis, Determinismus (II), Diskursanalyse, Diskurstheorie, Disziplin, Essentialismus, Ideologietheorie, ideologisc-he Staatsapparate/repressiver Staatsapparat, Kräfteverhältnis, Macht, Normalisierung, Psychoanalyse, Sexpol, Sexualität, Sprache, Subjekt-Effekt, Wahrheit, Wissen

Özetler/Abstracts

Hükümranlıktan Yönetimselliğe Türkiye'de Neoliberalizm

-Ferda Keskin-

Özet: Bu makalede Michel Foucault'nun Bilme İstenci ile Güvenlik, Toprak, Nüfus'ta tartışmış olduğu iktidar modelleri (hükümranlık, disiplin ve yönetimsellik) ve aralarındaki farklar ile geçişlilikler ana hatlarıyla hatırlatıldıktan sonra söz konusu modellerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete geçiş gibi günümüze de uygulanabilir olduğu savunulmaktadır. Son olarak, iktidar ilişkilerinin Gezi olayları ile başlayan, 17 Aralık ile devam eden ve 15 Temmuz darbe girişimiyle bugünkü halini alan süreçte aldığı biçimler aynı modellerden hareketle yorumlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Askeri darbe, biyoktidar, disiplin, hükümranlık, öznellik, yönetimsellik

Abstract: This article gives the outlines of as well as the differences and transitivities between the three models of power (sovereignty, discipline and governmentality) that Michel Foucault discusses in The Will to Know and Security, Territory, Population in order to claim that these models can be applied not only to the transition from the Ottoman Empire to the Republic, but also to the present situation in Turkey. Finally, the forms that power relations have taken in the process that began with the events of Gezi Park, that continued with 17 December, and that took a dramatic turn with the attempted coup of 15 July, are interpreted according to the same models.

Çevreye Müdahale ve Neoliberalizm

-Ferhat Taylan-

Özet: Bu makale Foucault'nun Biyopolitikanın Doğuşu kitabında neoliberalizmin bir ortam veya çevre yönetimi icra ettiğine dair tezini inceleyip geliştirmeyi amaçlıyor. Ekonomik aktörleri değil, onların faaliyette bulundukları ortamı dönüştürerek onları yönlendirme fikri, hem Alman ordoliberalizminin, hem de Chicago Okulu iktisatçılarının ortak noktası olarak ortaya çıkıyor. Foucault'ya göre neoliberal yönetimselliğin, piyasa süreçlerine müdahil olmaksızın toplumsal çevreye etkin bir biçimde müdahele edebilen bir yönetim biçimi olarak ortaya çıktığını saptayan bu makale, son bölümünde bu neoliberal stratejinin siyaset felsefesi açısından ortaya koyduğu sorunları ve muhalefet imkanlarını sorguluyor.

Abstract: This article aims to examine and develop the claim, made by Michel Foucault in The Birth of Biopolitics, that neoliberalism practices a government of milieu. The idea of governing not the economic actors, but of governing by transforming the milieu within which they act appears to be common to both German ordoliberalism and the economists of the Chicago School. The article, which reveals that neoliberal governmentality appears to be a form of government that powerfully acts on the social milieu without interfering with the market, questions the problems that this neoliberal strategy poses for political philosophy as well as the possibilities of resistance it involves.

Foucault, Yönetimsellik ve Modern Devletin Soybilimi

-Gürhan Özpolat-

Özet: Hapishanenin Doğuşu'nun 1975'te yayınlanması ile birlikte Michel Foucault iktidarın mikro-fiziği olarak adlandırdığı alternatif bir kavram geliştirdi. Foucault, iktidarın mikro-fiziği ile modern Avrupa toplumlarını şekillendirmede katkısı olan kimi iktidar pratiklerinin ortaya çıkışını, bilgi oluşumlarını ve sosyal kurumlarda gerçekleşen dönüşümleri çözümlemeyi hedefledi. 1975'ten 1978'e değin iktidarın mikro-fiziği kavramını geliştirirken, iktidarı yalnızca devlet aygıtları tarafından elde tutulan bir olgu olarak kabul eden klasik hukuki-söylemsel iktidar anlayışının sınırlılıklarını tartıştı. Ancak, 1978'den 1979'a kadar Collége de France'da verdiği seminerlerinde, Foucault, tabir-i caizse, iktidarın makro-fiziğinden, yani yönetimsellik olarak adlandırdığı yeni bir kavram etrafında devlet sorunundan bahsetmeye başladı. Bu süre zarfında, iktidarın mikro-fiziğine referans neredeyse ortadan kayboldu; bahsi geçen yönetimsellik kavramı onun yerini aldı. Bu bağlamda, yönetimsellik kavramı Foucault'nun düşüncesinde bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu makalede, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziği analizlerinde mevcut bulunan zayıf temelleri kuvvetlendirmesine/yenilemesine ve modern devletin bir soybilimini yönetimsel pratikler üzerinden inşa etmesine olanak sağlayan yönetimsellik kavramına yönelmesinin genel hatlarını incelemekteyim.

Anahtar Sözcükler: Michel Foucault, iktidarın mikro-fiziği, yönetimsellik, devlet, devlet teorisi, devletin soybilimi, devlet aklı

Abstract: With the publication of Discipline and Punish in 1975, Michel Foucault developed an alternative concept, which he called micro-physics of power. Foucault aimed to analyse some of the transformations in power practices and social institutions that had shaped modern European societies. From 1975 to 1978, whilst developing the concept of micro-physics of power, he argued about the limitations of the juridico-discursive view of power that considers power as something possessed solely by institutions such as the state apparatus. In his series of lectures entitled Security,

Territory, Population and The Birth of Biopolitics given at the Collège de France in 1978 and 1979, however, reference to micro-physics of power almost disappeared. Instead a new concept which he once called governmentality took its place. In this respect, the notion of governmentality represents a turning-point in Foucault's work. In this article I shall examine the main features of this major transformation which allowed to Foucault to correct and refine weaknesses of analysis of microphysics of power and construct a genealogy of the modern state on the basis of governmental practices.

Keywords: Michel Foucault, micro-physics of power, governmentality, state, state theory, geneaology of the state, state of reason

Foucault, Yönetimsellik ve Ahlak

-Kerem Eksen-

Abstract: Michel Foucault'nun son dönem çalışmalarında ağırlık kazanan özneleşme süreçlerine dair araştırmalar, düşünürün yetmişlerin sonlarındaki çalışmalarında geliştirdiği yönetim stratejileri soybiliminin ve çağdaş yönetimsellik tahlillerinin uzantısı niteliğindedir. Yönetimselliğin özellikle özneleşme süreçlerini merkeze alması, kişinin kendiyle kurduğu ilişkinin alanı olan etiğin başlı başına bir siyasi sorgulama alanı olarak belirmesine yol açmıştır. Benim bu yazıdaki amacım, Foucault'nun bu etik tartışma alanında zaman zaman değindiği bir gerilime, etik ile yasa-merkezli ahlak arasındaki gerilime odaklanmak ve bu iki alanın çağdaş yönetimsellik bağlamındaki rollerini incelemektir. Yazıda ilk etapta Foucault'nun yönetimsellik tahlilinin bazı unsurları kısaca gözden geçirilmekte, özellikle de bu çağdaş yönetim stratejisinin etik boyutlarının altı çizilmektedir. Sonrasında etik ile yasa-merkezli ahlak arasındaki fark konu edilmekte, bu amaçla düşünürün bu iki alan arasında yaptığı analitik bir ayrım incelenmektedir. Takip eden kısımda, Foucault'nun bu ayrım ve beraberinde gelen gerilim konusundaki birbirinden farklı gibi görünen -ancak son tahlilde benzer sayılabilecek olan- tespitleri incelenmektedir. Bu incelemeler neticesinde, Foucault'nun yönetimsellik bağlamında vurguyu genellikle etik alanına yaptığı doğru olsa da, düşünürün yasa-merkezli ahlaka da -genellikle göz ardı edilmiş olan- kilit bir rol atfettiği görülmektedir. Yasa-merkezli ahlak, her ne kadar günümüzde bir kriz içinde olsa da, eylemlerin sorunsallaştırıldığı "nesnel" bir bilgi alanı olarak çağdaş öznellik rejiminin iki dayanağından birini oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Michel Foucault, yönetimsellik, özne, özneleşme, etik, ahlak, yasa, norm

Abstract: The analysis of processes of subjectivation, which came into the fore in Michel Foucault's late works, may safely be seen as the prolongation of the genealogy of the strategies of government and the analyses of contemporary governmentality developed by the thinker in late 70's. Since governmentality functions at the level of the processes of subjectivation, ethics, as the sphere of the self's relationship to herself, becomes a subject of political problematization. My goal, in this article, is to focus on the tension between ethics and law-based morality -a tension that Foucault briefly considers in his discussions on ethics- and to analyze their respective roles in contemporary governmentality. I first present an overview of various elements in Foucault's analysis of governmentality that relate to his discussion of ethics. Following this, I focus on the distinction between ethics and law-based morality, by presenting an analytical distinction that Foucault provides between the two spheres. This will be succeeded by the examination of Foucault's apparently contradicting -but in the last analysis similar- positions regarding this distinction. These discussions will lead me to the following conclusion: Even though Foucault puts a special emphasis on the sphere of ethics in his account of governmentality, he clearly attributes a critical -but often neglected- role to law-based morality. Even though it is going through a serious crisis, law-based morality, understood as an area of "objective" knowledge in which human action is problematized, constitutes one of the two major components of the contemporary regime of subjectivity.

Keywords: Michel Foucault, governmentality, özne, subjectivation, ethics, morality, law, norm

Niteliği Nicelemek: Ekonomi, Demografi ve Eğitim Arasında İnsan Sermayesi

-Luca Paltrinieri-

Özet: Bu makale Foucault'nun neoliberalizme ayırdığı derslerde paradoksal bir biçimde unutulmuş gibi görülebilecek bir şeyle, yani neoliberal bir biyopolitikanın nasıl bir şey olacağının betimlenmesiyle ilgili. Makale, ekonomi ile demografinin eklemlenme biçimini vurgulayarak böyle bir biyo-politikanın ana hatlarını çiziyor. Klasik teorilerden itibaren nüfusun ekonomik olarak yönetiminin soybilimini yapan yazar, neoliberal rasyonalitede insan sermayesi nosyonunun oynadığı rolü gösteriyor. Bunun yanı sıra, aynı rasyonalitenin, emek zamanının nicelenmesi ile nüfüsun nitelenmesi arasında olduğu kadar, olan ile mümkün olan ve yatırım ile gerçekleşme arasında ortaya çıkardığı gerilimi vurguluyor. Neoliberal oynadığı bu rolde söz konusu olan, öznelere değerini artırma imkanını değerlendiren bir dizi dispozitif yoluyla niteliği nicelemek.

Anahtar Sözcükler: İnsan sermayesi, neoliberal biyopolitika, ekonomi, demografi, eğitim, rasyonalite, öznellik

Abstract: This article focuses on something that could appear as a paradoxical omission in Foucault's lectures on neoliberalism, namely the description of what would be a neoliberal biopolitics. The article outlines such a biopolitics by stressing how economy and demography connect. While sketching the the genealogy of economic government of population from classical theories to neoliberalism, the author highlights the role played by the notion of human capital in neoliberal rationality, and the tension it introduces between quantification of working time and qualification of population, between present and possible, and between investment and realization: what is at stake is quantifying quality, through a set of measures appraising the possible valorization of subjects.

Keywords: Human capital, neoliberal biopolitics, economics, demography, education, rationality, subjectivity

OHAL ya da 21. Yüzyılda Hukuk ve Şiddet

-Zeynep Gambetti-

Özet: Bu yazıda Foucault'nun 1977-78 yıllarında ortaya attığı ancak tam olarak geliştirmediği "güvenlik" kavramını kullanmak suretiyle günümüzde hukuk ile olağanüstü hal ilişkisini sorunsallaştıracağım. Olağanüstü halin kural haline geldiği bir devirde OHAL yasası çıkarmak paradoksal bir durum teşkil etmektedir. OHAL'e salt egemenlik açısından bakmak bu paradoksu aşmamızı sağlamaz. Oysa Foucault'nun güvenlik analizinin işaret ettiği toplumsallık alanı değer ve sınırları muğlaklaştıran neoliberalizm imini taşır. Neoliberal koşullar altında olağanüstü bir halin söz konusu olmadığını, zira "hukukun" toplumsal gelişim eğrilerinden türediğini iddia ediyorum.

Abstract: In this paper, I problematize the relationship between law and the state of emergency by using the concept of "security" that Foucault developed in 1977-78 without developing it further. It is paradoxical that emergency law should be declared if we assume that the state of exception has become the norm in today's world. Perceiving the state of emergency from the sole perspective of sovereignty does not allow us to overcome this paradox. But the social field to which Foucault's analysis of security points is marked by neoliberalism in that values and limits become indistinct. I claim that under conditions of neoliberalism, "law" should be reconceptualized as emerging from social development curves in such a way that it no longer stands in a relationship of opposition to any state of exception.

Foucault'da Neoliberal Yönetimselliğin Tarihsel Boşlukları: Erken Neoklasik İktisat ve Kamusal Seçim Teorisi

-Ceyhun Gürkan-

Özet: Foucault iktisadi düşünce tarihi için sıra dışı bir tarihsel analiz, bakış açısı ve malzeme sunar. Yönetim tarihinde ekonomi ve piyasa onsekizinci yüzyılda liberal siyasetin temel yönetim düzeneği haline gelirken iktisadi düşüncenin nasıl dönüştüğünü tespit eder. Ancak Foucault için önemli olan iktisadi düşüncedeki teorik gelişmeler ve dönüşümler değildir. Politik ekonominin liberal yönetimin doğrulama ya da hakikat rejimini piyasa etrafında nasıl inşa ettiği, etik teorisiyle öznellik inşasında ve yönetiminde liberalizme nasıl destek sunduğu, ve disiplin toplumunun ekonomisini eleştirirken nüfus, güvenlik, özgürlük ve sivil toplum gibi yeni teknolojilerle yine üretkenliği hedefleyen ve liberalizme yönetsel araçlar sağlayan 'bilgi-iktidar' olarak politik ekonomiyi inceler. Ancak bu amaçlara doğru yol alırken Foucault'nun sunduğu neoliberal yönetimsellik tarihinde iki tarihsel boşluk özellikle göze çarpar. Söz konusu iki boşluk 1870-1930 arası gelişen erken neoklasik iktisat ile 1950'den sonra neoliberal yönetimselliğin bir parçası olarak gelişen kamusal seçim teorisidir. Bugünün neoliberal yönetimsellik çağında mikro ve makro yönetim teknolojilerinin ekonomi biliminin bu iki ekolünden bağımsız geliştiği söylenemez. Bu boşluklar yine Foucault'nun yönetim analitiği ile doldurabilir ve bu neoliberal yönetimselliğin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamakla beraber aşılması yönündeki 'karşı-tutumları' geliştirebilir ve çoğaltabilir.

Anahtar Sözcükler: Foucault, Yönetimsellik, (Neo)liberalizm, Neoklasik İktisat, Kamusal Seçim Teorisi

Abstract: Foucault presents an unconventional historical analysis, point of view and material for history of economic thought. In doing so, he identifies the transformation of economic thought as economy and the market became the essential mechanisms of liberal politics in the eighteenth century. However, what mainly interests Foucault is not the theoretical developments and transformations in economic thought. Rather he examines how political economy has constructed the verification or truth regime of liberal government around the market and how it has supported liberalism for the construction and government of subjectivation with its theory of ethics. By extension, he is engaged with political economy as 'knowledge-power' that provides liberalism with governmental apparatuses such as population, security, freedom and civil society, which have the same economic aim with different technologies, through which liberalism aims at productivity while raising criticisms against the economy of disciplinary society. As Foucault moves towards these objects, two historical gaps he left in his history of governmentality draw attention. These are early neoclassical economics that developed between 1870 and 1930, and public choice

theory that has developed as part of neoliberal governmentality since 1950. It can hardly be said that macro and micro governmental technologies in the present age of neoliberal governmentality develop independently of these two schools in economic theory. These gaps could be filled by using Foucault's own analytics of government which would be helpful in achieving a comprehensive understanding of neoliberal governmentality and developing and enhancing 'counter-conducts' against it.

Keywords: Foucault, Governmentality, (Neo)liberalism, Neoclassical Economics, Public Choice Theory

Feminizm ve Neoliberal Yönetimsellik

-Johanna Oksala-

Özet: Bu yazı neoliberal dönüşün feminist politika için sonuçlarını araştırıyor. Feminist araştırmacılar neoliberalizmin kadınların durumlarında ortaya çıkardığı politik değişiklikleri çözümlediler fakat neoliberalizmin feminist kuram ve politika için sonuçları hakkındaki değerlendirmeleri farklılık gösteriyor. Hester Eisenstein ve Sylvia Walby gibi feminist düşünürler, neoliberalizmin hegemonyasıyla mücadelede, feminizmin bakışlarını yeniden sosyalist politikaya çevirmesi ve yeniden dağılım sorunlarını ön plana çıkarması gerektiğini öne sürdüler. Bazıları ayrıca, postyapısalcılık ile onun feminist araştırmalardaki hakimiyetini, sosyalist veya Marksist paradigmalardan zayıflatıcı bir uzaklaşmanın sorumlusu olarak gördüler. Onların teşhisini, son otuz yılı betimleyen hızlı neoliberalleşmenin kadınları ve feminist düşünceyi tamamen yeni bir politik durum içine yerleştirmesi doğrultusunda paylaşıyorum. Fakat mevcut açmazın suçunu feminist kuram içinde postyapısalcı düşünce biçimlerinin yükselişine yükleyen feminist düşünürlere karşı, feminist kuramda 1980'ler ve 1990'larda meydana gelen postyapısalcı dönüşün önemli bir ilerlemeyi temsil etmeyi sürdürdüğü kanısındayım. Postyapısalcı dönüşün bugün feminist kuram ve politikaya katkıda bulunabilme biçimlerini değerlendirmek için Foucault'nun neoliberalizmin soybilimini tartışacağım. Foucault'nun, feminist kuram için olduğu kadar neoliberalizmin yaygınlığına ve baskınlığına karşı yeni feminist politik yanıtları teşvik etmek için de bir eleştirel teşhis çerçevesi sağlayabileceğini ileri sürüyorum. Aynı zamanda, neoliberalizme karşı feminist direniş biçimlerini düşündüğümüzde ekonomik/kültürel ayrımının eleştirel bir analizinin merkezde olması gerektiğini göstermek için Nancy Fraser ve Judith Butler'ın Social Text (1997) dergisinde feminist politika üzerine yeni ufuklar açan tartışmalarına geri döneceğim.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, neoliberal yönetimsellik, sosyalizm, feminist özne.

Abstract: The article investigates the consequences for feminist politics of the neoliberal turn. Feminist scholars have analysed the political changes in the situation of women that have been brought about by neoliberalism, but their assessments of neoliberalism's consequences for feminist theory and politics vary. Feminist thinkers such as Hester Eisenstein and Sylvia Walby have argued that feminism must now return its focus to socialist politics and foreground economic questions of redistribution in order to combat the hegemony of neoliberalism. Some have further identified post–structuralism and its dominance in feminist scholarship as being responsible for the debilitating move away from socialist or Marxist paradigms. I share their diagnosis to the extent that it is my contention that the rapid neoliberalization characterising the last thirty years has put women and feminist thought in a completely new political situation. However, in contrast to those feminist thinkers who put the blame for the current impasse on the rise of poststructuralist modes of thought, it is my contention that the poststructuralist turn in feminist theory in the 1980s and 1990s continues to represent an important theoretical advance. I will discuss Foucault's genealogy of neoliberalism in order to assess the ways it can contribute to feminist theory and politics today. I contend that Foucault can provide a critical diagnostic framework for feminist theory as well as for prompting new feminist political responses to the spread and dominance of neoliberalism. I will also return to Nancy Fraser and Judith's Butler's seminal debate on feminist politics in the journal Social Text (1997) in order to demonstrate that a critical analysis of the economic/cultural distinction must be central when we consider feminist forms of resistance to neoliberalism.

Keywords: Feminism, neoliberal governmentality, socialism, feminist subject.

Önceki sayıların içeriği

62: Günümüzde Aydınlanma

Cemal Bali Akal: Aydınlanmanın sonu ve Vitoria. Ali Akay: Foucault aydınlanma tutumu. Çağlayan Kovanlıkaya: Feminist eleştiri kuramında aydınlanma düşüncesini yeniden tartışmak. Ahu Tunçel: Aydınlanmalar ve demokrasiler: siyasal faydacılığın eleştirisi. Robert B. Brandom: Pragmatist aydınlanma (ve onun problematik semantiği). Emre Öztürk: Horkheimer ve Dewey'de bilim:'bilimsel aydınlanma' eleştirisi karşısında pragmatist bilim savunusu. Richard Rorty: Bugün için etik. Armağan Öztürk: Berlin düşünüşünde eleştirel akıl, özgürlük ve çoğulculuk. Esin Hamdi Dinçer: Kant düşüncesinde deneyimin sürekliliği ve aydınlanma. Jan Masschelein, Maarten Simons:Aktif vatandaşlıktan dünya vatandaşlığına: bir dünya üniversitesi önerisi. Çağlar Karaca: Aydınlanmanın bilimsel temeli ve determinizm. Mustafa Demirtaş: Egemen, hukuk ve adalet. Didem Delice: Derrida'nın "ötekinin icadı"na ilişkin icadı. Philip O. Ujomu, Felix O. Olatunji: Cultural identity as security and a philosophy of development for africa: reflections on Amilcar Cabral.

61: Etik ve Siyaset

Betül Çotuksöken: Ortaçağda devlet ve iktidar üzerine: Salisburyli Ioannes örneği. G. H. R. Parkinson: Machiavelli'de ahlak ve siyaset. Dale Hall: Devlet ve siyasetin sınırları. Recep Batu Günör: Siyasi ve etik bir kavram olarak özgecilik düşüncesi. C. D. C. Reeve: Platoncu siyaset ve iyi. Banu Alan Sümer: Olanaksızlığın olanaklılığı üzerine: Derrida'da etik ve politika ilişkisi. Suzanne Duvall Jacobitti: Kamusal, özel, ahlaki: Hannah Arendt ve politik ahlak. Seyit Coşkun: Batı felsefesinde barış kavramı. Abdurrahman Aydın: Orta'nın yasası ve sofist hareketin siyasal anlamı. Fatma Dore: Lykurgos; Rousseau'nun model yasacısı. Müslim Akdemir: Din ve devlet ilişkisine tarihselci bir bakış: Ali Şeriati. Dominique Pradelle: Fenomenolojik akıl öğretisi: Yeti olarak aklın yokluğunda akıl türleri. Tarihsel Eleştirel Marksizm Sözlüğü: Etik sosyalizm; etik-politik.

60: Zihin Felsefesi

Hilary Putnam: Zihinsel durumların doğası. Saffet Murat Tura: Psikiyatride eşölçümlü olmama problemi. Nazım Gökel: İşlevselciliğin platonik rengi. Gottlob Frege: Anlam ve gönderim üzerine. Zekiye Kutlusoy: Günümüzün zihin felsefesinin zorlu sorunu. Zeynep Çetin: Zihnin kökenleri: mitolojiden felsefeye antik yunan'da ruhun üniterleşme süreci. Mehtap Beyaz: Çin odasında neler oluyor. Mesut Keskin: Fenomenal bilincin yönelimselliği sorunu ve günümüzdeki durumu. Bergen Coşkun: Post hoc ergo propter hoc'un sonu: güneş yarın da doğacak mı? Adnan Akdağ: İki plan arası tamamlama ilkesi. Ahmet Eyim: Qualia/iç-nitelik tartışması ve feyerabend'in materyalizm savunması. Ömer Faik Anlı: Snow'un iki kültürü, sosyal bilimler ve huzursuzlukları. Seyit Coşkun: Althusser'in yapısalcı kapital okumasındaki kavramsallaştırma çerçevesinde bir roman çözümleme denemesi.

Gelecek sayı:
Üniversite
yazıların son teslim tarihi: 30. 01. 2017